

T.C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ORTAÇAĞ TÜRK DEVLETLERİNDE KADINLARIN SAVAŞA OLAN
ETKİSİ (BÜYÜK SELÇUKLULAR, HARZEMŞAHLAR, TÜRKİYE
SELÇUKLULARI, TİMURLULAR, AKKOYUNLULAR VE
KARAKOYUNLULAR)**

Sedat CANTAŞ

ŞANLIURFA 2024

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ORTAÇAĞ TÜRK DEVLETLERİNDE KADINLARIN SAVAŞA
OLAN ETKİSİ (BÜYÜK SELÇUKLULAR, HARZEMŞAHLAR, TÜRKİYE
SELÇUKLULARI, TİMURLULAR, AKKOYUNLULAR VE
KARAKOYUNLULAR)**

Sedat CANTAŞ

Danışman

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

ŞANLIURFA 2024

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

	T.C. HARRAN ÜNİVERSİTESİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS	Doküman No : HRÜ-KYS-FRM-015 Yayın Tarihi : .../.../20... Revizyon No : Revizyon Tarihi : Sayfa No : 3 / 97
---	--	--

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	205224015
Adı / Soyadı	Sedat CANTAŞ
Anabilim Dalı/Programı	Tarih / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Ortaçağ Türk Devletlerinde Kadınların Savaşa Olan Etkisi (Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Türkiye Selçukluları, Timurlular, Akkoyunlular Ve Karakoyunlular)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 87 sayfalık kısmına ilişkin, 29/12/2023 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 16'dır. Ayrıca tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/12/2023

Sedat CANTAŞ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 29/12/2023

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ
(Danışman)

ÖZET

ORTAÇAĞ TÜRK DEVLETLERİNDE KADINLARIN SAVAŞA OLAN ETKİSİ (BÜYÜK SELÇUKLULAR, HARZEMŞAHLAR, TÜRKİYE SELÇUKLULARI, TİMURLULAR, AKKOYUNLULAR VE KARAKOYUNLULAR)

CANTAŞ, Sedat

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ
Nisan 2024, 87 Sayfa

Bu tez çalışması Ortaçağ'da kadınların siyasete ve savaşa etkilerini incelemekte ve kadınların siyasetteki oluşlarının önemini anlatılmaktadır. Ortaçağ süresince, kadınlar siyasi kararların alınmasında, yöntem belirlenmesinde ve hatta taht kavgalarında etkili roller üstlenmişlerdir. Ancak bu üstlendikleri roller genellikle erkek egemen siyasi ortamında gölgede kalmış ve tarih kayıtlarına yeterince geçilmemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti, Harezmşahlar Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Timurlu Devleti, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti'nde kadınların siyasete etkileri ve kadınların savaşa etkileri tez çalışması on iki ana başlıktan oluşmaktadır. Tez çalışmamız ortaçağdaki sultanların eşlerinin, annelerinin, kızlarının ve kız kardeşlerinin siyasetteki önemini ve hanımların devlet siyasetindeki etkilerini, devlet içindeki konumlarını ve onların saraydaki etkilerini anlatmaktadır. Bu hatunlar devletin iç ve dış ilişkilerinde üstlendikleri önemli görevler ile devletin siyasetine yön vermişlerdir. Bu hatunlar üstlendikleri bu görevler ile bazen devleti kurtarıırken, bazen de bu üstlendikleri görevleri hırslarından dolayı devleti yıkıma götürecek duruma getirmişlerdir. Bu hatunlar bazen siyasi evlilikler de yaparak devleti güçlendirmişler bazen de bu evlilikler bir savaş nedenine sebebiyet vermişlerdir.

Ortaçağ'da kadınların siyasete ve savaşlara etkilerini anlamak, sadece siyasi tarih açısından değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel açıdan da önemlidir. Kadınların siyasi kararlara etki etme biçimleri dönemin toplumsal yapıları ve kadınların sahip olduğu sosyal statüler hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Ortaçağ'da kadınların siyasete ve savaşa etkilerini anlamak, kadınların tarihsel rollerini ve siyasi mücadelelerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu tez çalışması Ortaçağ'da kadınların siyasete ve savaşlardaki rollerini tanıma fırsat verecektir.

ANAHTAR KELİMELELER: Ortaçağ, Türk Devletleri, Terken Hatun, Kadın

ABSTRACT

THE EFFECT OF WOMEN ON WARFARE IN MEDIEVAL TURKISH STATES (GREAT SELJUKS, HARZEMSHAHS, SELJUKS OF TURKEY, TİMURIDS, AKKOYUNLULAR AND KARAKOYUNLULAR)

CANTAŞ, Sedat

**Master's Thesis
Department of History**

**Advisor: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ
April 2024, 87 Pages**

This thesis examines the impact of women on politics and warfare in the Middle Ages and explains the importance of women's presence in politics. Throughout the Middle Ages, women played influential roles in political decision-making, methodology and even in the struggle for the throne. However, these roles were often overshadowed by the male-dominated political environment and were not sufficiently recorded in historical records.

The thesis on the effects of women on politics and the effects of women on war in the Great Seljuk State, Khwarezmşahlar State, Anatolian Seljuk State, Timurid State, Karakoyunlu and Akkoyunlu State consists of twelve main topics. Our thesis explains the importance of the wives, mothers, daughters and sisters of the medieval sultans in politics and the influence of women in state politics, their position within the state and their influence in the palace. These women shaped the politics of the state with the important duties they assumed in the internal and external relations of the state. While these women sometimes saved the state with these duties they undertook, sometimes they brought the state to the point of destruction due to their ambitions. These women sometimes strengthened the state through political marriages, and sometimes these marriages led to a cause for war.

Understanding the impact of women on politics and wars in the Middle Ages is important not only from a political history perspective, but also from a social and cultural perspective. Women's political decisions

KEY WORDS: Medieval, Turkish States, Terken Hatun, Woman

**ORTAÇAĞ TÜRK DEVLETLERİNDE KADINLARIN SAVAŞA
OLAN ETKİSİ (BÜYÜK SELÇUKLULAR, HARZEMŞAHLAR, TÜRKİYE
SELÇUKLULARI, TİMURLULAR, AKKOYUNLULAR VE
KARAKOYUNLULAR)**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX

**BİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK SELÇUKLULAR**

1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE KADINLARIN SİYASETE ETKİSİ	3
1.2. BÜYÜK SELÇUK DEVLETİ'İNDE KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ	7
1.2.1. Altuncan Hatun	7
1.2.1.1. Altuncan Hatun'un Savaşlara Etkisi	9
1.2.1.1.1. Mervanoğlu Nasrüddevle Ahmed'in Affedilmek İçin Altuncan Hatun'a Hediye Göndermesi	9
1.2.1.1.2. Tuğrul Bey'in Kardeşi İbrahim Yinal İsyanında Altuncan Hatun'un Etkisi	9
1.2.2. Seyyide Hatun	13
1.2.2.1. Tuğrul Bey ile Abbasi Halifesinin Arasının Bozulması	14
1.2.3. Ayşe Hatun	15
1.2.4. Terken Hatun	16
1.2.4.1. Terken Hatun Oğlunu Sultan Yapma Mücadeleleri	17
1.2.4.2. Terken Hatun'un Berkyaruk'un Dayısı İsmail b. Yakuti ve Tacü'd-Devle Tutuş'tan Yardım İstemesi	19
1.2.5. Zübeyde Hatun	20
1.2.5.1. Berkyaruk-Terken Hatun Mücadelesinde Zübeyde Hatun'ın Etkisi	21
1.2.5.2. Zübeyde Hatun'un Müeyyidü'l-Mülk'ü Azletmesi	21
1.2.5.3. Arslan Argun İsyanı	22
1.2.5.4. Berkyaruk-Muhammed Tapar Taht Mücadelesi	23
1.2.6. Gevher Hatun (Alparslan'ın Kız Kardeşi)	24
1.2.6.1. Gevher Hatun'un Eşi Erbasan'ın Selçuklu Sultanlarıyla İlişkileri	24
1.2.6.2. Gevher Hatun'ın Mücadelesi ve Ölümü	24

**İKİNCİ BÖLÜM
HARZEMŞAHLAR**

2.1. HAREZMŞAHLARDA KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ	26
2.2. HAREZMŞAHLARDA KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ	29
2.2.1. Melike Terken Hatun	29

2.2.1.1. Alâeddin Tekiş-Sultanşah Mahmud Kardeşlerin M¼cadelesinde Melike Terken Hatun'un Etkisi	29
2.2.1.2. Melike Terken Hatun'un Nişabur Hâkimi Melik M¼eyyed Ay-aba İle İttifakı	30
2.2.2. Terken Hatun (Aleaddin Tekiş'in Eşi)	31
2.2.3. Han Sultan (Harzemşah'ın Kızı)	32
2.2.3.1. Han Sultan'ın Osman Han ile Evliliği ve Han Sultan'ın Savaşa Etkileri	32
2.2.3.2. Harzemşah Celaledin'in Eniştesini Affetmesi	35

¼Ç¼NC¼ B¼L¼M

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

3.1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'İNDE KADINLARIN SİYASETE ETKİSİ	37
3.2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SAVAşA ETKİLERİ	39
3.2.1. Ayşe Hatun	39
3.2.2. Selçuk Hatun (II. Kılıçarslan'ın Kızı)	42
3.2.2.1. Selçuk Hatun'un Artuklu H¼k¼mdarı Kara Arslan'ın Oğlu Nureddin Muhammed ile Evliliği	42
3.2.3. II. Gıyaseddin Keyh¼srev 'in Annesi	43

D¼RD¼NC¼ B¼L¼M

TİMURLU DEVLETİ

4.1. TİMURLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ	45
4.2. TİMURLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SAVAşA ETKİLERİ	48
4.2.1. řadm¼lk Hatun	48
4.2.1.1. řadm¼lk'¼n Devlet İşlerine Etkileri ve Sonuçları	49
4.2.2. Gevherşad Ağa	51
4.2.2.1. Gevherşad'ın şah Melik'e Mektubu	52
4.2.2.2. Gevherşad'ın şahruh'tan Sonra Gelecek Olan Veliahttı Belirlemesi	53
4.2.2.3. Gevherşad Hatun'un şahruh'u Sultan Muhammed Üzerine Sefere Teşvik Etmesi	53
4.2.2.4. Gevherşad Hatun'un H¼k¼mdar Tayin Etme Girişimleri	56
4.2.2.5. Gevherşad'ın Tekrar Sahneye Çıkması ve Öld¼r¼lmesi	56
4.2.3. Fir¼ze Begim	57
4.2.3.1. H¼seyin Baykara'nın Annesi Firuze Begim Oğlunun Affedilmesini İstemesi ve Bu Af Vesilesi ile İlerde İktidarı Ele Geçirmesi	57
4.2.4. Hatice Begim	58
4.2.4.1. Hatice Begim'in H¼seyin Baykara'yı Kışkırtması İle Torununu Öld¼rtmesi	59

BEşİNCİ B¼L¼M

KARAKOYUN DEVLETİ

5.1. KARAKOYUNLU DEVLETİ'NDE HATUNLARIN SİYASETE ETKİLERİ	60
5.2. KARAKOYUNLULAR DEVLETİ'NDE KADINLARIN SAVAşA ETKİLERİ	62

5.2.1. Hatun Can Begüm	62
5.2.1.1. Cihanşah'ın Oğlu Hasan Ali'nin İsyan Etmesi	62
5.2.1.2. Hatun Can Begüm'ün Cihanşah ile Pir Budak Mirza Arasında Elçilik Yapması	63
5.2.1.3. Hatun Can Begüm'ün Hasan Ali'nin Tahta Çıkmasına Yardım Etmesi ve Hasan Ali Tarafından Öldürülmesi	65
5.2.2. Arayış Begüm ve Şahsaray Begüm (İskender Mirza'nın Kızları)	65
5.2.2.1 Arayış Begüm ve Şahsaray Begüm'ün Asayiş Sağlamaya Çalışmaları	65

ALTINCI BÖLÜM AKKOYUNLU DEVLETİ

6.1. AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ	67
6.2. AKKOYUNLULAR'DA KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ	70
6.2.2. Saray Hatun	70
6.2.2.1. Uzun Hasan ile Kardeşi Cihangir Mirza Arasında Elçilik Yapması ve Barış ile Sonuçlanması	70
6.2.2.2. Cihangir Mirza'nın İtaat Altına Alınması ve Saray Hatun'un Barış Görüşmeleri	72
6.2.2.3. Saray Hatun'un Uzun Hasan'a Haber Göndermesi ve Hasan Ali'ye Karşı Harekete Geçmesini İstemesi	73
6.2.2.4. Saray Hatun'un Oğlu Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed Arasında Elçilik Yapması	74
6.2.1. Selçukşah Begüm	75
6.2.1.1. Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan'ı Oğluna Karşı Kışkırtması ve Uğurlu Mehmed'in İsyan Etmesi	75
6.2.1.2. Yakub Bey'in Sultan Halil'e Karşı Saltanat Mücadelesine Girişmesi ve Selçukşah Begüm'ün Etkisi	77
6.2.1.3. Selçukşah Begüm'ün, Yusuf Mirza'yı Sultan Yapmaya çalışması ve Vefatı	78
6.2.3. Thedora (Despina Hatun)	79
6.2.3.1. Despina'nın Kocasını Uzun Hasan'ı Savaşa İkna Etmesi	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83

KISALTMALAR

Bs:	Baskı
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Trc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve diğer

GİRİŞ

Ortaçağ Türk dünyası, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan zengin ve çeşitli bir geçmişe sahiptir. Bu dönem, Türk tarihinin önemli bir parçasını oluştururken, çeşitli Türk devletlerinin kuruluşu ve gelişimi, siyasi tarihimize derinlemesine etki etmiştir. Ortaçağ Türk devletleri, genellikle erkek egemenliği altında şekillendiği düşünülen topluluklar olarak görülse de, son yıllarda yapılan araştırmalar, kadınların siyasi yaşamdaki varlığının ve etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Ortaçağ Türk devletlerinde kadınların siyasete ve savaşlara etkilerini ve rollerini anlamak, Türk tarihinin daha derinlemesine bir anlayışını sağlamak açısından son derece önemlidir.

Tarih boyunca Türk devletlerinde kadınlar siyasi ve idari hayatta önemli görevler üstlenmiştir. Türk toplumlarında kadınlar, erkeğin hemen hemen bütün faaliyetlerinde hep yanında bulunur, siyasi, sosyal ve savaş sahalarında her zaman eşinin yanında bulunurdu. Hatunlar siyasi ve idari konulardaki istişarelerde görüşmeleri dinler, fikirlerini söylerlerdi. Savaş meclislerine katılırlardı. Hatunların siyasi ve idari faaliyetlere katılması elçileri kabul etmesi, diğer devletlerden gelen yabancı heyetleri kabul edip farklı konuları görüşmesi Türk devletlerinin her döneminde görülmektedir. Türk hatunları yürüttükleri bu faaliyetlerde o kadar yetki ile donatılmışlardı ki veliaht tayin etme, savaşa karar verme gibi etkilere sahip olmuşlardır. Elinde bulundurdıkları yetkiler sayesinde Türk hatunları giriştikleri mücadelelerde bazen kendi hazin sonlarının olmasına engel olamamışlardır. Türk hatunları siyasi arenada veliaht seçimi konusunda bazen kendi evlatlarını veliaht seçmek için bütün yollara başvurmuşlardır. Bu mücadele sonucunda hırsları devleti yıkıma kadar götürmüştür. Hatunlar sadece veliaht seçimi değil bazen de zor durumda kalan eşlerinin yardımına koşan gerektiğinde öz evladını bile tevkif etmekten çekinmeyen bir durumda karşımıza çıkmaktadır. Bu kararlılıkları sayesinde devleti kurtaran bir hatun olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Türk hatunları elde ettikleri siyasi güç ile devlet idaresinde hırslarından dolayı devletlerin zayıflaması ve yıkılışında bile etkili rol oynamışlardır. Türk hatunlarının en büyük amaçları eş ve oğullarının aracılığıyla devlet içinde hüküm süren tek kişi olmaktır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için hiçbir şeyden çekinmemişlerdir. Gerektiğinde eşleri ve devletin en önemli adamlarını bile harcamaktan geri durmamışlardır. Türk hatunları elçilik

görevlerinde de bulunmuşlardır. Bu elçilik göreviyle bazen devleti zor durumdan kurtarıp savaşa girmesini engellemişlerdir. Ortaçağ'da kadınların siyasete ve savaşa etkileri başlıklı tez ortaçağ Türk dünyasında kadınların siyasete ve savaflara etkilerini anlamayı ve bu etkilerin Türk tarihindeki önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULAR

1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE KADINLARIN SİYASETE ETKİSİ

Asırlar boyunca kadınlar, tarihin oluşmasında katkı yaptıkları gibi aynı zamanda doğal olarak bu tarihi oluşumdan da etkilenmişlerdir. Her dönemde her toplumda erkeklerin iktidarı yönetmeleri kadar kadınların da yönetime müdahaleleri olmuştur.¹

Türk tarihinde Hunlardan başlayarak kadınlar, hükümdar kararlarında büyük etkiler yaratmışlardır. Bu adet, Türk toplumlarının İslamiyet'i seçmelerinden sonra da kopmamış ve devam etmiştir. Örnek vermek gerekirse Oğuz Yabgu Devleti'nde Oğuz Yabgu'nun hanımı akıllı ve olgun bir hanımdı, Oğuz Yabgu'ya Selçuk Bey'e karşı Selçuk'un bir düşman oğlu olduğunu, ordunun onun emrine verdiğini, devletini düşmana teslim ettiğini söyleyerek Selçuk Bey'e karşı kışkırtmıştır.²

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra da hatunlar devlet ve hükümet işlerinde çıkarılacak fermanlara müdahale etmişlerdir. Kadınlar, bizzat taht mücadelelerinde büyük rol oynamışlar ve hükümdar üzerinde nüfuz sahibi olmuşlardır.³

Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınlar bazen evlatlarının bile gözünün yaşına bakmamış onları hapsedmekten geri durmamışlardır. Çocuklarını hapsedmedeki amaçları devletin sürekliliği ve eşlerinin zor durumda kaldıkları zaman ortaya çıkıp bir hükümdar gibi davranmaları idi. Mesela Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde fetihlere katılan İbrahim Yinal devlet kurulduktan sonra Tuğrul Bey'e karşı mücadele etmeye başlamıştır. İlk denemesi başarılı olamamış, ikinci denemesinde Tuğrul Bey'i zor duruma düşürerek hanedana sığınmaya mecbur bırakmıştır. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Bağdat'ta bulunan eşi Altuncan Hatun ve vezirinden yardım talebinde bulunmuştur. Ancak hatunun Bağdat'tan ayrılmasını istemeyen halifeye,

¹ Sevim Can, *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 2. bs. (İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları, 2008), 95.

² Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977), Cilt II, 3-4.

³ Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 95.

Altuncan Hatun'un oğlu ve vezir de destek vermiştir. Bunun üzerine Altuncan Hatun orduyu harekete geçirdikten sonra veziri ve oğlunu tevkif etmiştir. İbrahim Yinal Altuncan Hatun'un peşinden gidince ordu ikiye ayrılmış ve bunu fırsata çeviren Tuğrul Bey muhasaradan kurtulmuştur. Altuncan Hatun taht mücadelelerinde sultana sağladığı kuvvetle düzenin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir.⁴ Altuncan Hatun Büyük Selçuklu Devleti'nde kritik müdahaleleriyle devletin sürekliliğini, eşi olan Tuğrul Bey'i sıkıştığı yerden çıkmasına yardım ederek Tuğrul Bey'in iktidarını korumuştur. Bu şekilde Selçuklu siyasetinde ve Tuğrul Bey üzerinde etkisini göstermiş olan bir hatundur.⁵

Benzer şekilde Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınların veliaht belirlemede etkili olduklarını söyleyebiliriz. Alparslan döneminde veliaht seçiminde sultanı etkileyip veliaht belirlenmesinde eşi Seferiye Hatun etkili olmuştur. Sultan Alparslan dedesi Selçuk'un kabrini ziyaret amacıyla gittiği Cend vilayetinden geri dönerken uğradığı Radgan'da düzenlediği törende Melikşah'ı veliaht ilan etmiştir.⁶

Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınlar sadece veliaht konusunda değil idarede vezirleri tayin etme konusunda da etkili olmuşlardır. Berkjaruk sultan olduktan sonra kendisine yeni bir vezir tayin etmişti. Bu bağlamda o Nizamü'l-Mülk'ün oğullarından Müeyyidü'l-Mülk'ü kendisine vezir yapmıştı. Buna karşılık olarak Müeyyidü'l-Mülk'ün Sultan Berkjaruk'un gözünden düşmesini sağlayan ise Zübeyde Hatun'dur. Nitekim Tutuş'u mağlup ettikten sonra Annesi Zübeyde Hanım'ı yanına getirmek isteyen Berkjaruk'un bu isteğine karşı veziri Müeyyidü'l-Mülk karşı çıkarak Sultan'ın annesinden ayrılmasını istemiş ve onu uzaklaştırmaya çalışmıştır. Nitekim Zübeyde Hatun İsfahan'dan döndüğü zaman Müeyyidü'l-Mülk'ün bu davranışını öğrenmiş ve ona karşı içten kinlenmiştir. Daha sonra

⁴ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), Cilt IX, 485; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 96.

⁵ Asil Ceylan, Selçuklu Hanedanına Yaraşır Bir Kadın "Altuncan Hatun", *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyum E-bildiri Kitabı*, (8-10 Mart 2022), Gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi, 78.

⁶ Gülşah Şengün, *Büyük Selçuklularda Kadınların Yönetimdeki Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 44.

Müeyyidü'l-Mülk'ü görevinden alıp yerine Fahrü'l-Mülk'ü vezir olarak tayin etmiştir.⁷

Selçuklu tarihinin belki de Türk tarihinde istisna hatunlardan biri de Terken Hatun'dur. Kocası Melikşah'ın sağlığında ve ölümünden sonrada siyasi ve askeri konulara müdahalelerde bulunmuştur. Terken Hatun, 1064 yılında Melikşah ile evlenmiştir. Karahanlılar hanedanına mensup olan Hatun güçlü şahsiyeti ile Selçuklu sarayında sultan denginde bir nüfuza sahipti. Terken Hatun'un kendine bağlı bir divanı, idari işlerini yürüten çok sayıda memuru vardı. Bunların yanında Terken Hatun'un emrinde 12.000 kişilik bir ordusu ve resmi işlerini idare eden bir vezir vardı. Terken Hatun'un kendine özgü niteliklerinin yanında sahip olduğu kuvvet onu devlet idaresinde kudretli bir hale getirmiş hatta zamanla devletin tek hâkimi haline gelmiştir.⁸

Selçuklularda terken unvanlı hatunların kendilerine ait ikta vilayetleri, divan teşkilatları, askerleri, hazineleri, ferman, menşur gibi hukuki belgeleri çıkartma yetkileri bulunmaktaydı. İşte bu büyük vasıflara sahip Terkenler fırsat buldukları takdirde devletin siyasetinde rol oynamaktan da uzak durmamışlardır. Özellikle Terken Hatun, Sultan Melikşah'ın ölümünden önce de etkili olmaya çalışmış ve planlarını daha açık bir şekilde Melikşah öldükten sonra ortaya koymuştur.⁹

Bunların yanında Terken Hatun siyasi ve askeri müdahalelerin yanı sıra sultan katında karar verme yetkisine sahipti. Kızı Mah-Melek Hatun'un evlenmesinde Sultan Melikşah bütün yetkiyi hanımına bırakmıştır. Terken Hatun'un siyasi alanda büyük bir ideali vardı. Hükümdarlarda dahi görülmeyecek derecede ihtiras ve arzulu bir kadın olup onun en büyük amaçlarından biri oğlu Mahmud'u veliaht ilan etmektir. Fakat vezir Nizamü'l-Mülk bu fikre karşıydı. Esasen devlet erkânın büyük çoğunluğu gibi vezirler de geleneklere uygun olarak, Sultan Zübeyde Hatun'dan olan en büyük oğlu Berkayaruk'un tahta geçmesini uygun buluyorlardı. Terken Hatun, kendi emelleri için, engel olarak gördüğü Nizamü'l Mülk'ü bertaraf

⁷ Abdulkerim Özaydın, "Müeyyidülmülk", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31, 488-489.

⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 15.bs (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 215; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 98-99.

⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, Cilt I, 127.

etmek amacıyla yoğun bir çalışmaya girişmiş neticede amacına ulaşmıştır. Akabinde nüfuzunu da kullanarak kendisinin birtakım görevlerini üstlenen ve onu her yönden destekleyen Tacü'l-Mülk'ün bu makama atanmasını sağlamıştır. Bu şekilde Terken Hatun için en büyük engellerden biri ortadan kaldırılmıştır.¹⁰

Terken Hatun, daha sonra Nizamü'l-Mülk taraftarlarının desteklediği ve yaşından dolayı da veliaht kabul edilen Berkjaruk'u bertaraf etmek için ilginç bir siyaset izlemiştir. Bu bağlamda Terken Hatun, Melikşah'ın mührünü kullanarak yazdırdığı emirnameyle önce Musul emiri Kürboğa'yı sultanın emiri diyerek İsfahan'a göndermiş, kaleyi teslim alındıktan sonra da Berkjaruk'u tevkif etmiştir.¹¹

Hedeflerini bir bir gerçekleştiren Terken Hatun, Abbasî Halifesi'ne Mahmud adına hutbe okutmasını istemiştir. Fakat halife, Mahmud'un yaşının küçük olduğunu padişahlığa uygun olmadığını bildirmiştir.¹² Terken Hatun halifenin bu söylemlerine karşı halifeyi torunu Cafer'i halife yapmakla tehdit etmiş ve başka bilginlerden oğlu lehinde fetva alması üzerine¹³ Abbasi Halife'si şartlı olarak Mahmud'un sultanlığını kabul edeceğini bildirmiştir. Bu şekilde saltanat ismen Mahmud adına olacak hutbe ise halife adına okutulacaktı. Ordu kumandanlığı, ülke ve halkın idaresi Emir Üner'in uhdesine bırakılacak ve bu konuda Tacü'l-Mülk sorumlu olacaktı. Bu şekilde devleti Terken Hatun adına idare eden Tacü'l-Mülk olacaktı. Fakat Terken Hatun bu şartları kabul etmedi ve idealini gerçekleştirmek için Hanefi mezhebinin âlimlerinden İmam El Muşattab b. El-Hanefi'den "*anasının niyabetinde Mahmud'un saltanatı caizdir*" fetvasını aldı. Ancak Nizamiye Medresesi âlimi oğlun henüz küçüktür. Şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez fetvası üzerine Terken Hatun halifenin şartlarını kabul etmiş ve oğlu Mahmud'u sultan ilan edip adına hutbe okutmuştur.¹⁴

Mahmud'un sultan olarak ilan edilmesinden sonra Berkjaruk'un taraftarları ve onu destekleyen Nizamü'l-Mülk taraftarları İsfahan'a gelmişlerdi. Kürboğa tarafından tutuklanan Berkjaruk'u hapisten çıkarıp adına hutbe okutmuşlardır.

¹⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), I, 130-131; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 99.

¹¹ Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 101.

¹² Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't Tevârih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 139-140; Ali Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 137.

¹³ Ali Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 137.

¹⁴ Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 101-102.

Terken Hatun Berkyaruk'a karşı artık askeri bir savaş başlatmış, Berkyaruk ile Nizamü'l-Mülk taraftarlarına karşı Terken Hatun ilk yenilgisini almıştır. Aldığı bu yenilgiye karşı Terken Hatun mücadeleye devam etti ve Azerbaycan'ın Gence şehrinin emiri olan Berkyaruk'un dayısı İsmail b. Yakuti'ye haber gönderip Berkyaruk'a karşı yardım istedi. Yakuti, bunun karşılığında evlilik isteği ile Selçuklu tahtını vaat etmişti. Terken Hatun'un teklifini kabul eden İsmail topladığı birliklerle Berkyaruk üzerine yürümüş fakat İsmail'in emrindeki beyler Berkyaruk tarafına geçince İsfahan'a geri dönmek zorunda kalmıştır. İsmail ile Terken Hatun arasında gerçekleşecek olan evliliğe bazı emirler karşı çıkınca durumu fark eden Gence emiri kardeşi Zübeyde Hatun'dan yardım istemiştir. Gerçek amacı ise, sığınma talebiyle saltanatı ele geçirip yeğeni Berkyaruk'u öldürmektir. Ancak o durumu fark eden Aksungur ve Bozan tarafından bertaraf edilmiştir.¹⁵

Diğer taraftan Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınlar sadece saltanat için veliaht tayin etmiyor halife seçiminde bile veliaht belirlemeye çalışıyorlardı. Melikşah, Bağdat'a üçüncü gelişinde halifenin eşi olan kızından doğan Cafer isimli torununu veliaht ilan edilmesini istemiş ve böyle bir istek halifeyle arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Tabi böyle bir isteğin yapılmasında Terken Hatun etkili olmuştur. Bu şekilde Terken Hatun'un sadece kendi oğlunu veliaht yapma amacında olmadığı ayrıca kendi torununu da veliaht yapma çabasında olduğu görülmektedir. Halife bu veliaht teklifini reddetmiş ve bu durum sultan ile halifenin arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. Anlaşılabacağı üzere böyle bir olayın yaşanmasında perde arkasında Terken Hatun'un büyük rolü olmuştur.¹⁶

1.2. BÜYÜK SELÇUK DEVLETİ'İNDE KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

1.2.1. Altuncan Hatun

Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde ilk ilişki kurdukları siyasi teşekküllerden biri de Harezmşahlar'dır. Gazneli Sultanı Mesud adına hareket eden Şah Melik tarafından Harezm'den uzaklaştırılan Harezmşah İsmail, Tuğrul ve Çağrı

¹⁵ Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*,102-103.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 15.

Bey'e sığınmış ve onlardan yardım talebinde bulunmuştur. Bu olaydan kısa bir zaman sonra Harezmşah İsmail'in ölümü üzerine dul kalmıştır.¹⁷

Altuncan Hatun'un temiz ve güzel ahlaklı olması ve edepli oluşu son derece de kültürlü olması sebebiyle Tuğrul Bey'e gelen bu haberler üzerine, Tuğrul Bey Altuncan Hatun'la evlenmek için veziri Amidü'l-Mülk el-Kündiri'yi Harzem ülkesine göndermiştir.¹⁸ Altuncan Hatun da evlenmeyi kabul etmesinden sonra Tuğrul Bey ile Altuncan Hatun'un izdivacı yapıldı. Harezmşah İsmail'in 1041 yılında sağ olduğunu dikkate aldığımızda evliliklerinin 1041-1042 tarihlerinde veya bir müddet sonra gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹

Altuncan Hatun, Selçuklu Devleti'nin imparatorluk döneminde birçok hayırlı hizmetleri ile emeği geçen en büyük Türk hatunlarından. Onun çocukluk gençlik dönemleriyle ilgili çok fazla bilgi yoktur. Ama Harezm sarayının en asil ve en şerefli Türk hatunlardan biri olduğu konusunda kimsenin şüphesi olmaması gerekir. O, ilk önce Harezmşah ile evlenmiş ve kısa bir zaman Harezmşah vefat edince gençliğinin ve ömrünün baharında dul kalmıştır. Bu evliliğinden ilk kocasından oğlu Anüşirevan dünyaya gelmiştir.²⁰

Tuğrul Bey, Altuncan Hatun'la evlendikten sonra onun değerini fark etmiş ve birlikte yaşadığı sürece onu hak ettiği sevgi ve itibardan mahrum bırakmamıştır. Altuncan Hatun son derece dinine bağlı, fakirlere çok yardımlar eder ve çok yararlı işler yapardı. Bu özelliklerinden dolayı Tuğrul Bey için önemli bir yere sahipti. Altuncan Hatun, Tuğrul Bey'in en sevdiği karısı ve birlikte yol yürüdüğü hayat arkadaşının yanında olması gibi devlet yönetim işlerinde de onun en büyük yardımcısı ve danışman görevi de olmuştur.²¹ Ayşe Dudu Kuşçu, Altuncan Hatun'u şu şekilde ifade eder “*Göktürk Kitabeleri'nde hatırası yaşatılan İlteriş Kağan ve İl*

¹⁷ Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, 1.bs. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 144.

¹⁸ Zekeriya Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 4.bs. (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014), 281-282.

¹⁹ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 144.

²⁰ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 281.

²¹ Ayşe Dudu Kuşçu, “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi*, 1 (Aralık 2016). 183.

Bilge Hatun'un Göktürk Devleti ve Türk milleti için fonksiyonu ne ise, Tuğrul Bey ve Altuncan Hatun'un da Selçuklu Devleti ve Oğuz Türklüğü için fonksiyon oydu".²²

1.2.1.1. Altuncan Hatun'un Savaşlara Etkisi

1.2.1.1.1. Mervanoğlu Nasrüddevle Ahmed'in Affedilmek İçin Altuncan Hatun'a Hediye Göndermesi

Altuncan Hatun, Tuğrul Bey üzerinde ve devlet idaresinde büyük etkiye sahipti. Kendisine Tuğrul Bey'den korkan Mervanoğlu Nasrüddevle Ahmed, Altuncan Hatun'a hediyeler gönderirdi ve ondan *"Ben memleketimin elinden alınması korkusuyla Besasiri'yi destekledim. Bu iki elçiyi (Tuğrul Bey'in ve Bizans elçisi) gözaltına almam, onlara şefkatimden dolaydır. Ben yetmiş yaşını aşkın bir ihtiyarım. Uç bölgesinde bulunan memleketimi yağmadan ve tahripten korumaktan başka bir amacım yoktur"* şeklinde mesajını sultana iletmesini istedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey eşine *"Ben Mervanoğlu'nun beraberindeki hediyeleri almak amacıyla iki elçiyi hapsedtiğini düşmanlarımıza yardımda bulunduğunu ve bize karşı etrafını da gözetleyip önlemler aldığını yakinen öğrendim."* Bu sözlerden sonra Tuğrul Bey eşine Mervanoğlu'nun affının mümkün olmadığını bildirmiştir.²³

Benzer şekilde Altuncan Hatun'un Tuğrul Bey için önemli bir yere sahip olduğunu bilen Bizans imparatoru bunu kullanarak sulh istemiştir. Tuğrul Bey'e elçi gönderdiğinde bu karakterli, değerli Türk anasına da çok değerli hediyeler göndermiştir. Bizans imparatoru Altuncan Hatun'dan iki ülke arasında barış yapmak için kocası Tuğrul Bey'le arasına girip aracılık yapmasını istemiştir.²⁴

1.2.1.1.2. Tuğrul Bey'in Kardeşi İbrahim Yinal İsyanında Altuncan Hatun'un Etkisi

Altuncan Hatun otoriter, şahsiyetli, gerektiğinde at sürmeyi, kılıç takan bir hatun olarak karşımıza çıkar. O, özellikleri doğrultusunda yapması gerekenlerin hepsini yapmış en önemli noktalardan biri olarak da vurgulamamız gereken devlete karşı bir tehlike gördüğü zaman bir dişi aslan olarak meydana çıkmıştır. Altuncan

²² Kuşçu, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, 183.

²³ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 145.

²⁴ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 282.

Hatun devletin başına ansızın gelebilecek belalara ve zorluklara karşı hayatını ortaya koyarak mücadelelerden hiç vazgeçmemiştir.²⁵

Altuncan Hatun'un Selçuklu Devleti'ne en büyük hizmeti; İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'le arasının bozulması sebebiyle kuvvetleriyle Tuğrul Bey'den ayrılıp Rey şehrine doğru gitmesi hadisesi ile ilgilidir. Esasında Besasiri, İbrahim Yinal'a mektup yazıp onu kardeşine karşı isyana teşvik etmiş ve Selçuklu saltanatına tek başına sahip olması konusunda onu ikna etmeye çalışıp kendisine her türlü yardım sözü vermişti.²⁶

Tuğrul Bey üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın, sultanın Bağdat'ta bulunduğu sırada, Tuğrul Bey'in olmayışını fırsat bilerek Tuğrul Bey'e karşı başkaldırdı. Altuncan Hatun'un buradaki etkisi İbrahim Yinal Hemedan'da Büyük Selçuklular'ın taht şehrinde isyan etmesi ve sultanın karşısına büyük bir tehlike olarak çıkması sırasında olmuştur.²⁷

İbrahim Yinal 1058 yılında hazinelerin olduğu Hemedan'a gelmiş ve Tuğrul Bey'in tahtına göz dikmişti. O bu sefer sultan ile Musul'a geldiği zaman Mısır Halifesi ve Besasiri'den mektup aldı. Onlar kendisine yardım edeceklerini ve onu Selçuklu sultanı olarak tanıyacaklarını bildiriyorlardı. Nitekim Mısır Halifesi, Besasiri'ye yardım ve Suriye'ye girmiş bulunan Oğuzları atmak maksadıyla bir ordu çıkarmıştı. Çağrı Bey ve İnanc Yabgu'dan başka hisse ve hâkimiyet alanı alamayan Kutalmış, Resul-Tekin gibi şehzadelerin de onunla birlikte hareket ettiğini anlıyoruz.²⁸

Tuğrul Bey devletin tehlikede ve zor durumda olduğunu görünce Nusaybin'den süratle İbrahim Yinal'ın peşine düşmüştür. Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı peşine düşerken Şii'lere ve Besasiri'ye karşı da bir kısım askerlerini, veziri, karısını ve Altuncan Hatun'dan olma üvey oğlunu Anüşirevan ile birlikte Bağdat'ın savunmasına göndermek zorunda kaldı. Bu suret ile sultanın ordusu üçe bölünmüş oldu. Hemedan'a vardığı zaman İbrahim Yinal, Kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmed ve Mehmed ile birlikte gelen otuz bin Türkmen ile kuvvetini arttırmıştı. Tuğrul Bey

²⁵ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 289.

²⁶ İbnü'l-Kalânî'si'nin Zeylû Tarih-İ Dimaşk Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Çev. Ali Sevim, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXIX, 33, (2008), 3-4.

²⁷ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 283.

²⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 136-137.

yanında az kuvvet olduğu için kardeşine yenilmiş ve Hemedan Kalesi'ne sığınmıştı. Bu durum karşısında Besasiri ve Şii istilasını sonraki plana bırakarak Bağdat'ta bulunan veziri Amid'ül-Mülk'e, karısı Altuncan Hatun'a ve üvey oğlu Anüşirevan'a haber göndererek elinde bulunan askerlerle yardıma gelmelerini istedi.²⁹ Tuğrul Bey, Merv'de hasta olan kardeşi Çağrı Bey'e de mektup göndermiş, Sultanlığının elinden gitmek üzere olduğunu ivedi yardım göndermesini istemiştir. Tuğrul Bey diğer yardım istediği kişilerden biride yeğeni Alparslan'dır. Yeğenine yazdığı mektupta, kardeşinin kendisine isyan ettiğini ülkesinin karıştırmaya, ülkesinin yabancılara vermeye niyet ettiğini, askerlerinin de İbrahim Yinal tarafına geçtiğini ve karşı olduğunu belirtmiş ve mektubun eline geçmesi halinde yardıma gelmesini istemiştir. Sultan Alparslan amcasının yardım talebi karşısında ivedi bir şekilde harekete geçmiştir.³⁰

Bu sırada Bağdat, Tuğrul Bey'in kardeşine yenilgiye uğramasıyla ve Besasiri'nin ilerlemekte olduğu haberleriyle heyecan ve korku için de çalkalanıyordu.³¹ Bu arada Abbasi Halifesi Altuncan Hatun'un üvey oğlunu Tuğrul Bey'in yerine sultan ilan etmek istemiş ve durumu kurtarmaya çalışmış ve Amidü'l-Mülk de bunu var gücüyle desteklemiştir. Bu kadar devlet erkânı, vezir, rütbeli askerler içinde soğuk kanlığını koruyan ve nerde nasıl ne yapacağını çok iyi bilen bir hatun olan Altuncan Hatun gerektiği yerde kılıç takan gerektiği yerde ata binen bir hatun olarak bütün ipleri eline alarak harekete geçmiştir. Altuncan Hatun hemen büyük bir ordu topladı. Buna karşı gelen halifeyi bile dinlemedi. Bu arada Amidü'l-Mülk'ü devre dışı bırakmış ve ilerde belki sultan olabilecek öz oğlunu bile devletin yararını düşünerek zincire vurup hapsetmiştir. Bu olay dünya tarihinde az bulunan bir kadında, ancak Türk anasında görülen bir devlet şuurudur.³²

Bu arada Besasiri Altuncan Hatun'un Selçuklu askerleriyle ayrılmasını fırsat bilerek Bağdat'ı aldı. Bu sebeple Altuncan Hatun askerlerle birlikte eşi Tuğrul Bey'e yardım için Bağdat'ı terk etmemiş olsaydı, Besasiri ile Kureyş emirlerindeki dört yüz kişiden oluşan kuvvetleriyle Bağdat'ı alamayacaklardı. Nitekim halife ve vezir

²⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 136-137.

³⁰ Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 1. bs. (Ankara: Otto Yayınlar, 2017), 38-39.

³¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 136-137.

³² Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 284.

Amidü'l-Mülk birlikte hareket ederek Altuncan Hatun'u göndermemek için sarf ettikleri gayretleri bu durumu açıkça göstermiştir. Bu sebeple Altuncan Hatun'un gitmesine engel olamadıkları için bütün umutları kırıldı. Altuncan Hatun'un elinde bulunan Oğuzlarla Bağdat'tan ayrılması hem halifenin kaderini değiştirmiş hem de Tuğrul Bey'in muhasarada olduğu Hemedan önünde görünmesi Selçuklu Devleti'nin kaderini değiştirmiştir.³³

Altuncan Hatun'un ordu ve değerli hazinelerle gelmekte olduğunu haber alan İbrahim Yinal, Altuncan Hatun'u yakalamak için büyük bir ordu gönderdi. Altuncan Hatun'un yanında bulunan hazineleri yağma için İbrahim Yinal ordusunu teşkil eden Türkmenlerin çoğu kuşatmayı kaldırarak birliğin peşine takıldılar. Fırsattan istifade eden Sultan Tuğrul Bey, Hemedan'dan bir çıkış yaparak, kuşatmayı sürdüren İbrahim Yinal'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Tuğrul Bey başkent Rey vilayetine gitti. Diğer taraftan Altuncan Hatun, yağma yapmak isteyen Türkmenlerden kurtularak kocası Tuğrul Bey'e katıldı. Altuncan Hatun'u yağma etmek isteyen Türkmenler geri döndükleri vakit, kendi mallarının yağma edilmiş olduğunu gördüler.³⁴

Netice itibarıyla Altuncan Hatun, Tuğrul Bey'in yardımına koşmuş, devletin başına bela olarak sahneye çıkan İbrahim Yinal tehlikesini defettiği gibi büyük Selçuklu Devleti'nin bir kardeş kavgasına düşmesini ve yıkılmasını engellemiş devleti kurtarmıştır.³⁵ Böylece Altuncan Hatun, İbrahim Yinal isyanında Tuğrul Bey'e yardım ederek devletin sürekliliğini sağlamış ve kocasına yaptığı bu yardım nedeniyle eşinin yanında değerini daha da yükseltmiştir.³⁶

Bu olaylardan sonra Altuncan Hatun Aralık 1060 yılında karın bölgesinde su birikmesinden dolayı Cürcan'da vefat etmiştir.³⁷ Ardından Rey şehrinde defnedilmiştir.³⁸ Tuğrul Bey'in tarafından çok sevilen Hatun, saltanatın bütün işlerini

³³ Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014), 134.

³⁴ Mehmet Altan Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 1. bs. (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 69-70.

³⁵ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 284.

³⁶ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 147.

³⁷ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 287.

³⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 139.

yürüttü.³⁹ Tuğrul Bey akıllı, kudretli, dindar ve hayırsever eşi Altuncan Hatun'un ölümüne çok üzülmüştür.⁴⁰

1.2.2. Seyyide Hatun

Sultan Tuğrul Bey, Abbasî halifesiyle olan bağlarını daha fazla güçlendirmek için halifenin kızı Seyyide Hatun ile izdivacı gerçekleştirmek istiyordu. Tuğrul Bey'in bundaki amacı soyunu, Hz. Peygamber'in soyu ile birleştirmektir. Bu izdivahtaki amaç Selçuklunun İslam dünyasında şan ve büyüklüğünü artırmasıydı. Altuncan Hatun ölmeden önce Tuğrul Bey'e halifenin kızıyla evlenmesini istemiş hem dünya şerefine hem de ahiret şerefine nail olacağını söylemiştir.⁴¹

Seyyide Hatun, Abbasî halife el-Kaim Biemrillah'ın kızıdır. Tuğrul Bey'in eşidir. Tuğrul Bey ile evlenmesi iki taraf arasında bir krize dönmüş fakat daha sonra evlilik gerçekleşmiştir. Bu evlilik Tuğrul Bey'in vefatından dolayı uzun sürmemiştir.⁴²

Sultan Tuğrul Bey evlilik için ilk ciddi girişimini Bağdat'a ikinci girişinde yapmıştır. Bu dönemde hilafet ülkesinin başına bela olan, halife ve yakınlarını çok zor günler yaşatan Şii Türk Emirül Ümera Besasiri'yi yerle bir edip, Şii Buveyhi Devleti'ni yıkmış ve kardeşi İbrahim Yinal'ın devlete karşı tehlikesini bertaraf ederek şanını dünyaya duyurmuştur.⁴³ Bu başarılarından sonra Tuğrul Bey bu evliliğin gerçekleşmesi için uygun bir vakti beklemiş ve halifeyi Besasiri ve ortaklarından kurtardıktan sonra bu teklifi yapabilmıştır.⁴⁴

Bu sebeple sultan bu evlilik teklifini yapmak için halifenin gözünde şan ve şerefine en yüksekte olduğu dönemde yapmıştır. Rey kadısı, Sultan Tuğrul Bey'den halifeye kızı Seyyide ile evlenme isteğini içeren mektubunu getirip takdim etmiştir. Fakat bu evlenme isteği halifenin çok ağına gitmişti. Halifenin karşısına çıkan Rey kadısı evlenme işinin yerine getirilmesi konusunda biraz tehditkâr konuşması üzerine halife, bu işin bozulması konusunda gurur ile karışık bir cevap vermiştir. Halife

³⁹ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), I, 315.

⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 139-140.

⁴¹ Muhittin Kapanşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbasi Halifelerinin İlişkileri" *International Journal Of History*, 4/4 (Kasım 2012), 198.

⁴² Şengün, *Büyük Selçuklularda Kadınların Yönetimdeki Rolü*, 35.

⁴³ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 264-265.

⁴⁴ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 92.

“Böyle bir âdet, hiçbir halife ile Rüknuddinle Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim isteklerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz, yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye (yani Tuğrul Bey’e) de uygun olmaz” demiştir. Halifenin şaşırma nedeni ise halife ailesine bu hadiseye kadar böyle bir teklif edilmemiş olmasıydı. Halife, Tuğrul Bey’in bu tekliften vazgeçmesi için çok çabalamış Tuğrul Bey bu teklifinden vazgeçmemiştir.⁴⁵ Anlaşılabacağı üzere Tuğrul Bey halifenin kızı ile evlenmeye karar vermişti. Fakat halife yabancılara kız verme gibi adetleri olmadığı için bu isteğine karşı ağır şartlar ileri sürmekteydi.⁴⁶ Bu şartlar: Mehir olarak 300.000 altın verilmesi, Sultan Tuğrul’un Bağdat’ta oturması, Vâsıt ile Altuncan Hatun’un bütün mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılması idi.⁴⁷

1.2.2.1. Tuğrul Bey ile Abbasi Halifesinin Arasının Bozulması

Tuğrul Bey, bu ağır şartların 2. Maddesi hariç hepsini kabul etmesine rağmen halife nikâhın kısılmasına bir türlü evet dememiş ve bu sefer de Şafi Mezhebine göre ön şartlar ileri sürerek bu işten vazgeçilmesini istemiştir. Abbasi halifesinin bu tutumu karşısında sabrı tükenen Tuğrul Bey, Bağdat temsilcisine bir emirname göndermiş ve:

“Halife ve yakın adamlarına kendisi tarafından verilen bütün ikta arazilerine el konulmasını, ikta mallarının müsadere edilmesini, Hatice Arslan Hatun’un baba evine dönmelerini, hilafet sarayı ve halifenin özel masraflarını karşılamak üzere bizzat Selçuklu sultanı tarafından ödenen yüklü paraların durdurulması ve bütün bunlardan sonra bu izdivacı sinsi sinsi engellemeye çalışan bir kısım habis ruhlu kimselerin mesela Ebu Turab el-Esiri gibi, kendisine derhal teslim edilmesini istemiştir.”⁴⁸

Görüleceği üzere Halife ve Tuğrul Bey arasındaki ilişkiler evlilik meselesinden dolayı oldukça sertleşmiştir. Halife zorluk çıkarmış ise de; Amüdü’l-Mülk halifenin naiplerinin ellerini bağladı, maaşlarını kesti. Sonunda halife, durumun kötüye gittiğini görünce Seyyide Hatun’un Tuğrul Bey’le evlenmesine razı

⁴⁵ Sıbt İbnü’l Cevzî’nin Mirâtü’z Zaman fî Tarihi’l Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, Çev. Ali Sevim, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVIII, 22, (1997), 63-64; Abû’l Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, 315.

⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 140.

⁴⁷ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 93.

⁴⁸ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 268.

oldu. Netice olarak Halife ve Tuğrul Bey arasında herhangi bir çatışmanın gerçekleşmesi bu evliliğin gerçekleşmesi ile engellenmiş olundu⁴⁹.

1.2.3. Ayşe Hatun

Sultan Alparslan kızı Ayşe Hatun'u Batı Karahanlı Hükümdarı Şems'ül-Mülk Nasr Han ile evlendirmiştir. Bu evlilik ile akrabalık bağı kurulmuştur.⁵⁰ İlk baktığımız zaman iki aile arasında akrabalık bağı görmekle beraber siyasi ilişkilerde her zaman olarak gerginlik yer almıştır. Sultan Alparslan, Malazgirt Savaşı'ndan sonra askerlerini Anadolu'yu fethetmek için görevlendirdikten sonra doğu tarafından yaşanan bir takım gelişmelerden dolayı Türkistan seferine çıkmak zorunda kalmıştır.⁵¹

Esasen Sultan Alparslan'ı Maverâünnehr seferine zorlayan en büyük sebep damadı Şems'ül-Mülk Nasr Tamgaç Han ile oğulları arasında çıkan anlaşmazlık ve sürekli devam eden savaşlardı. Sultan Alparslan doğuda kızı Ayşe Hatun'u Karahanlı hükümdarı Şems'ül-Mülk ile izdivacını yaparken, oğlu Melikşah'ı Maverâünnehr'in Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han'ın kızı Celaliyye Terken Hatun ile öteki oğlu Arslanşah'ı da Gazneli hükümdarının kızıyla izdivacını yapmıştır.⁵²

Sultan Alparslan'ın damadı Şems'ül-Mülk Buhara, Semerkand ve Ceyhun ilerisindeki diğer ülkelerde hüküm yürütürken, Sultan Alparslan oğlu İlyas, Harezm'de, oğlu Ayaz Toharistan'da meliklik yapıyordu. Şems'ül-Mülk'ün Türkistan tarafında bulunduğu bir zamanda Ayaz Buhara ve Semerkand bölgelerine saldırılar yapmış idi. Bu haberler üzerine dönen damat Şems'ül-Mülk, Melik Ayaz'ın askerlerini tarumar etmiş ve bir kısmını esir almıştı.⁵³ Şems'ül-Mülk ayaz ile mücadele zamanında karısı Ayşe Hatun'un kendisine karşı gizlice yardım ettiği iddiasıyla dövmek suretiyle öldürmüştü.⁵⁴ Başka bir kaynakta ise Şems'ül-Mülk Ayşe Hatun'u ayaklarındaki ayakkabısıyla döve döve öldürdüğünü yazmaktadır.

⁴⁹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), I, 109.

⁵⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî'nin *Mirâtü'z Zaman fi Tarihi* l-Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler Sultan Alparslan Dönemi, Çev. Ali Sevim, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX, 23, (1998), 48.

⁵¹ Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 1. bs. (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 50.

⁵² Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 50.

⁵³ Ergin Ayan, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/3 (2015), 10.

⁵⁴ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 108; Ali Sevim vd, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 73.

Şems'ül-Mülk zevcesine “*Sen benim karım değilsin, bana karşı casussun. Kardeşini memleketlerimi harap etmek için tahrik ediyorsun*” dedi.⁵⁵ Bunun bilgisini alan Sultan Alparslan Şems'ül-Mülk'e karşı harekete geçti. Bunun üzerine Şems'ül-Mülk, Alparslan'a haber göndererek Ayşe Hatun'u öldürmediği konusunda yeminler etmiş ve kız kardeşini sultana yollayıp onunla evlendirdi. Alparslan Bizans İmparatoru'nu mağlup ettikten sonra Şems'ül-Mülk'ün kız kardeşiyle gerdeğe girmiş ve onu çok sevmişti. Ancak Alparslan odaya girdiğinde eşinin çeyizleri arasında oğlu Melikşah'tan yağma edilen leğeni görünce çok üzülmüş ve gücenmişti. “*Bu leğeni burada görmenin manası ancak beni ayıplamak ve oğlumun yenilgisini bana haber vermek ve hatırlatmaktır.*” demiş ve bundan sonra Maverâünehîr üzerine sefer kararı vermiştir.⁵⁶

Bu amaçla Sultan Alparslan iki yüz bin kişilik bir askeri kuvvetle Şems'ül-Mülk'e karşı harekete geçti. Selçuklu ordusu gemilerin yan yana dizilip kenetlenip yapılan köprüden Ceyhun Irmağı'nı yirmi dört günde geçip Maverâünehîr'e girip kimsenin karşı koymadığı yoluna devam etmeye başladı. Bu sıralarda kuşatılan Berzem Kalesi kumandanı Harezmlî Yusuf, Selçuklu kuvvetlerine direnmenin gereksizliğini görüp, Sultan Alparslan'ı öldürmeyi planlayarak teslim olmaya karar verdi. Berzem kumandanı Harezmlî Yusuf bir gece önce kalede düzenlendiği eğlencede karısını ve üç çocuğunu boğazlamış bundaki amacı Selçuklulara tutsak olmaması içindi. Fazla zaman geçmeden saygı gösterme isteğiyle Alparslan'ın katına getirilen Yusuf, elini öpmek için önünde eğildiği zaman, ayakkabı içinde gizlediği hançerle Sultan Alparslan'ı ağır yaraladı. Hemen o anda Sultanın yanında bulunanlar Harezmlî Yusuf'u öldürdüler.⁵⁷ Sultan Alparslan'ın hançerlenerek öldürülmesi ile bu sefer yarım kalmıştır.⁵⁸

1.2.4. Terken Hatun

Türk-İslam tarihinde nam yapmış hatunlardan biri de Terken Hatun'dur. Karahanlı ailesinden olduğu ve Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın hanımlarından

⁵⁵Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 325; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 108.

⁵⁶Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 108-109; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 51.

⁵⁷Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 73.

⁵⁸Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 51.

biridir.⁵⁹ Terken Hatun Türk hakanı Afrisiyab soyundan Tabgaç Han'ın kızıydı.⁶⁰ İleriki zamanda Karahanlı hükümdarı olacak olan Şems'ül-Mülk Nasr'ın kız kardeşidir. Sultan Alparslan'ın çok sevdiği oğlu Melikşah ile izdivaç ederek Büyük Selçuklu Hatun'u olacaktır.⁶¹ İleriki zamanlarda Selçuklu sarayının en ünlü ve taçsız kraliçelerinden biri olacaktır. Celaliye Hatun Türkan Hatun ve Celaliye gibi şöhretli unvanlarla da anılmıştır. Sultan Alparslan kendisi de Karahanlılar'da hâkimiyet süren Kadir Han'ın kızı ile evlenmiş, kızını da aynı aileye mensup Semerkand hükümdarı Şems'ül-Mülk ile evlendirmiştir. Böylece Karahanlı ve Selçuklu sultanlığı arasında samimi bağlar oluşmuştur.⁶²

Terken Hatun, Melikşah'ın üzerinde etkili bir yapıya sahipti. Melikşah'ın sultan tahtına oturmasıyla yıldızı parlamış etkili yapısıyla birçok icraatıyla devlet işlerinde sultana çok büyük yardımlarda bulunmuştur. Terken Hatun'un adının geçtiği meclislerde devlet erkânın kendilerini düzelttiği olurdu. Terken Hatun'un bir divanı, idari ve şahsi işlerini takip eden birçok memurları, resmi işlerini takip etmekle üst görevde görevli bir veziri dahi bulunmaktaydı.⁶³

1.2.4.1. Terken Hatun Oğlunu Sultan Yapma Mücadeleleri

Nizamü'l-Mülk ve Melikşah'ın kısa zaman içinde birbirilerini takip eden ölümleri Selçuklu Devleti'nin yok olma başlangıcını ortaya çıkarmıştır. Sultan Melikşah vezir Nizamü'l-Mülk ile araları gergin olmasına rağmen birlikte Bağdat'a yola çıktılar. Nihavend yakınlarındaki Sehne adlı köye vardıklarında Nizamü'l-Mülk Batinili bir fedai tarafından şehit edildi. Bu olaydan otuz beş gün sonra Melikşah da Bağdat'ta öldü. Terken Hatun, Sultan Melikşah'ın ölümünü gizlemiş, Melikşah'ın yaşayan erkek evlatları içinde en büyüğü olan veliaht şehzade Berkyaruk'a rağmen 5 yaşındaki oğlu Mahmud'u sultan etmek için emir ve askere milyonlarca dinar dağıtmıştır.⁶⁴ Terken Hatun, Halife Muktedî ilk zamanlar Mahmud'un yaşının küçük

⁵⁹ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 177.

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), Cilt X, 203.

⁶¹ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 115.

⁶² Kitapçı, *Ortaoğlu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 333.

⁶³ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 60-61.

⁶⁴ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 8.

olduğunu söyleyerek onun sultan olmasına karşı çıkmışsa da⁶⁵ Terken Hatun'un tehditlerle halifeyi susturarak Kasım 1092 yılında oğlunu sultan ilan ettirerek adına hutbe okutmuştur.⁶⁶ Halife bazı şartlar altında hutbe okutulmasını kabul etmiştir.⁶⁷

Buna göre, saltanat isim olarak Mahmud'a ait olacak fakat ordu kumandanlığı, ülke ve halkın yönetimi ise Emir Üner'in kontrolünde olacaktır. Adına hutbe okutulan Mahmud, vezir Tac'ül-Mülk yönlendirmesiyle hareket edilecektir. Vergilerin toplanması da Tac'ül-Mülk'e bağlanacaktır. Olumsuz fetvalar sonunda halifenin bu şartlarını şartsız kabul etmek zorunda kalan Terken Hatun Bağdat'ta Mahmud adına hutbe okutmayı başarmıştır.⁶⁸

Bağdat'ta böyle olaylar yaşanırken Melikşah'ın en büyük oğlu ve veliahtı Berkyaruk İsfahan'da bulunuyordu. O zamanlar Berkyaruk on bir yaşlarındaydı. Terken Hatun, oğlunun sultanlığı için tehlikeli gördüğü Berkyaruk'u alıkoymak için Emir Kürboğa'yı ivedi bir şekilde İsfahan'a yolladı. Daha sonra da Terken Hatun, oğlu ve vezir Tac'ül-Mülk ile beraberlerindeki ordu ile İsfahan'a doğru yola çıktılar.⁶⁹ Melikşah'ın ölümünü gizleyen Kürboğa, Melikşah'ın mührünü göstererek Melikşah'ın emriymiş gibi kaleyi teslim alarak Berkyaruk'u tevkif etmiştir. Nizamü'l-Mülk'ün adamları vezire ait silah depolarını yağmalayarak ayaklanmış, ardından da veliaht Berkyaruk'u hapsedtikleri yerden alıp adına hutbe okutup sultan ilan etmişlerdir. Nizamü'l-Mülk'ün adamları Terken Hatun ve Mahmud'un İsfahan'a yaklaştıklarını duyunca Berkyaruk'u gece vakti şehirden çıkarmışlardır.⁷⁰

Bu şekilde Nizamü'l-Mülk'ün adamları Berkyaruk'u Save'ye kaçırıp atabeği Gümüştekin Cândâr'ın yanına geldiler. Emir Gümüştekin'de Berkyaruk'u alıp Rey şehrine götürüp tahtta oturttu.⁷¹ Bu sırada Terken Hatun'a Berkyaruk'un hapisten kaçtığını ve Rey şehrinde çok büyük bir ordu kurmak için hazırlık içinde olduğu

⁶⁵ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 136.

⁶⁶ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, 8-9.

⁶⁷ Abdullah Bayındır, *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*, (Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 198.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 184.

⁶⁹ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 137;Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 137.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 185; Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 137-138.;Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 78.

⁷¹ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 137.

bilgileri geliyordu. Bu durum Terken Hatun için Selçuklu saltanatına giden yolda yeni çok çetin ve kanlı mücadelenin de başlaması demekti.⁷²

Nizamü'l-Mülk'ün adamlarının Berkayaruk'un yanında yer almalarının sebeplerinden biri Nizamü'l-Mülk'ün öldürülmesinden sorumlu tuttıkları vezir Tacü'l-Mülk'ün Terken Hatun'un yanında bulunması idi. Bu nedenle onlar Berkayaruk ile birlikte hareket ettiler. Burûcird yakınlarında yapılan savaşta Terken Hatun'un emirlerden bazılarının Berkayaruk tarafına geçmeleri sebebiyle Terken Hatun mağlup olarak İsfahan'a geri çekilmek zorunda kalmıştır. Berkayaruk onları takip ederek şehri kuşattı.⁷³

Böylece Terken Hatun köşeye sıkışarak kurtuluş yolları arama çabasına girdi. Ancak uzun süren muhasara bitmemiş Berkayaruk'ta geri adım atmamakta ısrarlı davranmıştır. Bunun üzerine Terken Hatun ile birlikte olan Mecdü'l-Mülk, Emir Üner ve Bilge Beg ona bir öneri de bulundular. Bu öneri ile Terken Hatun, Berkayaruk ile barış yapma tavsiyesini istemese de kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Terken Hatun, Melikşah'ın mirasından beş yüz bin altın verebileceğini söylemiştir. Mali sıkıntılar içinde olan Berkayaruk, önerilen bu teklifi kabul etmiş ve muhasarayı kaldırmıştır.⁷⁴

1.2.4.2. Terken Hatun'un Berkayaruk'un Dayısı İsmail b. Yakuti ve Tacü'd-Devle Tutuş'tan Yardım İstemesi

Terken Hatun, Gence hükümdarı ve Berkayaruk'un öz dayısı İsmail b. Yakuti ile irtibata geçti. Bu bağlamda Terken Hatun, İsmail b. Yakuti'den Berkayaruk'a karşı destek istemiş, Berkayaruk'u öldürdüğü takdirde onunla evleneceğini vadetmiştir.⁷⁵ Bu İsmail Yakuti için son derece güzel bir teklifti. Çünkü bu teklif ile o asil ve soylu bir kadınla izdivacın şerefi yanında bir de saltanata ortak olacak ve saygınlığı buna göre yükselmiş olacaktı. Bu bakımdan İsmail b. Yakuti bu teklifi hiç düşünmeden kabul etmiş ve Türkmenlerden oluşturmuş olduğu büyük bir orduyla Berkayaruk'a karşı yardıma koşmuştur. Terken Hatun, Emir Kürboğa ve diğer komutanların

⁷² Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 343.

⁷³ Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 138; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 185; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 123.

⁷⁴ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 138; Bayındır, *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*, 199-200.

⁷⁵ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 138.

emrindeki kuvvetleri de İsmail b. Yakuti'nin idaresine vermiş ve bu kadar askerlerin yan yana gelmesiyle bir müttefik ordusu oluşmuştur. İki ordu Kereç bölgesine yakın karşılaşmışlardır. Neticede İsmail Yakuti Kerec bölgesinde 486 yılının başlarında yapılan muharebede Berkyaruk'a yenildi. Bu mağlubiyetten sonra Berkyaruk'un annesi olan kız kardeşi Zübeyde Hanım'ın yanına geldi ve Ramazanda sultan onun öldürülmesini emretmiştir.⁷⁶ Aslında İsmail'in Berkyaruk'a sığınma talebi samimi değildi. Bir sohbet esnasında Berkyaruk'u öldürmek ve saltanatı ele geçirmek niyetinde olduğunu söylemişti.⁷⁷

Bu yenilgilerde Terken Hatun'un cesareti kırmamış en ufak bir ders almamış ve tehlikeli yollarda yürümeye devam etmiştir. Terken Hatun'un bu hırsı onun pes edecek bir kadın olmadığını göstermektedir. Bu sefer de Suriye Meliki Tacü'd-Devle Tutuş'a aynı vaatlerde bulundu. Berkyaruk ve Tutuş'u da karşı karşıya getirmede de başarılı oldu. Tutuş Rey şehrine yürüdü. Bu şehir 1093 yılında meydana gelen savaşta Türk kanı deniz gibi akmıştır. Bu uzun mücadele anında, birçok emir Berkyaruk safına geçmiştir. Bu sayede Berkyaruk karşısındaki orduyu bozguna uğratmış ve Tutuş'un ölmesiyle bütün rakiplerini ortadan kaldırmasına imkân sağladı.⁷⁸ Terken Hatun; Tutuş ile Berkyaruk arasında meydana gelen bu gelişmeleri görmeye ömrü yetmedi. Çünkü Tutuş'un Berkyaruk'a karşı harekete geçtiği sırada Terken Hatun yolda hastalanarak geri döndü ve 1094 yılında da öldü.⁷⁹

1.2.5. Zübeyde Hatun

Zübeyde Hatun Selçuklu hanedanındandır. Çağrı Bey'in evladı güçlü emirlerinden Yakuti'nin kızıdır. Sultan Melikşah'ın amcasının kızıydı. Zübeyde Hatun Azerbaycan Emiri Kutbüddin İsmail b. Yakuti'nin de kız kardeşiydi.⁸⁰ Zübeyde Hatun'un Melikşah'tan bilinen iki çocuğu var. Birinin adı Berkyaruk diğlerinin adı Cevher Hatun'dur.⁸¹ Zübeyde Hatun, Selçuklu saray adet ve geleneklerine göre iyi bir dini eğitim ve terbiye almıştır. Bu bağlamda Zübeyde Hatun, Melikşah ile evlenmiş ve Melikşah'ın ilk nikâhlı eşi olmuştur. Zübeyde

⁷⁶ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 138.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 192.

⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 226-227.

⁷⁹ İbnü'l-Kalânî'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, 20; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 124.

⁸⁰ Züriye Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36/1 (2021), 319.

⁸¹ Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 320.

Hatun'un ayak sesleri, sultan Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanacak taht mücadelelerinde duyulmuştur. Terken Hatun, Melikşah'ın ölümünden sonra henüz dört yaşında olan oğlu Mahmud'u veliaht olan Berkyaruk'un yerine tahtta oturmaya çalışmıştır. Bu amaçla o Selçuklu tahtının gerçek varisi Berkyaruk ve annesi Zübeyde Hatun'a karşı bir taht mücadelesi başlatmıştır.⁸²

1.2.5.1. Berkyaruk-Terken Hatun Mücadelesinde Zübeyde Hatun'ın Etkisi

Zübeyde Hatun son derece ağır başlı, onurlu davranışları ile Selçuklu sarayında ve devlet adamları tarafından en fazla saygı duyulan hatunlardan biriydi. Bu bağlamda Zübeyde Hatun'un, Selçuklu Devleti'ndeki askeri aristokrat ve devletin önde gelenleri arasında çevresi geniş ve kendisini destekleyen samimi yandaşları vardı. Berkyaruk, Melikşah'ın yaşça en büyük oğlu olması sebebiyle en kuvvetli sultan adayı idi. Zübeyde Hatun oğlu Berkyaruk için bu taht mücadelesine katılmış ve taht mücadelesinde kazanan taraf olmuştur. Zübeyde Hatun taht mücadelesinde en büyük etkisini etrafında yer alan Candar, Gümüştekin, Aksungur, Bozan ve Yerlberd gibi çok tecrübeli ve güçlü Selçuklu komutanların destek ve yardımları ile Terken Hatun ve oğlunu devre dışı bırakıp öz oğlu Berkyaruk'u Büyük Selçuklu tahtına oturtmuştur.⁸³

1.2.5.2. Zübeyde Hatun'un Müeyyidü'l-Mülk'ü Azletmesi

Berkyaruk Tutuş'un vefat etmesinden bir süre sonra, İsfahan'da bulunan annesini Rey şehrine getirmek için bir görevliyi İsfahan'a gönderdi. Ancak Zübeyde Hatun'un gelmesini o sırada vezir olan Müeyyidü'l-Mülk istemiyordu. Müeyyidü'l-Mülk bir emirle anlaşılarak sultana annesini bırakmasının uygun olacağını söyledi. Ancak Berkyaruk "*Ben hükümdarlığı, onun yanımda bulunması için istiyorum*" dedi. Zübeyde Hatun, Rey şehrine gelip oğlunun yanına geldiğinde vezirin böyle konuşmanın geçtiğini öğrendi. Bunun üzerine Müeyyidü'l-Mülk'e karşı davranışları değişti. Esasen bu yolculuk esnasında Zübeyde Hatun'un yanında bulunan Mecdü'l-Mülk Balasani'de vezir'e karşı onu kışkırtıyordu.⁸⁴

⁸² Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 350.

⁸³ Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, 351.

⁸⁴ Sevim v.dğr, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 147.

Nitekim Zübeyde Hatun Rey şehrine geldiğinde vezirin bu tutumundan dolayı vezire karşı kinlenmişti. Zübeyde Hatun'un etkisiyle Müeyyidü'l-Mülk vezirlikten alınıp tevkif edildi. Akabinde yerine kardeşi Fahrü'l-Mülk'ün vezir olması sağlandı.⁸⁵ Ancak Müeyyidü'l-Mülk bu durumdan sonra derece kinlendi. Bunun neticesinde bu durum Büyük Selçuklu Devleti'nde istenmeyen olayların olmasına neden oldu. Vezir Müeyyidü'l-Mülk ilk başta Arslan Argun ve daha sonraları da Muhammed Tapar'ın taht mücadelesi için kışkırttı. Bunun neticesinde Berkyaruk'un da Bâtınîlere eğilimi olduğu dedikoduları çıkarıldı. Vezir ve Zübeyde Hatun'un kendi aralarındaki anlaşmazlık bir süre sonra farklı olayların meydana gelmesine neden oldu.⁸⁶

1.2.5.3. Arslan Argun İsyanı

Arslan Argun Belh, Tirmiz, Nişabûr ve bütün Horasan'a hâkim olduktan sonra Sultan Berkyaruk ile Veziri Müeyyidü'l-Mülk'e haber yollayıp Nişabûr hariç Horasan'ı dedesi Çağrı Bey Davud'un hüküm sürdüğü şekliyle kendisine verilmesini istedi. Ayrıyeten de çok mal yollayacağını ve saltanat meselesinden kendisiyle mücadele etmeyeceğini sözünü veriyordu. Berkyaruk bu sıralarda amcası ve kardeşi Mahmud ile meşgul olduğundan dolayı buna ses çıkarmadı. Sultan Berkyaruk Müeyyidü'l-Mülk'ü vezirlikten azledip onun yerine kardeşi Fahrü'l-Mülk'ü vezir tayin edince, Mecdü'l-Mülk el-Balasani bütün devlet idaresine hâkim oldu. Bunun üzerine Arslan Argun Berkyaruk ile iletişimini kesti. İsyan için kendisine bir bahane arayan Arslan Argun *"Ben, el-balasani'yi kendime muhattap kabul etmiyorum"* diyerek isyan etti.⁸⁷

Berkyaruk, batıdaki mücadeleleri kazandıktan sonra amcası Böri-Pars'ın, teklifine cevap vermediği Arslan Argun'un üzerine gönderdi. Böri-Pars ile birlikte hareket edenler horasan sınır bölgelerine vardıklarında yeni katılım ile beraber iyice güçlendiler. Yapılan ilk savaşta Berkyaruk'un ordusunun başındaki Böri-Pars Arslan Argun'u bozguna uğratarak Horasan'ın büyük bölümüne sahip oldu. Arslan Argun savaşı kaybettikten sonra Belh bölgesine çekildi. Savaştan sonra Emir Altuntaş'ın, Emir Mesud ve oğlunun millet nezdinde şanlarını ve Türkmenler üzerindeki kuvvetli

⁸⁵ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 212.

⁸⁶ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 141-142; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 38; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 220.

⁸⁷ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 220.

otoritelerini kıskanarak onları öldürmesinden dolayı Böri-Pars'ın zayıflamasına neden oldu. Bu durumu fırsata çeviren Arslan Argun Böri-Pars üzerine sefere çıktı ve Böri-Pars yenilip esir düştü. Daha sonra da yay kirişiyle boğduruldu.⁸⁸

Berkyaruk, Böri-Pars'ın Arslan Argun'a yenilmesinden amcası ile savaşmak için Horasan'a gitti. Kardeşi Sencer'i Atabeg Komaç ile beraber öncü olarak gönderdi. Kendisi arkadan tam teçhizatlı bir ordu ile onları takip etmişti. Fakat Berkyaruk oraya varmadan Merv'de bir köle Arslan Argun'u öldürmüştü. Berkyaruk hiçbir silah kullanmadan kan dökülmeden sultanlığı ve servet elde etmiştir. Arslan Argun isyan meselesi de bitmiş oldu.⁸⁹

1.2.5.4. Berkyaruk-Muhammed Tapar Taht Mücadelesi

Müeyyidü'l-Mülk hapisten kurtulduktan bir süre sonra Berkyaruk aleyhine kışkırtmalar yaparak gence meliki Muhammed Tapar'ın yanına giderek Muhammed Tapar'ın isyan etmesine neden ve sultanlık ilan etmesini sağladı. Gerçekleşen bu olaylardan sonra Muhammed Tapar'ın veziri oldu.⁹⁰

Sultan Muhammed Tapar, Rey'e gelince, Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'u orada buldu. Zübeyde Hatun oğlu Berkyaruk ile gitmemişti. Eski vezir Müeyyidü'l-Mülk Zübeyde Hatun'u yakalatıp hapse atmıştı ve beş bin dinar vermesi için senet almıştı. Belgeyi aldıktan sonra Zübeyde Hatun'u öldürmek istedi. Ancak Müeyyidü'l-Mülk'ün yanında bulunan bazı adamlar Zübeyde Hatunu öldürmemesi için tavsiyelerde bulundular. Fakat buna rağmen o, Zübeyde Hatun'u kaleye çıkarıp boğdurttu. Zübeyde Hatun vefat ettiğinde 42 yaşındaydı.⁹¹

1100 yılından 1103 arasında geçen süre içinde kardeş olan Berkyaruk ve Muhammed Tapar beş kez karşı karşıya geldiler. 1101 senesinde Hemedan'da olan ikinci savaşta Muhammed Tapar yenildi. Muhammed Tapar'ın veziri Müeyyidü'l-

⁸⁸ Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, II, 35-36; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti" *İslam Tarihi Ve Medeniyeti*, ed. Yusuf Ayönü, Mehmet Ersan, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018) 10, 84; Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 95.

⁸⁹ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr Ve Âyet-Üs-Sürûr*, 140.

⁹⁰ Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti", 84.

⁹¹ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, X, 238.

Mülk, Berkıyaruk'un adamları tarafından tutsak alındı. Ardından da annesinin katili olan veziri kendi kılıcıyla öldürdü.⁹²

1.2.6. Gevher Hatun (Alparslan'ın Kız Kardeşi)

Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızıdır. Gevher Hatun, Yusuf b. Selçuk'un oğlu Erbasan ile evli idi. Bu izdivacın ne zaman gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Muhtemel olarak bu evliliğin 1059-1060 yıllarında veya daha öncesinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Erbasan'ın bu izdivaçtan sonra Tuğrul Bey üstünde nüfuzunu arttırdığı ve önemli görevlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹³

1.2.6.1. Gevher Hatun'un Eşi Erbasan'ın Selçuklu Sultanlarıyla İlişkileri

Vasıt'ın alınmasında görevini en güzel şekilde yerine getiren Erbasan, Tuğrul Bey'in buraya geldiğinde şehrin askerler tarafından yağmalandığını görünce Erbasan'a kızmıştır. Sultan Alparslan döneminde de aynı şekilde önemli görevlerde bulunan Erbasan, daha sonra bilinmeyen bir nedenden dolayı araları açıldı. Erbasan'ın Sultan Alparslan'a karşı isyan girişimleri olmuştur.⁹⁴ Sultan Alparslan'ın kardeşi Kavurd ile mücadelesinde Erbasan, Kavurd'un ordusunu kumanda etmiştir. Sultan Alparslan eniştesinin bu tutumundan dolayı kız kardeşi Gevher Hatun'u Kavurd'un yanından almış ve bir rehine gibi hep yanında tutmuştur. Kirman meliki 1073 yılında katledilince Erbasan Bizans'a sığınmıştır. Gevher Hatun bundan sonra iktidar mücadelesinde etkili olmaya başlamıştır.⁹⁵

1.2.6.2. Gevher Hatun'ın Mücadelesi ve Ölümü

Gevher Hatun, Navekiyye Türkmenlerinden Erbasan ile evliydi. Erbasan Bizans'a sığınınca, Gevher Hatun'da Azerbaycan ve Anadolu'da bulunan Navekiyye Türkmenlerine ulaşmak ve onların başına geçmek istemiş fakat başarılı olamamıştır.⁹⁶ Nizamü'l-Mülk Melikşah adına Gevher Hatun'dan elli bin altın borç

⁹² Murat Tural, "Büyük Selçukluların İnhitâtında Nizamü'l-Mülk'ün Oğulları Faktörü", *Tarih Araştırma Dergisi*, 39/67, (Mart 2020), 106.

⁹³ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 23-24.

⁹⁴ Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Mirâtü'z Zaman fî Tarihi'l Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, 57.

⁹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 172-173.

⁹⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Mirâtü'z Zaman fî Tarihi' l-Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi, Çev. Ali Sevim, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XX, 24, (1999), 11-14; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 173; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*, 116.

almıştı, borcun ödeme zaman geldiği zamanı geldiği halde borcun geri ödenmemesi üzerine Gevher Hatun, vezir Nizamü'l-Mülk'ü tehdit etmiş ve Türkmenlere katılacağını söylemiştir. Bunun üzerine Nizamü'l-Mülk, Melikşah'ın yanına gidip, Gevher Hatun ile konuşmalarını bildirmiştir. Nizamü'l-Mülk, Melikşah'a “*Onu öldür aksi takdirde o bizim başımıza büyük bela açar*” söyleminde bulunmuştur. Bu şekilde Gevher Hatun'un önünün artık kesilmesinin devletin bekası için gerekli olduğu yönünde önerilerde bulunmuştur. Bunun neticesinde Melikşah vezirin tavsiyelerine uymuş ve peşinden iki yüz asker gönderip onun öldürülmesini istemiştir. Bunun sonucunda Gevher Hatun kendi askerleri tarafından öldürülmüştür.⁹⁷

⁹⁷ Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Mirâtü'z Zaman fî Tarihi' l-Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi, 11-14; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 25.

İKİNCİ BÖLÜM

HARZEMŞAHLAR

2.1. HAREZMŞAHLARDA KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ

Türk devletlerinde kadınlar siyasi ve sosyal ve idari hayatta önemli rollere sahip olmuşlardır. Türk devletleri İslam'ı kabul ettikten sonra da kadınlar siyasi ve idari olarak ön planda olmuşlar ve konumlarını korumuşlardır. Türk devletleri tarihi sürecinde kadınlar yönetim konusunda da yönetici ve idareci olarak karşımıza çıkmışlardır. Kadınlar bazen sultanın hanımı bazen sultanın annesi olarak tarihte yer almışlardır.⁹⁸

Harezmşah Devleti'nde devlet siyasi tarihinde ilk ortaya çıkan kadın Terken Hatun'dur. Terken Hatun eşi İl-Arslan hayatta iken adından bahsedilmemektedir. Ancak kocasının vefatından sonra devlet yönetimini ele almıştır. Kocasının vefatından sonra kendi oğlunu tahtta geçirmiş ve oğlu Sultan Mahmud'a itaat etmeyen kardeşi Tekiş üzerine ordu hazırlatıp onun üzerine yürümüştür.⁹⁹ Terken Hatun oğlu küçük olduğu için devlet yönetimi ve ordunun idaresini kendi eline almıştır.¹⁰⁰

Bunun yanında Harezmşah Devleti'nde veliaht seçiminde de kadınların etkili olduğunu görmekteyiz. Yukarı da gelişen olaylarda Terken Hatun'un oğlunun küçük olması ve veliaht olarak onun seçilmesi muhtemeldir ki Terken Hatun oğlunu veliaht seçilmesinde de eşi İl-Arslan'ı etkilemiştir. Çünkü Cend bölgesinde valilik yapan büyük oğul olan Alaeddin Tekiş yerine küçük olan Sultanşah Mahmud'un seçilmesi Terken Hatun'un etkisiyle olmuştur.¹⁰¹

Alaeddin Tekiş üzerine ordu gönderdikten sonra yenilen Terken Hatun ve oğlu Sultanşah Mahmud yenildikten sonra kaçtılar. Bu kaçıştan sonra tahtı tekrar geri

⁹⁸ Merve Soylu Yıldız, *Harezmşahlar'da Hâkimiyet Anlayışı Ve Prensipleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 62.

⁹⁹ Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, 1.bs. (Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 264; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, Çev. Erkan Göksu, 1.bs. (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2012), 51-52.

¹⁰⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), Cilt XI, 304; Gülseren Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 501.

¹⁰¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", 502.

alabilmek için yeni arayışlar içinde olmuşlardır. Kendilerine müttefik aramışlar ve bu müttefik Nişabur hâkimi Melik Müeyyed Ay-aba olmuştur. Diğer taraftan Melik Müeyyed Ay-aba bu durumdan yararlanmak isteyecek ve Terken Hatun ile birlikte olup Alaeddin Tekiş'e karşı mücadeleye girişmiştir ve bu mücadelede yenilmiştir. Melik Müeyyed Ay-aba'nın, Alaeddin Tekiş üzerine savaş ilan etmesi yine Terken Hatun'un etkisiyle olmuştur.¹⁰²

Esasen Terken Hatun bütün gücünü ordudan almaktaydı, ordu da Terken Hatun'a harikulade şekilde bağlıydı. Ordunun bu kadar Hatuna bağlı olması oğlunun kendisine karşı gelmesini etkiliyordu ve bu yüzden oğlu annesine karşı gelmekten çekiniyordu. Bunun yanında Terken Hatun veliaht seçme konusunda da etkili olmuştur. Nitekim Terken Hatun çok sevdiği torunu olan Uzlakşah'ı veliaht olarak önermiş ve bu şekilde Terken Hatun kendi etkisini devam ettirmek istemiştir.¹⁰³

Yukarıda anlattığımız Terken Hatun'un veliaht seçimi ve konumunu koruması için mücadeleye girmesinden bahsetmiştik. Anlaşılacağı üzere Terken Hatun, Harezmşah Devleti'nde idari ve siyasi yapısında hükümdar olan eşi ile hemen hemen aynı konumdaydı. Bu sebeple Harezmşah Devleti'nde diğer hükümdarın da Terken Hatun olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan başka Terken Hatun'un büyük seyyidlerden ve meşhur olan mürekkep yedi kişilik bir İnşa Divanı da vardır. Yani valide sultan da devlet işlerini kendi zaviyesinden kendi istek ve görünüşe göre ele alıp fermanlar çıkarmaktaydı. Bu bağlamda Terken Hatun emirleri ile oğlu arasında bir olumsuzluk meydana geldiğinde Terken Hatun'un söyledikleri geçerli olurdu. Bunların yanında Terken Hatun'un hükümdar gibi ayrı bir tuğrası vardı. Bu şekilde Terken Hatun Harezmşah Devleti'nin iç ve dış işlerinde oğlu ile birlikte ortak durumundaydı. Nitekim Terken Hatun fethedilen ülkelere naib ve bir kısım önemli olan memurları kendisi atamasını yapar ve değiştirilmesi gereken memur veya naib varsa hükümdarın müdahalesine imkân bırakmazdı. Ayrıca Terken Hatun'un ayrı bir payitahtı, sarayı ve iktaları vardı. Bu şekilde Terken Hatun'un sadece hükümdarın

¹⁰²Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 265; Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 53-54; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 303; Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", 503-504.

¹⁰³ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, 2.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 210.

üzerinde etkisi yoktu “*devlet erkânı ve emvali*” üzerinde de nüfuz sahibiydi.¹⁰⁴ Terken Hatun’un kendisine ait ayrı bir sarayının olması, kendisine bağlı bir devlet erkânının olmasının yanında özel emlak ve akarı da bulunmaktaydı. Bu çerçevede Terken Hatun’un vereceği emirlerin dinlendiği, hazineden istediği kadar harcama yapabildiği ve sürekli eğlence törenleri düzenlediği bilinmektedir. Terken Hatun devlet sahibi olan birçok hanedan üyelerini ortadan kaldırmıştır. Terken Hatun fethedilen bölgelerden rehine olarak gelen yöneticileri geldikleri zaman oğluna bir gün sıkıntı verirler diye, gelen yöneticilerin hepsini Ceyhun Nehri’ne attırmış ve ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁵

Diğer taraftan Terken Hatun, Kıpçak Bey’ini hükümdarın emirleri arasında önemli bir konuma yükseltmiş ve onların önemli yetkilerle vilayetlerin yönetimini ele almasını sağlamıştır. Bunun yanında Kanglı-Kıpçak aracılığıyla ordunun gücünü ele geçirmiş olan Terken Hatun, Kanglı-Kıpçaklar’la izdivaçlar yaptırmıştır. Bu bağlamda Muhammed Harezmsah Terken Hatun’un akrabalarından biriyle evlenmiştir. Bu şekilde Muhammed Harezmsah da oğlu Celaledin Mengüberti’de Kıpçakların büyük emirlerinden birinin kızıyla evlendirilmişlerdir. Uzlakşah’ın veliaht olarak önermesinin sebebi kendi soyundan gelen torununu olmasıdır.¹⁰⁶

Benzer şekilde Terken Hatun vezir tayini konusunda da etkili olmuştur. Nitekim Nasirü’l-Din Muhammed devlet işleriyle fazla ilgilenmeyen, alması gereken tedbirleri zamanından önce almayan, idari sıfatları olmayan ve paraya düşkün ve menfaati için normal işleyen idari işleri bile çekinmeden engelleyebilecek bir yapıya sahipti. Bundan dolayı hükümdarın vezirlik öncesi onun için görüşleri olumsuzdu. Ancak annesi Terken Hatun’un gulamlarından biri ve önceki gulamlarından birinin oğlu olmasından dolayı onun atanması için bir nedeni vardı. Bu sebeple sultan önceki vezir olan Nizamü’l-Mülk Muhammed b. Nizamü’l-Mülk Mesut’u vezirlikten azlettiği zaman Terken Hatun’a danışmış oda Nasirü’l-din Muhammed’i önermişti. Bu durum karşısında sultan annesinin bu isteğine karşı gelmemiş ve istemeye istemeye onu vezirliğe getirmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 209.

¹⁰⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 388.

¹⁰⁶ Nagehan Vurgun, *Harezmsah Devleti’nin Dış Politikası*, (Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 121-122.

¹⁰⁷ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 211.

Yönetim tarafından bakıldığında Harezmşahlar'da kadınlar çok etkili bir güce sahip olmuşlar. Bu bakımdan kadınlar yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Bunun sonucunda veliaht tayin etme konusunda etkili olmuşlar ve devletin kaderini belirleyecek çizgilerde büyük roller almışlardır. Devlet içinde ve dışında gelişen siyasi ve idari durumlarda devletin yönünü belirlemede etkili olmuşlardır. Kadınların devlet dâhiliyesindeki etkisini gösteren bir durum da devletlerdeki kadınların kullandıkları lakap ve unvanlar onların devlet içerisindeki durumlarını göstermek için bir ön bilgi verebilmektedir. Bunlardan Terken Hatun ve Gıyaseddin Pirşah'ın validesi Begleray Hatun'un "*Hüdavend-i Cihan*" unvanının kullanması gibi.¹⁰⁸

2.2. HAREZMŞAHLARDA KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

2.2.1. Melike Terken Hatun

2.2.1.1. Alâeddin Tekiş-Sultanşah Mahmud Kardeşlerin Mücadelesinde Melike Terken Hatun'un Etkisi

Harezmşah Devleti'nin siyasetinde oldukça önemli bir yere sahip olan Melike Terken Hatun bu dönemde ön plana çıkmıştır. Sultanşah Mahmud'un validesi Melike Terken Hatun olarak Harezmşah siyasetinde damga vuracak bir Terken Hatun olarak karşımıza çıkıyor.¹⁰⁹ Melike Terken Hatun, Sultan İl-Arslan için önemli bir yere sahipti. Bu Melike Hatun'un soyu hakkında bir bilgi yoktur. Terken Hatun unvanına sahip hanımlar sultan kadar geniş yetkilere sahiptiler. İl-Arslan ile evli olan Terken Hatun, Melike Terken Hatun Olarak da bilinmektedir.¹¹⁰

Sultan İl-Arslan vefat ettiği zaman büyük oğul olarak ve taht adayı olan Alâeddin Tekiş, Cend şehrinde vali olarak görev yapıyordu. Bunu fırsata çeviren Terken Hatun küçük oğlu Sultanşah Mahmud'u Harezm tahtına oturttu. Yönetimi de kendi kontrolüne aldı. Terken Hatun yeni Harezmşah'a tabi olması için kardeşi Alaeddin Tekiş'e davet gönderdi. Cend şehrine gönderilen elçileri geri çeviren Tekiş Harezme gelmeyeceğini ve kendisinin tahtta hak sahibi olduğunu ve Sultanşah'ı

¹⁰⁸ Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", 516.

¹⁰⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", 501.

¹¹⁰ Pınar Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 57-59.

tanımadığını bildirmiştir.¹¹¹ Terken Hatun, Tekiş'i, zorla biat ettirmek için ordu sevk etmeye hazırlanması üzerine Alaeddin Tekiş Şehri terk etmek zorunda kaldı.¹¹² Harezm payitaht bölgesinden gelen biat emrine uymayan Tekiş Kara-Hitaylar sığınmak zorunda kaldı. Akabinde de Kara-Hitaylardan ordu konusunda yardım talebinde bulundu. Bu durum Harezm işlerine karışmak için fırsat arayan Kara-Hitaylar için bulunmaz bir fırsat olmuş ve bu talebi büyük bir sevinçle kabul ettiler.¹¹³

Alâeddin Tekiş Kara-Hitayların desteğini aldıktan sonra Gürgenç'e yürüdü.¹¹⁴ Ölen ünlü Gürhan'ın kızı o zaman Kara-Hitayların başında idi. Ancak askerin başında kocası Fu-ma'n bulunuyordu. Kara-Hitayların imparatoriçesi eşini büyük bir kuvvetle Alâeddin'in yanına gönderdi. Alaeddin Gürgenç'e yaklaştıkları zaman, Melike Terken Hatun ve oğlu gelen orduya karşı savaşacak güçleri olmadığını görünce Horasan'a doğru gittiler. Savaşmadan şehre giren Alâeddin ordu ve halkın memnuniyeti içinde Harezmşah oldu.¹¹⁵

2.2.1.2. Melike Terken Hatun'un Nişabur Hâkimi Melik Müeyyed Aya İle İttifakı

Terken Hatun tahtı tekrar geri almak için mücadelelere girişti. Bu amaçla Selçuklu kumandanlarından Horasan Hâkimi Melik Müeyyed'e kıymetli eşyalar, harika mücevherler verdikten sonra Harezm bölgesindeki halkın ve askeri zümrenin kendisine bağlı olduğunu söyledikten sonra Melik Müeyyed'e Harezm topraklarını vadetmiştir.¹¹⁶ Ardından da Horasan ordusunun yardımıyla Alâeddin Tekiş'i yeneceklerini ve Melik Müeyyed'in bu savaşta yardımını istediler. Diğer taraftan Harezm üzerinde nüfus elde ederim düşüncesiyle Horasan'da makamı da güçlendireceğini düşünen Melik Müeyyed'in, Melike Terken Hatun ve Sultanşah'ı

¹¹¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 51-52; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 84.

¹¹² Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 84. Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 51-52.

¹¹³ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 303; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 84; Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, 1. bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 25.

¹¹⁴ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 84; Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri Ve Önemi", 503.

¹¹⁵ Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 52; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 84.

¹¹⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 265; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 85; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 303; Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 53.

yanına alıp, ordusuyla Harezm'e doğru yürüdü.¹¹⁷ Akabinde bu kuvvetler Harezm'e otuz fersah yakınlaştılar. Bu arada Alaeddin Tekiş bu rakiplerini Subarlı diye anılan kasabanın yakınında bekliyordu. Bu sırada Harezm askerlerinin öncü kısmında bulunan Müeyyed Ay-aba'yı esir ettiler. Ardından da Alaeddin Tekiş'in yanına çıkarılan Müeyyed Ay-aba 1174 yılında iki parçaya bölerek katlettiler. Bunun sonucunda Melike Terken Hatun ve oğlu Sultanşah Dîhistân'a kaçtılar. Fakat Alaeddin Tekiş onları takip ederek Dîhistân'a yöneldi. Akabinde de Alaeddin Tekiş şehri güçlkle alarak Melike Terken Hatun'u yakalayarak öldürttü ve Harezm'e geri döndü. Sultanşah ise kaçarak kurtuldu. Sonuç olarak bu ihtiraslı Hhatun iktidarı ele geçirme hırsı yüzünden hayatından olarak katledildi.¹¹⁸

2.2.2. Terken Hatun (Aleaddin Tekiş'in Eşi)

Terken Hatun, Alaeddin Tekiş döneminde devlet siyasetinde önemli bir rol oynamış hatunlardan biridir. Alaeddin Tekiş, Terken Hatun ile Kamlılar'la kurduğu sonuçlarından biri de Terken Hatun ile izdivacıdır. Melike Terken Hatun'dan sonra karşımıza bir Terken Hatun daha çıkacaktır ki bu hatun Alaeddin Tekiş'in eşi Terken Hatun'dur.¹¹⁹ Soy olarak bozkır Türk şehzadelerinden birinin kızıdır.¹²⁰ “*Kamlı Türk boyundandır.*” Kamlılar tarih içinde önemli bir yere sahip ve en eski boylardan biridir.¹²¹

Başlangıçta Harezmşah Devleti ile Kamlılar arasında münasebetler çok iyi değildi. Ancak Sultan Alâeddin Tekiş ile Terken Hatun'un evliliğinden sonra münasebetleri giderek gelişmiştir. Nitekim çok geçmeden yapılan bu siyasi izdivacın etkileri iki taraf da görölmeye başlanmıştır. Devam eden bu zamanda oğlu Muhammed Harzemşah döneminde de devam etmiştir. Bu çerçevede Harezmşah Devleti'nde ordunun önemli bir kısmını Kamlılar oluşturmaktaydı.¹²² Terken Hatun Türk boylarını ülkenin içlerine sürüklemiş ve onları koruyup gözetmiştir. Kamlılar'a

¹¹⁷ Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 53; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 265; Taneri, *Harzemşahlar*, 26.

¹¹⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 265; Mîrhand, *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*, 53-54; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 303; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 159.

¹¹⁹ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 162.

¹²⁰ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 131.

¹²¹ Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, 69.

¹²² Sertkaya, *Türk Tarihinde Terkenler*, 71.

büyük makamlar ve mevkiler vererek onların devlet içinde ayrı bir sınıf olmasına sebep olmuştur.¹²³

Harzemşahlar'ın Kanglılar'la ilişkilerini Alâeddin Tekiş döneminde, Anuş-Tigin'den yaklaşık seksen yıl sonra gerçekleştiğini ve o dönemden sonra Terken Hatun'un Harezmşah Tekiş ile izdivacının müteakip, Kanglılar'ın Harezm bölgesine toplu olarak tüm bir aile efradı ve hayvanlarıyla gelip yerleşmişlerdir. Sultan Alâeddin Tekiş, Terken Hatun ile izdivacı gerçekleştikten sonra Kanglı-Kıpçak unsurlarının Harezm bölgesine bağlı şehirlerde yoğunluk kazanmıştır. Harzemşahlar'a güç veren en önemli konulardan biri bozkır kavimleriyle yaptıkları dostluk ilişkilerin gelişmesidir. Kanglılar, Sultan Tekiş'in hizmetine girdikten sonra bunlara güzel imkânlar sunulmuş ve Alâeddin Tekiş oğlu Muhammed'e yüz yetmiş bin asker bırakmıştır. Harezmşah Devleti'nde askerlerin güçlenmesinde Alâeddin Tekiş'ten sonra siyasette önemli rol oynayacak olan eşi Terken Hatun'dur. Alaeddin Tekiş ile evlendikten sonra Türk toplulukların bir kısmının Harezme gelmeleri ve Hatun'un bu gelenleri gözetip koruması Kanglıların, Harezmşahlar içinde güçlü bir askeri zümrenin olmalarına olanak sağlamıştır.¹²⁴

2.2.3. Han Sultan (Harzemşah'ın Kızı)

2.2.3.1. Han Sultan'ın Osman Han ile Evliliği ve Han Sultan'ın Savaş Etkileri

Batı Karahanlı hükümdarı Osman Han zamanında Harezmşahlar Devleti bir güç olmuştu. O zamanlarda Harezmşah Muhammed'in gücü her kesim tarafından duyulmuştu. Devletin sahası genişlemişti. Kendisine bağla olmayan ülkelerin hakları kendisine bağlanmak istemişlerdir. Kara-hıtay hâkimi Gurhan'a karşı bir memnuniyetsizlik Harezmşah'ın işine yarıyordu.¹²⁵ Maverâüneh'r'in önde gelenleri Harezmşah'a üst üste mektuplar gönderiyorlardı. Mektupları gönderme sebepleri Kara-Hıtaylar'ın baskıcı ve zulmünden kurtulmak istemeleridir. Kara-Hıtaylar'dan kurtulmak istemelerinin en önemli nedeni de Müslüman olmaları ve Müslüman olmayan putperest olan Kara-Hıtaylar'ın emri altında yaşam sürmeleri idi.¹²⁶

¹²³ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 131.

¹²⁴ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 163.

¹²⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 336; Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 167.

¹²⁶ Vurgun, *harezmşah Devleti'nin dış politikası*, 101.

Semer kand'ta Karahanlı hükümdarı Osman Han, Kara-Hıtaylılar ile Harez mşahlar ile anlaşarak devletini korumaya çalışmıştır.¹²⁷

Harez mşah, bütün Horasan sınırlarını Harez mşah Devleti sınırlarını içine koyduktan sonra Ceyhun Nehri'nin karşı bölgesinde bulunan Kara-Hıtaylar üzerine sefere çıktı. Buhara'ya yetiştiği vakit oranın halkı, onun hâkimiyeti altına girdi. Harez mşah, Buhara'nın işlerini düzene koyduktan sonra Semer kand üzerine yola çıktı. Semer kand hâkimi Osman'a önden de haberciler gönderdi. Osman Han, Gurhan'ın kızını istemiş fakat Gurhan kızını vermemiş ve Osman Han buna kırılmıştı. Osman Han Harez mşah'ın gelmesine çok memnun olmuş, ona biat etmiş ve onun adına sikkeler bastırıp adına hutbe okutmuştur. Bu arada Semer kend'da yaşayan halk Harez mşah'ı büyük bir sevinç ile karşılamıştır. Daha sonra iki sultan bir araya gelerek Hıtay Hanını ortadan kaldırmanın yollarını düşündüler. Netice olarak Karahıtaylar ile Harzemşah arasında yapılan savaşta Kara-Hıtaylar yenildi.¹²⁸

Bu savaştan sonra Osman Han, Harez mşah'a bağlılığını göstermiş ve onun yanında yer almıştır. Bunun üzerine Alâeddin Muhammed kızı, Han Sultan'ı Osman Han'a eş olarak vermiştir. Sultan düşünlerini gerçekleştirmek ve aralarındaki birliği kuvvetlendirmek için Osman Han'ı kendisiyle beraber Harez m'e götürdü. Sultan Alâeddin, Osman Han'a bir sultan gibi davrandı. Evlilik töreninden sonra Osman malikânesine dönmek istemiş fakat Alâeddin Muhammed'in annesi olan Terken Hatun gelenek olan "*damadın bir yıl kızın evinde kalması*" âdetine uyarak bir sene orada kalmasını istedi. Alâeddin Muhammed tekrar Kara-Hıtaylar üzerine yürüdüğü zaman Semer kand'a uğramış ve Semer kandlılar sultanları olan Osman Han'ı göremeyince bir endişeye kapılmışlardır.¹²⁹ Harez mşah bu durumu anlayınca Terken Hatun'dan Osman Han'ın ve karısının ivedi bir şekilde Semer kand'a göndermesini istedi.¹³⁰

Osman Han Semer kand'a geldikten sonra tarafını değiştirerek Karahıtaylar'la yeniden anlaşmıştır. Sultan Osman, bir taraftan şehri Gurhan'a teslim

¹²⁷ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*,167.

¹²⁸ Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*,167-168.

¹²⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 336-337; Kafesoğlu, *Harez mşahlar Devleti Tarihi*, 187;Ceceli, "Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Önemi", 489.

¹³⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337; Kafesoğlu, *Harez mşahlar Devleti Tarihi*, 188;Vurgun, *Harez mşah Devleti'nin dış politikası*, 107.

için Gurhan'ı davet ederken diğer taraftan da Semerkand yöresinde ne kadar Harezm eri varsa hepsini öldürmüştür.¹³¹

Osman Han, Harezmşah'ın kızının geri gönderdi. Gelen haberde Harezmşah, Osman Han'ın kendisine karşı cephe aldığını, Gurhan'ın kızıyla evlendikten sonra Gurhan ile dostluk kurduğunu öğrendi. Buna sebep olarak Harezmli'lerin Semerkand halkına kötü muamelede bulunmaları idi. Diğer taraftan Osman Han Harezmli'leri katlettikten sonra iki parçaya ayırıp çarşı ve pazardaki insanlara göstermiş, Han Sultan ile birlikte gelen Harezm'e gelen insanları da öldürmüştür.¹³² Han Sultan'ı eğlencelerde insanların gözü önünde diğer zevcesi olan Kara-Hitaylar'ın prensesine hizmet ettirilmesine mecbur etti.¹³³ Hatta Han Sultan'ı öldürmek bile istemiş fakat Han Sultan daha evvel kaleye sığınarak kendini korumuştur. Olup bitenler Harezm'e haber gidince Harezmşah, Harezm'de bulunan bütün yabancıların ve Harezm'de yaşayan bütün Semerkandlılar'ın öldürülmesini emretti. Ancak annesi Terken Hatun'un araya girmesiyle bu karardan vazgeçmiştir. Bu şekilde Terken Hatun oğlu üzerinde büyük bir etkiye sahip olması sayesinde suçsuzların kanlarının dökülmesini ve belki de tarihin en kötü ve çirkin katliamını engellemiş oluyordu.¹³⁴

Bu olay karşısında çok kızan Harezmşah önce Osman'ın kardeşi olan Harezm'de bulunan kendisinin güvenini kazanmış olan Er-Tegin'i tevkif ettirmiş daha sonra Semerkand üzerine yürümüş burada büyük bir savaş ile mücadele ettikten sonra Semerkand, Harezm ordusu tarafından üç gün yağmalanmış ve halk kılıçtan geçirilerek yüz bin civarında insan öldürülmüştür.¹³⁵

Daha sonra Osman Han, elinde bir kefen ve bir kılıç olduğu bir şekilde kaleden inmiş sultanın huzuruna gelmiştir. Ancak Müslümanları öldürttüğünden ve karısına karşı tutumundan dolayı Harezmşah'ın ağır hakaretlerine maruz kaldı.¹³⁶ Nitekim Sultan ona “*Ey şerefsiz adam! Benim yüzümden karını küçük görüyor ve*

¹³¹ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 188; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337; Vurgun, *Harezmşah Devleti'nin dış politikası*, 107.

¹³² Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 169.

¹³³ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 188.

¹³⁴ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 188.

¹³⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 188; Vurgun, *Harezmşah Devleti'nin dış politikası*, 108.

¹³⁶ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 188-189.

ona kaba davranıyorsun, o artık senin karın değildir. Böyle insanlığa sığmayan hareketleri nasıl yapabildin”¹³⁷ diyerek ağır hakaretler etmiştir. Diğer taraftan şehre giren askerler yabancıların oturduğu bir mahalle hariç Semerkandlıları kılıçtan geçirdiler. Fakat bu sırada seyyidler imamlar ve ulemanın ellerinde Kur’an-ı Kerimleri kaldırarak şefaet dilenmeleri sonunda katliam durduruldu. Osman Han ise karısı Han Sultan’ın isteği doğrultusunda öldürüldü.¹³⁸

2.2.3.2. Harzemşah Celâleddin’in Eniştesini Affetmesi

Celâleddin Hârzemşâh Azerbaycân’ı istila ettiği yıl Dakûkâ’yı ele geçirdikten sonra Merâğa’ya gelmiş ve buraya da hâkim olup şehirde ikamet etmiş ve şehri bir hayli imar ederek güzel bir şekle sokmuştu. Ancak Merâğa’da ikamet ettiği ve hatta ilk vardığı günlerde kardeşi Gıyâseddin’in dayısı Yıgan Taysı’nın isyan ederek Celâleddin’in buraya varmasından iki gün önce Hemedân’a gidip şehri ele geçirdiğini haber almıştı.¹³⁹

Yıgan Taysı etrafında beş bin kişilik bir atlıdan oluşan kalabalık bir ordu toplamış, her tarafı yağmaladığı gibi Azerbaycân’a da gelerek burayı yağmalamış ve deniz sahilinden kışın soğuğu son derece az olan Arrân’a gelip yerleşmiş ve kışı burada geçirmişti. Hemedân’a geri döndükten sonra da giderken ikinci bir kez Azerbaycân’ı yağmalayarak geri dönmüştü.¹⁴⁰

Yıgan Taysı’nın Hemedân’a gitmesinin sebebi, Abbâsi halifesi en Nâsır Lidinillâh’ın ona yazdığı bir mektupta hemedân’ı ve çevresindeki bazı şehirleri iktâ ederek oraya gitmesini emretmesi idi. Yıgan Taysı bu emir üzerine Hemedân’a gidip şehri istila etmek istemişti. Ancak Celâleddin bu durumu öğrenince son derece süratle hareket edip Yıgan Taysı’nın peşinden gitmiş ve geceleyin karargâhına ulaşmıştı. Yıgan Taysı konaklığı yerde bu karargâhında Azerbaycân ve Arrân’dan topladığı ganimetlerden bir sürü at, katır, merkep, sığır ve koyun-keçileri karargâhının dış çevresinde sıralamış, ganimetlerle birlikte oraya yığmıştı. Celâleddin geceleyin ulaştığında buraya tümüyle bu ganimetleri kuşatmış ve dört bir

¹³⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337; Ceceli, “Harizmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri Ve Önemi,” 490.

¹³⁸ Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 189; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 337.

¹³⁹ İbnü’l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özyayın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), Cilt XII, 391-391; Taneri, *Harzemşahlar*, 57.

¹⁴⁰ İbnü’l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, XII, 392; Taneri, *Harzemşahlar*, 57.

yandan sarmıştı. Yıgan Taysı'nın askerleri sabahleyin uyandıklarında Sultan'ın askerlerini ve uzaktan çetri görünce Celâleddin'in Dakûka'da olduğunu zannederlerken birden karşısına çıkıvermişti. Bu durumu gören Yıgan Taysı, Celâleddin'in kız kardeşi olan hanımını Celâleddin'e göndererek ondan emân dilemişti. Bu isteğine uyan Celâleddin, Yıgan Taysı'ya emân vermiş ve huzuruna getirtmişti. Bunun üzerine Yıgan Taysı'nın askerleri de tümüyle Celâleddin'in ordusuna katılmış ve Yıgan Taysı, Celâleddin onun emrine kendi askerlerinden başka asker verinceye kadar tek başına kalmıştı. Bu işleri halleden Celâleddin, Merâğa'ya geri dönmüş ve orada yaşamayı tercih etmişti.¹⁴¹ Sultan siyasi rakibi olan Halife'nin tahrikiyle yaratılan bu olayı, Harezmsah'ın kız kardeşiyle ile evli olan Yıgan Taysı'nın eşini abisine göndermesi sonucu bu hatun aralarındaki bu olayı halletmede başarılı oldu.¹⁴²

¹⁴¹ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümes*, XII, 392; Taneri, *Harzemşahlar*, 57.

¹⁴² Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, 181.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

3.1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'İNDE KADINLARIN SİYASETE ETKİSİ

Türk toplum hayatında İslamiyet'ten önce önemli konuma sahip olan kadınlar erkeklerle eşit konumdaydılar. Erkeklerle verilen hakların tümü kadınlara verilmişti. Her yerde kocasıyla birlikte olan kadın devlet yönetimini de birlikte idame ederlerdi. Yönetici biriyle evlenen kadın, kocasının yanında yönetime müdahil olurdu. Hanımların sahip oldukları bu haklar İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Tarih süresince hiçbir engelle ile karşılaşmayan Türk hatunları siyasi alanda her türlü faaliyette kendisine yer bulmuştur.¹⁴³

Türk milleti huzurunda kadınlar çok değer görüyorlardı. Bir emir verildiği vakit emirlerde “ *Sultanın ve hatunların emriyle*” ifadesini kullanmışlardır. Hatunlar bazı şehirlerin de yönetiminde ortakları olmuşlardır. Ayrıca bu hatunların çok iyi bir gelirleri de vardı. Aynı zamanda Kadınlar sultan ile birlikte sefere çıkarlar. Fakat tek başlarına karargâhta beklerlerdi. Selçuklu hatunları belli bir hizmete tayin olmuş olsalar da devlet idaresinde de yerleri mevcuttu. Siyasette etkili olmaları hasebiyle bazen devlet yönetiminde kötü sonuçlar doğurabilecek işlere sebebiyet vermişlerdir. Siyasi yönetimde kendi çıkarları yönünde gelişen hırsları ile siyasete yol gösterme amacı gütmüşlerdir. Bunun en büyük örneklerinden biri Sultan Melikşah'ın eşlerinden Terken Hatun Melikşah'ın ölümünden sonra henüz beş yaşındaki oğlunu sultan yapmak için çok çabalamıştır. Terken Hatun veliaht Berkyaruk ve Nizamü'l-Mülk karşı girdiği iktidar mücadelelerinde devlet adamları ve kumandanların üzerinde etkilerini kullanmıştır. Oğlunu sultan yapma hırsıyla devletin yıkılmasına sebebiyet vermeye kadar getirmişti.¹⁴⁴

Ancak Anadolu Selçuklularında Büyük Selçuklulara göre kadınlara biraz kısıtlama getirilmiştir. Nitekim daha önceki Türk toplumlarında var olan kadınlara

¹⁴³ Tülay Metin “Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine”, *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011),470

¹⁴⁴ Metin “Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine”, 471.

asker, hazinelerine gelen gelirler, yurtluk ve divan teşkilatı gibi görev ve imtiyazlar verilmemiştir.¹⁴⁵

Ancak bununla birlikte Anadolu Selçuklu sultanlarının hanımları olan hatunlar bazı zamanlarda ülkenin savunmasını yaptıklarını biliyoruz. Sultan Kılıç Arslan başkenti İznik'i haçlılara karşı, Sultan Mesut'un ise Konya'yı Bizans'a karşı müdafaa etmek için hanımına bırakmıştır.¹⁴⁶ Benzer şekilde Sultan I. Kılıç Arslan Musul'u ele geçirmek amacıyla Emir Çavlı ile olan mücadelesinde yerine on bir yaşında olan oğlu Şahinşah'ı bırakarak onu şehrin yönetimiyle görevlendirmiş ve onunla birlikte Bozmuş adında emiri ile beraber birkaç emiri ve Şahinşah'ın validesini bırakmıştır.¹⁴⁷ Sultan vefatından sonra Bozmuş, Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilan etmişti. Bu sırada Malatya bölgesinde İl Arslan isminde emir bulunmaktaydı. İl Arslan ile I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun bu emir ile birlikte bir olup Bozmuş'ı öldürdüler. Daha sonra bu emir ile hatun evlenmiştir. Yönetimin başında Tuğrul Arslan görünse de gerçekte yönetim Ayşe Hatun'dur. Bu olayla Anadolu Selçukluları döneminde ilk kez bir kadının fiilen siyasi hayatta rol aldığını görüyoruz.¹⁴⁸

Esasen Anadolu Selçuklu Devleti'nde hatunlar siyasi olarak değil de diplomatik evlilikler aracılığıyla ön plana çıkmışlardır. Bu evlilikler sayesinde devletlerarası ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmıştır. Nitekim diplomatik amaçla yapılan izdivaçlardan biri I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızı Ayşe Hatun ile yaptığı izdivaçtır. İzmir ve çevresinde hüküm süren Çaka Bey, Bizans tahtını almak için bu amaç ile I. Kılıç Arslan ile ilişkilerini geliştirmek için kızını Sultan I. Kılıç Arslan'a vererek akrabalık ilişkisini kurmuştur.¹⁴⁹

Anadolu Selçuklu döneminde yapılan diplomatik evliliklerden biri de Danişmendli Aynüddeve ile Sultan Mesud'un yeğeni arasında gerçekleşen izdivaçtır. Sultan Mesud, Danişmendliler'in üçe ayrılmasından sonra Anadolu bölgesinde üstünlük kurmak istemiş ve Malatya üzerine sefere çıkmıştır. Burada

¹⁴⁵ Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 471.

¹⁴⁶ Ramazan Altınay, Esra Çeçen, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kadınların Yönetim Üzerindeki etkileri: Moğol İstilasın Kadar", *Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, 15/2 (Mayıs 2023), 350.

¹⁴⁷ Altınay-Çeçen, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kadınların Yönetim Üzerindeki etkileri: Moğol İstilasın Kadar", 352.

¹⁴⁸ Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 474-745.

¹⁴⁹ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 97.

bulunan Aynüddeve'yi iktasını arttıracığını söylemiş ve biat etmesini istemiştir. Aynüddeve buna karşın karısını sultana yollamıştır. Sultanın yeğeni olan bu hatunun arabuluculuk yapması için bu şekilde sultana yollanmıştır. Bu şekilde diplomatik izdivaçlarda hatunlar önemli rol oynamaktaydılar. Ancak her ne kadar Danişmendliler, sultan'ın yeğeni olmasından dolayı bu durumdan faydalanmak isteseler de Sultan Mesud kuşatmayı kaldırmadı ve şehri kuşatmaya devam etti. Daha sonra Aynüddeve vefat ettiğinde yerine oğlu Zülkarneyn geçti. Sultan Mesud tekrar Malatya üzerine yürüdü ve Zülkarneyn annesini, Sultan Mesud'un huzuruna gönderdi. Dolayısıyla Sultan Mesud'un bu yeğeni bu sefer evladı için onun huzuruna çıktı. Nitekim bu hatun evladının affedilmesi için Sultan Mesud'un ayaklarına kapandı. Annesinin Sultan Mesud nezdinde şefaatte bulunmasının ardından Zülkarneyn, Sultan Mesud'a itaatini sundu. Bunun üzerine sultan kendisine Malatya hâkimiyetini teslim etti. Ancak bu sırada Zülkarneyn'in yaşı ufak olduğu için yönetimi annesi üzerine aldı. Bu durum Anadolu Selçuklu tarihinde Malatya bölgesinde ikinci defa Selçuklu hanedan üyesi olan bir kadının idareyi eline almasına sebep oldu.¹⁵⁰

Esasen Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınlar siyasi hayattan daha çok siyasi evliliklerde rol almıştır. Bu bakımdan kadınların önceki devletlerdeki siyasi etkinlikleri Anadolu Selçuklu Devleti'nde azaldığı görülmektedir. Buna karşılık olarak Anadolu Selçuklu hanedanı üyesi kadınlar daha çok yaptırdıkları hayratlarla isimlerini zikr ettirmişlerdir.

3.2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

3.2.1. Ayşe Hatun

Ayşe Hatun I. Kılıç Arslan'ın eşidir. Çaka Beyin kızıdır. Kılıç Arslan bu evliliği diplomatik amaçlı yapmış ve Çaka Bey'in kızıyla evlenmiştir. Çaka Bey İzmir yöresinde hâkimiyetini sürdürmekteydi. Bizans tahtına göz dikince Kılıç Arslan ile iyi ilişkiler kurmak isteyince kızını I. Kılıçarslan ile evlendirmek

¹⁵⁰ Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 478-479.

istemiştir. I. Kılıçarslan da bu evliliğe olumlu bakınca bu evlilik 1092 yılında gerçekleşmiştir.¹⁵¹

I. Kılıçarslan sefer için doğuya yönelmiş Malatya'yı almak için tekrar sefere çıkmıştır. Sultan Kılıç Arslan sefere çıkarken hanımını ve iki oğlunu da yanına almıştır. Malatya Danişmendli Yağıbasan'ın elinde bulunuyordu. İki ay süren muhasara sonunda şiddetli bir savaş ile karşılaşmamış ve 1106 yılında Danişmendliler'den şehri almıştır.¹⁵²

Ardından da Sultan Kılıç Arslan Çökürmüş'ü öldürüp Musul'u ele geçirdi. Daha sonra Halep'e kaçan Çavlı ile Müttetikleri Artukoğlu İl-Gazi ve Suriye Meliki Rıdvan'ın Kuvvetleri ile Habur Irmağı kenarında yaptığı harbi kaybetmiş ve ırmakta boğularak ölmüştür.¹⁵³

Sultan Kılıç Arslan'ın vefatından sonra, Emir Bozmış tarafınca Musul'da bulunan sultanın en küçük oğlu Tuğrul Arslan ve annesini Malatya'ya götürmüş ve Tuğrul Arslan'ı burada sultan ilan etmiştir.¹⁵⁴ Tuğrul Arslan sultan olduktan sonra Ayşe Hatun harekete geçip ilk olarak Malatya'da olan il Arslan adında bir emirle anlaşma yapıp Bozmış'ı öldürüp emir ile evlenmiştir.¹⁵⁵ İl Arslan Malatya da yaşayan reayadan zorla altın toplamış bunun sonucu olarak halkta bu baskıdan bıkmıştı. Konya'ya gitmeye hazırlanırken, Tuğrul ve annesi Ayşe Hatun anlaşarak il Arslan'ı yakalayıp tevkif ettiler. Bir yıl sonra da sultanı, Muhammed Tapar'a gönderdiler. Bunun üzerine Muhammed Tapar Sultan Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'ı serbest bıraktı.¹⁵⁶

Ayşe Hatun, etrafında bulunan tehdit olarak gördüğü siyasi güçlere karşı oğlu ve kendisinin devamlılığı için önlem almak zorunda kendisini hissetmiş ve oğlunu atabeyi ile bırakıp o zamanın nüfuzlu ve nam sahibi beylerinden biri olan Artuklu sultanı Belek Gazi'nin koruması altına girmek için Palu'ya gitmiştir. Belek Gazi'nin

¹⁵¹ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 97;Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 472.

¹⁵² Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 473.

¹⁵³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 1.bs. (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972), 91.

¹⁵⁴ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 2.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), II, 349; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 59.

¹⁵⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 149.

¹⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 149-150.

koruması altına giren Ayşe Hatun daha sonra Belek Gazi İle evlenmiştir. Daha sonra Malatya'ya dönen Ayşe Hatun, atabeyini uzaklaştırmış ve buradaki yönetimi Belek Gazi adına oğlu ile eline almıştır.¹⁵⁷

Bu sıralarda Doğu Anadolu'da Türk beyleri arasında kimi zaman savaşlar çıkmaktaydı. Tuğrul Arslan hâkimiyetinde olan Harput yörelerine Mengüçükler akınlar yapmaktaydılar. Ayşe Hatun yapılan akınlar üzerine Kont Jocelin'e haber göndererek Haçlılardan yardım istedi.¹⁵⁸ Bu şekilde Ayşe Hatun oğlunun Malatya'da hükümdarlığının devam etmesi için her şeyi yapıyor ve siyasi dengeleri ayarlamaya çalışıyordu. Eşi olan Belek Gazi'nin gücünü de kullanarak varlık mücadelesine devam ediyordu. Ancak Belek Gazi'nin Franklar ile savaşırken ölmesi ile beklenmedik zamanda yaşanan bu olay bütün dengeleri yok etmişti.¹⁵⁹

Belek Gazi'nin vefatından sonra Ayşe Hatun ve oğlu güç kaybettiler. Bununla birlikte Tuğrul Arslan, Belek Gazi'nin üvey oğlu olması dolayısıyla mirasta hakkının olduğunu ileri sürerek Masara ve Gerger'i almıştır. Bu nedenle Tuğrul Arslan ile Harput'u alan Artukoğlu Süleyman arasında mücadele başlamıştır. Diğer taraftan Anadolu'da siyasi bir otorite olan Danişmendliler Malatya'yı tekrar almak için baskı altına alıp şehri muhasara ettiler.¹⁶⁰ Altı ay süren muhasara sırasında Malatya'da kıtlık baş gösterdi. Malatya'dan kaçanlar çıkışta öldürülüyor kalanlar ise açlıktan vefat ediyordu. Bu arada Ayşe Hatun da altınlarını almak için özgür bireylerin çocuklarına işkenceler ediyor ve bunlardan aldığı değerli sayılan eşyalar ile şehirden kaçmayı düşünüyordu.¹⁶¹ Ancak daha fazla kuşatmaya dayanamayan Ayşe Hatun ve oğlu haçlılardan yardım talebinde bulundular. Fakat haçlılar Halep kuşatmasıyla ilgilendikleri için yardım talepleriyle ilgilenemediler. 1124 yılında Minşar Kalesi'ne çekilmek zorunda kalan Ayşe Hatun ve oğlu Malatya'yı Danişmentliler'e bırakmak zorunda kaldılar. Bütün yaşamını kendi ve evladının

¹⁵⁷ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 351;Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 476.

¹⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 162.

¹⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 167; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 358; Sedat Bıçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007), 12.

¹⁶⁰ Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 477-478.

¹⁶¹ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 359.

iktidar mücadelesinde tüketen ve Selçuklu siyasi tarihinde önemli bir iz bırakan Ayşe Hatun'un bundan sonraki hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶²

3.2.2. Selçuk Hatun (II. Kılıçarslan'ın Kızı)

3.2.2.1. Selçuk Hatun'un Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın Oğlu Nureddin Muhammed ile Evliliği

Siyasi amaçla yapılan izdivaçlardan bazen kazanımlar elde edilirken, bazen de hiç beklenmedik savaşları ortaya çıkarıp iki devleti savaşa sürükleyebiliyordu. Bu bağlamda hanedan üyesi olan bir hanıma yapılan bir kötü muamele, o hatunun üyesi olduğu hanedana yapılmış davranış olarak algılanabilir ve devletleri karşı karşıya getirebiliyordu.¹⁶³

II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun, Hısn Keyfa ve Diyarbekir Artuklu hâkimi Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed ile evliydi. Selçuklar ilk başlardan beri doğu ülkelerine yayılma politikaları güdüyorlardı. II. Kılıç Arslan kızına damadı tarafından kötü davranıldığını işitince, damadı Nureddin'in kızına kötü davranması bu seferin bir nedeni oldu.¹⁶⁴ Sultan Kılıç Arslan Artuklu ülkesini topraklarına katmayı hedefledi. Bu amaçla hızlı bir şekilde Selçuklu kuvvetleri Artuklu ülkesini işgal etmeye başladı. Selahaddin Eyyubi, Sultan II. Kılıç Arslan'a elçi gönderip Nureddin Muhammed'in affedilmesini istedi. Sultan II. Kılıç Arslan kızının çeyizi olarak Nureddin Muhammed'e verdiği Malatya yöresinde Hanzit ve çevresinin kendisine iade edilmesini¹⁶⁵ ve damadının şarkıcıyla olan gönül ilişkisine son vermesini istedi. Gidip gelen elçilerin görüşmeleri sonuç vermemiş ve iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Selahattin Eyyubi askeri kuvvetlerini toplamış ve Raban'a karşı yola çıkmıştır.¹⁶⁶ Sultan II, Kılıç Arslan, Eyyubi ordusunun kendisine doğru geldiğinin bilgisini alınca veziri İhtiyaruddin Hasan'ı Selahaddin Eyyubi'ye yollamıştır. Vezir, Selahaddin Eyyubi'nin saldırı konusunda kararının kesin olduğu

¹⁶² Metin "Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine", 477-478.

¹⁶³ Bıçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*, 18.

¹⁶⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 370; Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 212; Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 425-426.

¹⁶⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 370-371; Abdulhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, 1.bs. (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 100.

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 370-371.

bu Eyyubi hükümdarını ikna etmek için bütün tecrübesini kullanmış ve bunda başarılı olmuştur.¹⁶⁷

Eyyubi hükümdarı vezire yardım sözü vermiş ve vezir Nureddin Muhammed'in yanına gidip meselenin çözülmesi için görüşmüştür. Sonuç olarak anlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre; Nureddin Muhammed bir yıl sonra şarkıcı kadını yanından uzaklaştırmış olacaktır. Eğer anlaşmaya uymaması durumunda Selâhaddin Eyyubi, Nureddin Muhammed'den elini çekecek Sultan II. Kılıç Arslan'ın yanında yer alacaktır. Nureddin Muhammed verdiği sözü tutmuş ve şarkıcı kadından uzaklaşmıştır.¹⁶⁸

3.2.3. II. Gıyaseddin Keyhüsrev 'in Annesi

Sultan Gıyaseddin II. Mesud 1284 senesinin Şubat ayında Konya'da törenle tahta oturmuştu. Diğer tarafta Argun Han'da biraderi Geyhatu'yu yirmi bin kişilik bir orduyla Anadolu'ya göndermişti. Bu Moğol ordusu Erzincan'da oturdu. Şehzade ve Anadolu'daki Moğol kuvvetlerin tüm ihtiyaçları Anadolu Selçuklu hazinesinden karşılanıyordu. Bu sebeple büyük zorluk yaşıyordu. Selçuklu payitahtında farklı olaylar gelişmekteydi. Bundan dolayı II. Mesud Kayseri'ye yola çıkmak zorundaydı.¹⁶⁹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi saltanatı iki torunu ve Anadolu Selçuklu Sultanı arasında pay etmek istiyordu. Bunu yapabilmek içinde Beylerbeylik teklif ettiği Karamanoğlu Güneri ve saltanat naibliği verdiği Eşrefoğlu Halil Beyler ile iş birliği içinde oldu. Ancak vezir Sahip Ata Fahreddin Ali'nin çabalarına rağmen anlaşma yapılmadı. Karamanlı ve Eşrafoğulları kuvvetlerinin yardımlarıyla Keyhüsrev'in iki oğlu 1285 senesinin Mayıs ayında payitaht olan Konya'da Anadolu Selçuklu tahtına oturdular.¹⁷⁰

II. Mesud Kayseri'ye kaçmak durumunda kaldı. Ancak çok zaman geçmeden vezir Fahreddin Ali'ye tabi has balaban ordusu ile Konya'ya gelip duruma hâkim oldu. Yakalanan Keyhüsrev'in iki oğlu ile birlikte annesi, Argun Han'ın talimatıyla yapılan mahkemede bu iki çocuğun Keyhüsrev'in çocukları olmadığı tespit edilip

¹⁶⁷ Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, 212; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 371.

¹⁶⁸ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El-Kâmil Fit-Tarih Tercümesi*, XI, 372; Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, II, 426.

¹⁶⁹ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk devletleri tarihi*, 2.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 163.

¹⁷⁰ Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 487.

yargılama bittikten sonra ikisinin de başları gövdelerinden ayrıldıktan sonra Türkmenlere gönderildi. Keyhüsrev'in Annesi ise Sivrihisar'a yollandı. Daha sonra Karamanlı Germiyanlı ve Eşrefoğulları beyleri Konya'ya gelip II. Mesud'a itaatlerini bildirdiler.¹⁷¹

Anadolu Selçuklu Devleti siyasetinde bu kez Gıyaseddin Keyhüsrev'in validesi damga vurmuş ve evlatlarını tahta oturtmak için büyük bir gayret göstermiştir. Siyasi politikalar izlemiş ve bir hükümdar gibi hareketlerde bulunmuş ve çok büyük mücadeleler sarf ettiği amacına da ulaşmış ve çocuklarını Selçuklu tahtına oturtmuştur. Anadolu Selçuklu hanedanından çıkıp gelen böyle bir kadının siyasi icraatlar da bulunması, Anadolu Selçuklu Devleti'nde hanedan üyesi bir kadının etki sahasını anlamak bakımından önemli bir göstergedir.¹⁷²

¹⁷¹ Sevim vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, 487-488.

¹⁷² Bıçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*, 42.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLU DEVLETİ

4.1. TİMURLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ

Timurlu hatunların kendisinden önceki devletlerde var olduğu gibi siyasi meydanda da aktif roller üstlenmişlerdir. Emir Timur'un eşi olan Saray Mülk ve Halil Sultan'ın eşi Şadmülk, Şahruh'un eşi Gevherşad Ağa ve Hüseyin Baykara'nın validesi Firuze Begim gibi hatunlar hükümdarın verecekleri kararlar konusunda onu etkilemişlerdir. Özellikle Emir Timur'un vefatından sonra Timurlu kadınların yönetim konusundaki etkileri zirve yaptığı bir dönem olacaktır.¹⁷³

Emir Timur zamanında kadınların devleti yönetme babında fazla tesiri yoktu. Fakat Timur'un gazabına uğrayan şehzadeleri affetme ya da cezalarını biraz da olsa hafifletme konusunda etkilerini görebilmekteyiz. Hatunlara eğitim konusunda büyük önem verilmiştir. Mirzalara Ateke tayin edildiği gibi hatunlara da tayin ediliyordu.¹⁷⁴

Emir Timur dönemine baktığımızda oldukça otoriter bir hâkimiyet sürdürmüş olan Emir Timur, devlet içinde düzenin bir sorun ile karşılaşmaması için devlet idaresini kendi elinde tutmuş ve Emir Timur'un sağlığında kadınların devlet içindeki etkilerini sonraki dönemlerle bir kıyaslama yapıldığında Emir Timur devrinde çok az olduğunu görmekteyiz. Timurlu Dönemi'nde kadınların devlet yönetiminde doğrudan etkisinden daha çok Emir Timur ile beraber savaflara katılıp, resmi törenlerde bulundukları ve elçilerin kabul törenlerinde ön plana çıktıklarını görmekteyiz.¹⁷⁵

Emir Timur'un eşlerinden biri olan Saray Mülk Hatun, Emir Timur'un seferlerinin birçoğuna iştirak etmiştir. Emir Timur'un beş yıllık sefer olarak bilinmekte olan Ortadoğu'ya hâkim olmak için çıktığı sefere, Gürcülere karşı seferde, Anadolu ve İran, Irak ve Suriye bölgelerini içinde bulunduran seferlere Saray Mülk Hatun da katılmıştır. Bu seferlere diğer hatunlarda katılmıştır. Saray

¹⁷³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 108; Musa Şamil Yüksel "Timurlularda Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 580.

¹⁷⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 108.

¹⁷⁵ Yüksel "Timurlularda Kadın", 580; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 108.

Mülk Hatun'un iştirak etmediği seferlerde ise Timur'un seferden sonra dönüşünde karşıladığı ve şenlikler düzenlediği bilinmektedir.¹⁷⁶

Saray Mülk, Emir Timur Devleti'ne gelen elçileri karşılama törenlerine, elçilere verilecek olan yemek ziyafetlerinde bulunduğu ve elçiler için ziyafetler düzenlediği bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse Kastilya kralı III. Enrique'nin elçisi Emir Timur'un huzuruna geldiğinde, ziyafet verildiğinde Saray Mülk Hatun'un birçok hanedan üyesiyle bu ziyafete katıldığı, kadınların kendilerine ait çadırların olduğu, şarap içtikleri ve Emir Timur için gelen elçilerin şereflerine ziyafetler tertiplediklerini söylemektedir. Bu durum Saray Mülk'ün gerektiğinde Timurlu Devleti'nin işlerine karışabilecek derecede siyasetin merkezinde var olduğu söylenebilir.¹⁷⁷

Yukarıda belirttiğimiz gibi Emir Timur Dönemi'nde kadınların siyasete pek fazla etkisi olmamıştır fakat Emir Timur'un vefatından sonra kadınların devlet içerisinde etkili olduğunu görüyoruz. Devlet idaresinde etkili bir konuma gelen Şadmülk, Timur'un torunlarından Halil Sultan ile evlenmiş cariyeye olmasından dolayı Emir Timur bu evliliğe karşı çıkmıştır. Bu amaçla Emir Timur, Şadmülk 'ün öldürülmesini istemiştir. Ancak Saray Mülk Hatun araya girerek ölüm kararını durdurur. Bu evlilik Şadmülk Hanım'ın bu hükümdar ailesini karıştıracak faaliyetlerde bulunmasına yol açmıştır. Nitekim Şadmülk, Emir Timur'un vefatından sonra Halil Sultan'ın Semerkand'ı ele geçirmesiyle devlet idaresine günden güne hâkim olmuştur. Şadmülk, devletin hazinesini istediği gibi harcamış ve imparatorluğun devasa hazinesini tüketmişti. Şadmülk Hatun devlet işlerine gereğinden fazla müdahil olmuş ve Emir Timur'un vefatından sonra kalan dul hanımlarını ve kumalarını bahadır ve beylere dağıtmıştır. Böyle yaparak kendisine taraftar konusunda Halil Sultan'ı ikna etmiştir.¹⁷⁸

Esasen Şadmülk bu dönemde devlet işlerinde çok etkin olacaktır. Şadmülk kendisinden izin alınmadan hanedan üyelerinin hiçbir işe kalkışmamasının emrini

¹⁷⁶ Muhammed Emin Koçak, *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 27.

¹⁷⁷ Aka, *Timur ve Devleti*, 108; Koçak, *Siyasi Ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 27.

¹⁷⁸ Nagehan Küçükıldız, *Timurlular Döneminde Kadın*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2022), 43.

vermiştir. Bunun sonucunda talebi olanların artık Şadmülk ile görüşüp taleplerini direkt Şadmülk'e bildirecekti. Şadmülk, Emir Timur zamanında yararlılıkları görülenlerin zararına olacak biçimde aşağı katmandan olan adamların görevlerini yükseltmiştir. Şadmülk Soylu bir aileye bağlı olmayan ve hizmetçilik görevi yapan Baba Durmuş, kumaş satan bir şahsı yüksek vezirlik makamına yükseltmiştir.¹⁷⁹

Veliaht konusunda da kadınların etkili olduğunu görmekteyiz. Bu veliaht tayin konusunda Emir Timur'un vefatıyla başlamıştır. Emir Timur'un hastalığı gittikçe artmış bu durum üzerine hanımlarını ve beyleri çağırmış ve artık vefatının yakın olduğunu ve vefatından sonra Pir Muhammed Cihangir'i veliaht tayin ettiğini Semerkant'ı ona verdiğini söylemiştir. Bu konuda hanım ve beylerden buna uyacakları konusunda yemin ettirmiştir. Emir Timur'un veliaht tayin konusunda eşlerini çağırması devlet yönetiminde kadınların söz hakkının olduğunu göstermektedir.¹⁸⁰

Halil Sultan'dan sonra kadınların devlet yönetiminde zirve yaptığı dönem ise Şahruh Dönemi'dir. Şahruh'un karısı Gevherşad devlet işlerine çok karışmıştır. Hatta Şahruh iktidarı ele geçirmeden öncede Gevherşad devlet işlerine müdahil olmaktadır. Semerkand'ı ele geçiren Halil Sultan, Şahruh bölgeye doğru yönelince kendisiyle mücadele edebilmek için Şahruh'un emirlerinden Said Hoca'yı değerli armağanlar ile kendi tarafına çekmeyi başarmış ve dönemin değerli emirlerinden Şah Melik'i Şahruh'tan uzaklaştırmak için Şahruh'un ağzından bir mektup yazmış ve bu mektubu alan Şah Melik, Şahruh'u terk etmiştir.¹⁸¹

Halil Sultan'da tahtı alan Şahruh, Isfahan'da yakaladığı ve kardeşi Mirza Rüstem'in yanına yolladığı yeğeni Mirza İskender'in gözlerine biraderi tarafından mil çekilmesi Gevherşad'ın etkisiyle gerçekleşmiştir.¹⁸²

¹⁷⁹ İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), 414.

¹⁸⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 447.

¹⁸¹ Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, ed. M. Ersan vd., (İzmir: Beta Yayıncılık, 1999), 234-235; Yüksel "Timurlularda Kadın", 583-584.

¹⁸² Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü's- Şuarâ)*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1977), III, 438; Yüksel "Timurlularda Kadın", 584.

4.2. TİMURLU DEVLETİNDE KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

4.2.1. Şadmülk Hatun

Emir Timur'un vefatından sonra Emir Timur'un eşleri ve o dönemin önde gelen beyleri beraber devletin birliktelik bilincinin dağılmaması ve Timur'un vasiyetinin yerine getirilmesi için büyük emek harcadılar. Timur, çıkmış olduğu Çin Seferi sırasında aniden rahatsızlanmış,¹⁸³ 18 Şubat 1405 yılında,¹⁸⁴ ordugâhta eşleri ve merkez ordu beyleri Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik'in yanında oğlu Cihangir'den olan torunu Pir Muhammed'i kendisine veliaht ilan ettikten sonra orada bulunanlardan bu isteğini bozmayacaklarına dair söz aldıktan sonra Emir Timur vefat etmiştir.¹⁸⁵ Emir Timur'un vefatından sonra hanımları, Emir Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik, Emir Timur'un vasiyetini yerine getirilmesi babında birlikte hareket edecekleri konusunda yemin ederek sağ ve sol koldaki mirzalar ve beylere ölüm haberini bildirmek üzere adamlar yollamışlardır. Vasiyetin yerine getirilmesi için çaba göstermişlerse de Hodaydad Hüseyin, Arlat Yadigâr Şah ve Şemseddin Abbas gibi Taşkend'de olan sağ kol beylerinin Halil Sultan'ı hükümdar olarak tanıyıp, biat etmelerine Halil Sultan'ın Semerkant'a gidip sultanlığı ele geçirilmesine mani olamadılar.¹⁸⁶

Diğer taraftan Halil Sultan'ın sultanlığını ilan etmesinden sonra Timurlu kadınların Devlet yönetiminde daha etkin olduğu bir dönemin başlangıcı olacaktır. Bu dönemde Halil sultan ile karısı Şadmülk evliliğine biraz değinelim.¹⁸⁷ Şadmülk, Timurlu beylerinden olan Emir Seyfeddin'in haremünde bir kuma konumundaydı. Halil sultan Şadmülk hanıma âşık olmuş ve Emir Timur'dan habersizde Şadmülk ile izdivaç etmiştir. Halil Sultan'ın diğer eşi olan Cihan Sultan bu durumu öğrendiğinde Emir Timur'un yanına gelip eşini şikâyet etmiştir. Bunu öğrenen Timur, Şadmülk'ün öldürülmesini emretmiş fakat Timur'un Hanımı olan Saray Mülk Hatun'un araya girmesiyle Şadmülk Hamile olduğunu söyleyip öldürülmesini engellemiştir. Emir Timur'da Şadmülk'ün Tuman Ağa'ya teslim edilip doğumdan sonra da bir köleye verilmesini emretmiştir. Emir Timur'un 18 Şubat 1405 yılında vefat etmesiyle Şad

¹⁸³ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 447; Aka, *Timur ve Devleti*, 32-33;447;Yüksel "Timurlularda Kadın", 581.

¹⁸⁴ Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, 367.

¹⁸⁵ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 447; Aka, *Timur ve Devleti*, 33.

¹⁸⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, 36.

¹⁸⁷ Yüksel "Timurlularda Kadın", 581.

mülkün kaderi değişmiştir. Eşi olan Halil Sultan'ın Emir Timur'un torunu olması ve başkente yakın olması avantajını kullanarak Semerkant'ı ele geçirmiştir. Halil Sultan'ın iktidarı ele geçirmesiyle Şad Mülk'ün hayatı tamamen değişecektir. Şad Mülk devlet yönetimine tamamen hâkim olacaktır. Bu şekilde Timurlular'da ilk defa bir hanedan üyesi kadın doğrudan ve eşinin etkisi olmadan devlet yönetimine katılmış ve siyasi olaylarda yönlendirici olmuştur.¹⁸⁸

4.2.1.1. Şadmülk'ün Devlet İşlerine Etkileri ve Sonuçları

Semer kand Tahtına oturan Sultan Halil döneminde dünyada Semerkand gibi bayındır bir şehir yoktu. Dünyanın her tarafından getirilmiş âlimler, seçkin şahıslar, zanaatkârda Semerkand'a toplanmıştı. “*İran ve Turan'daki padişahların hazineleri, Kalmak ilinden Rum'a, Hindistan'dan Şam'a, Harezm'den Deşt-i Kıpçak'a, Rus, Bulgar ve Fereng (Bizans) İline kadar*” bu ülkelerden toplanıp gelen hazineler buraya yığılmıştı. Timur'un otuz sene boyunca ele geçirip, her taraftan gelen vergi ve haraclar ile silahlar Halil Sultan'ın eline geçmişti.¹⁸⁹

Sultan Halil, Semerkand'a kolayca sahip olduktan sonra Şadmülk'ün etkisi altında kaldı. O ne isterse hemen oluverirdi. Devletin yönetimini Şadmülk'ün ellerine bıraktı. Şadmülk devlet yönetiminde o kadar etkili oldu ki Sultan Halil ona sormadan bir ferman bile verilmiyordu. Bu şekilde Sultan Halil hükümdarlığı boyunca devlet işlerini sağlamlaştırmak adına hiç gayret göstermedi. O, devlet işlerinde liyakatli bireylere gerekli önemi vermeyip onları değer gördükleri rütbelere, mertebelere getirmemiştir.¹⁹⁰

Şadmülk, Emir Timur Dönemi'nde ön planda olan Allahdad ve Argunşah gibi emirlerin gözden düşmesine neden olmuş ve liyakat sahibi olmayan bireyleri göreve getirmiştir. Örnek olarak liyakat sahibi olmayan kişi vermek gerekirse; Şadmülk'ün hizmetçilerinden Baba Turmuş soylu bir hanedana mensup olmayan Kumaş satan biri olarak yüksek vezirlik makamına getirilmiştir. Sultan Halil gündelik hayatta karısını görmeden önce bu adamın yanına gidip ondan sonra eşi ile

¹⁸⁸ Yüksel “Timurlularda Kadın”, 581-582; Koçak, *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 32.

¹⁸⁹ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 463.

¹⁹⁰ Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, 414; Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 462-466; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 78-79.

görüştüğü rivayet edilmektedir. Bu şekilde Baba Turmuş günden güne gücünü arttırarak da, Şadmülk'ten aldığı güç ile kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edememiştir. Söz konusu olan Hatun, Baba Turmuş'un ülkede kendisine danışılmadan herhangi bir devlet işinin yapılması emrini vermiştir. Halil Sultan'ın eşi olan Şadmülk'ün devlet yönetiminde bu kadar etkili olması Halil Sultan'a yönelen nüfuzlu beylerin ondan ayrılmasına ve güç kaybetmesine neden olmuştur.¹⁹¹

Halil Sultan yaşanan tüm bunlara ses çıkarmazken Şadmülk'ün önerisiyle de dedesi Emir Timur'un eşlerini kendilerine karşı gelmemesi için aşağı tabakadan birilerine vermeyi de kabul etti.¹⁹² Halil Sultan'ın Maverâünnehr ile yetinip fetihlere çıkmaması devam eden olumsuzluklar Timur'un otuz altı yıl boyunca topladığı hazineleri dört yıl gibi bir sürede tüketmiştir. Akabinde yaşanacak olan kıtlık, Halil Sultan'ın hüküm sürdüğü bölgeleri muhafaza etmesi için elinde bulunan askerleri beslemesi ve devlet içinde yaşanan adaletsizlik halkın ve ordunun Halil Sultan'a bir tavır almasına sebebiyet vermiştir. Halil Sultan yaşanan bu durumlar karşısında eski gücünü kaybetti. Bir yandan Şahruh'un Horasan'dan baskısı diğer taraftan Hudaydad Hüseyini ve Şeyh Nureddin'in, Halil Sultan'a karşı bulunması onun Maverâünnehr'de hâkimiyetini zorlaştırdı.¹⁹³

Halil Sultan ve eşi Şadmülk ile beraber 1409 yılında Emir Hudaydad Hüseyini karşı çıktıkları savaşta yenildiler ve esir alındılar. Hudaydad daha sonra Semerkand'a gidip Şadmülk ve Baba Turmuş'u şehirde bırakıp Semerkand'tan ayrılmıştır. Semerkand'ın savunmasız olduğunu gören Şahruh, şehri ele geçirip, bunlara sebep olacak olanları cezalandırmıştır. Baba Turmuş kendisini havuza atarak boğulmuştur.¹⁹⁴ Şadmülk Hatun ise eziyetler görmüş ve malları yağmalanmış olarak elleri bağlanıp pazarda dolaştırılarak teşhir edilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, 414-415; İsmail Aka, *Mirza Şahruh*, 1. bs. (İstanbul: Kronik Yayınları, 2022), 159-160; Koçak, *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 32-33.

¹⁹² Aka, *Mirza Şahruh*, 159.

¹⁹³ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 462-466; Şahin Akbulut, *Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 49-50.

¹⁹⁴ Koçak, *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 35.

¹⁹⁵ Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, 420.

Diğer taraftan Halil Sultan yenilgilerden sonra artık günlerini Türkistan bölgesinde geçiriyordu. Farsça ayrılık kasideleri gönderiyor, sevgilisi hakkında kasideler yazıp başına gelen belaları gurbet elemelerini anlatan hüznü olayları iç çekerek anıyordu. Fakat bu duruma daha fazla dayanamayıp amcasının yolunu tuttu. Şahruh'un huzuruna vardı. Amcası onu güler yüzle karşıladı. Karısı Şadmülk'ü getirip ona verdi. Daha sonra Halil Sultan'ı Rey'e vali olarak gönderdi. Kısa bir valilik yaptıktan sonra Halil Sultan vefat etti.¹⁹⁶ Şadmülk ise kocasının ayrılığına dayanamadığı için hançer ile intihar etmiştir.¹⁹⁷

Halil Sultan'ın iktidarı kaybetmesinde hiç şüphe yok ki karısı Şadmülk'ün sihrinden kurtulamaması, sözünden dışarı çıkmaması o ne isterse yerine getirmesi idi. Denilebilir ki her şeyini onun ellerine teslim etmişti. İsrâf son safhadaydı. Hiç kimsenin Şadmülk'ün isteklerini reddetme gibi bir lüksü yoktu. Artık ne istiyorsa onu yapıyorlardı. Allahdad ve Argunşah'a da karşı haksızlıklar ediyordu. Bu beyler ne yapmışsa tam tersini yapıyordu. Eğer bir iş yapılacak ise Şadmülk yok ise kendisinin gelmesi bekleneciktir. Sonuç olarak bir kadının iktidarı ele geçirip kendi isteklerini yapıp, liyakatsiz kimseleri devlet yönetimine getirmesinin sonucunu fazlasıyla hayatında ödemiş oldu.¹⁹⁸

4.2.2. Gevherşad Ağa

Gevherşad Şahruh'un karısı olarak bilinmesinin yanında çeşitli siyasi olaylarda önemli görevlerde rol oynamış bir kişiliğe sahipti¹⁹⁹. Gevherşad'ın babası Çağatay asilzadelerinden Emir Gıyaseddin Tarhan'dır. Gevherşad Ağa kaynaklarda Mehd-i Ulya Gevherşad Ağa olarak anıldığı gibi, yaptırdığı Herat Cami'sinin kitabesinde de Mehd-i A'la İsmetü'd-Dünya ve'd-Din olarak zikredilmektedir.²⁰⁰ Gevherşad Hatun'un Şahruh ile evliliğinin tam tarihi bilinmemektedir. Fakat Uluğ Bey'i 1394 yılında dünyaya getirdiği biliniyor olmasından dolayı tahminen 1392 yılında Şahruh ile evlendiği tahmin edilmektedir. Gevherşad'ın adı Emir Timur'un hayatta olduğu zamanlarda pek kaynaklarda geçmemektedir. Emir Timur'un vefatından sonra Ebu Said Gürekan tarafından öldürülünceye kadar kendisinden

¹⁹⁶ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 465.

¹⁹⁷ Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, 423.

¹⁹⁸ Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, 463-464.

¹⁹⁹ Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", 231.

²⁰⁰ Recep Uslu, "Gevher Şad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14, 42.

fazlasıyla bahsedilmektedir. Çünkü dönemin olaylarında etkili bir hatundur. O Şahruh'un karısı olmak ve kardeşleri Tarhanlarla birlikte kuvvetli ve karizmatik emir soyuna ait olması ve kendi becerilerinin de katkısıyla dönemin olaylarında etkili ve yönlendirici bir konumda yer almıştır.²⁰¹

4.2.2.1. Gevherşad'ın Şah Melik'e Mektubu

Esasen Gevherşad, Şahruh daha iktidarı ele geçirmeden evvel devlet işlerine müdahil olmaya başlamıştı. Halil Sultan Semerkand'ı ele geçirdiğinde Şahruh bölgeye doğru yönelince kendisiyle savaşmak için Şahruh'un emirlerinden Said Hoca'ya kıymetli hediyelerle kendi tarafına çekmeyi başardı. O zamanların en müktedir emirlerinden Şah Melik'i de Şahruh'tan uzaklaştırmak amacıyla Said Hoca'ya Şahruh'un mührünü kullanarak, Şahruh'un ağzından bir mektup yazdırmıştır. Buna göre: *“Bizce doğru olan şey onun bizim ülkemizde kalmayıp istediği yere gitmesidir. Ona izin vererek göç kapısını kendisine açtık. Ne şekilde isterse o şekilde uzaklaşarak yurdumuzu terk etsin”*²⁰² yazıyordu. Eline geçen mektuptan sonra Şah Melik, Şahruh'u terk edip Semerkand'a taraf gitmesi üzerine Gevherşad, İktidar mücadelesi vermekte olan eşi Şahruh'u Şah Melik gibi kıymetli bir emirden yoksun bırakmamak için araya girerek Şah Melik'i Şahruh'un böyle bir şeyin yazmayacağı konusunda ikna etmeye çalışmış²⁰³ *“ve senin hakkında böyle bir şeyi Emirzade Şahruh Bahadur'un tutum ve düşüncelerinden asla sezinlemedik. Mektupta yazılanların hepsi iftira olup, boş sözlerdir. Bunlara pek değer vermeyip, can sıkıkmamalıdır”* Şah Melik'te *“Her halde bu buyruk Emirzade Şahruh Bahadur'un yararınadır. Sadık ve merhametli köle, sahibinin buyruğundan hoşnut olmalı, akıllı bir kimse kendisine hizmet edilen kimsenin doğru olan görüş ve düşüncelerine, olanlardan dolayı uzak durmamalı”* demiştir. Şah Melik, Hatun'un bu sözleri ile ikna olmamış ve Belh'e gitmiştir. Gevherşad Hatun da bu olanları Şahruh'a söylemiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Alan, “Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler”, 233-234.

²⁰² Kübra Tütmez, *Timurlu Devleti'nde Hanedan Üyelerinin Katli*, (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 140.

²⁰³ Yüksel, “Timurlularda Kadın”, 584.

²⁰⁴ Alan, “Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler”, 235; Tütmez, *Timurlu Devleti'nde Hanedan Üyelerinin Katli*, 140-141.

4.2.2.2. Gevherşad'ın Şahruh'tan Sonra Gelecek Olan Veliahtı Belirlemesi

Gevherşad Hatun, Şahruh'tan sonra gelecek olan veliahtı seçme konusunda da etkiliydi. Şahruh kendisinden sonra gelecek veliaht seçme konusunda kararsızdı. Çünkü Gevherşad oğlu olan Baysungur Mirza'nın büyük oğlu Mirza Alaüddevle'ye büyük bir sevgi duymaktaydı. Bu sebeple o, Şahruh'tan sonra bu torununu tahta oturması için gayret etmiştir. Bu şekilde Gevher Şad, Şahruh'un aklında veliaht olan, iktidar tahtına oturmasına aday olarak bakılan Muhammed Cuki'nin devlet yönetiminden uzakta kalmasını bir şekilde sağlamıştır.²⁰⁵

Şahruh Herat bölgesinde hastalanınca ve payitahtta hükümdarın ölmesi konuşulmaya başlanması üzerine Gevherşad bu durumdan hemen yararlanarak, Şahruh zamanında en muktedir beylerinden Olan Celalüddin Firuzşah'ı, Mirza Alaüddevle'ye veliaht olarak biat ettirmiştir. Belh'te bulunan Muhammed Cuki Herat'a döndüğünde²⁰⁶ Celalüddin Firuzşah'ın, Alaüddevle'ye biat ettirildiğini görünce annesi tarafından bu olumsuz davranışın etkisiyle rahatsızlanmış ve aynı sene içinde ölmüştür.²⁰⁷

4.2.2.3. Gevherşad Hatun'un Şahruh'u Sultan Muhammed Üzerine Sefere Teşvik Etmesi

Hemedan ve yöresine Gâverudlu Baba Hacı'yı infaz ederek hâkim olan Emir Hüseyin'in ele geçirilmesinden sonra Mirza Sultan Muhammed, Baba Hacı'nın evladına verilmesi ve Hüseyin'in öldürülmesine Şahruh hoşnut olmamış ve bu hoşnutsuzluğu Mirza Sultan Muhammed'e bildirmesi kendisinden habersiz iş yapmaması gerektiğini söylemesi üzerine Sultan Muhammed'in kırılmasına sebebiyet vermiştir.²⁰⁸ Bu tür şeylere rağmen İsfahan üzerine yürümesi için farklı sebeplerde mevcuttu. Kısa bir süre önce Herat'a çağrı üzerine giden Acem Irak'ın önde gelenleri hakkında, yolsuzlukta bulunmalarından sebebiyet olarak soruşturma açılmış ve İsfahan önde gelenleri Herat'ta tutsak edilmişlerdi. Bunlarda kurtulmak için Herat'ta borçlanmışlar, vezir Pir Ahmet'in yardımını sağlayarak bu parayı toplamak üzere İsfahan'a gelmişlerdi. Fakat toplamaları gereken parayı

²⁰⁵ Aka, *Mirza Şahruh*, 282; Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", 236-238.

²⁰⁶ Aka, *Timur Ve Devleti*, 73; Aka, *Mirza Şahruh*, 283-284.

²⁰⁷ Aka, *Mirza Şahruh*, 284; Yüksel, "Timurlularda Kadın", 586.

²⁰⁸ Aka, *Mirza Şahruh*, 285-286.

toplayamamışlar, Şah Alâeddin, Kadı İmameddin, Mevlana Abdurrahman, Efdaleddin Terke, Hâce Mahmud Haydar, Emir İmameddin, Emir Kudbeddin, Emir Ahmed Çoban ve Emir Muhammed Kuzi, Sultan Muhammed'e haber gönderip durumlarını bildirmişlerdi. Sultan Muhammed şehrin önde gelenlerine hil'atlar göndermiş ve endişe etmemeleri ve yakında geleceğini haber etmiştir.²⁰⁹

Diğer taraftan Sultan Muhammed dedesinin artık yaşlandığını ve acizlik içinde olduğunu biliyordu. Durum böyleyken onun İsfahan üzerine gitmesi için yeni nedenler de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda uzun süredir İsfahan Hâkimliği Emir Firuzşah hanedanından gelenlerin elinde bulunmaktaydı. Firuzşah ilk olarak biraderi Hvandşah'ı İsfahan'a yollamış onun vefat etmesinden sonra diğer biraderi Mahmud Şah'ı bölgenin hâkimliğine tayin ettirmiştir. O aralarda Mahmutşah hastalanmış ve Sultan Muhammed'in yanında bulunan Emir Hvandşah'ın oğlu Saadet Bey, amcasını görmek için Sultan Muhammed'ten izin alarak İsfahan'a gelmişti. Onun gelmesinden hemen sonra Mahmudşah da vefat etmiş ve bu bilgi Herat'a gidince, bu defa Saadet Bey'in darugalığı kesinleşmiştir. Bunun yanında Sultan Muhammed eski divan beyin İsfahan'a gidip gelmemesine hoşnut olmamıştır.²¹⁰

En nihayetinde Sultan Muhammed dedesinin yaşlandığını ve düşkünlük içinde olduğunu düşünerek, İsfahan'ın önde gelenlerinin ısrar ile kendisini çağırmaları ve yanındaki beylerinde fikirlerinin sonucu olarak İsfahan üstüne gitmeye karar verdi.²¹¹ 1446 Nisan'ın sonlarında hareket eden Sultan Muhammed'in gelmekte olduğu haberi İsfahan'da duyulunca, Saadet Bey ürkerek yanına eşini ve Emir Ali Gulbari'yi alarak şehirden ayrılıp Herat'a doğru gitmişlerdir. Bu şekilde Sultan Muhammed İsfahan'a gelmiş ve hediyelerle karşılanmıştır. Kaçanların ardından gönderilenler Emir Ali'nin başı ve Saadet Bey ile birlikte dönmüşlerdir. Sultan Muhammed Nakş-ı Cihan hisarı'na yerleşen Sultan Muhammed, Taht-ı Karaca Bağ'ında bölgenin önde gelenlerine ziyafet vererek, onları rütbelerine göre para dağıtmıştı. Bundan başka Sultan Muhammed halkı memnun kılmak içinde vergi defterlerini yok etmiştir. Bu bağlamda o, halkın tahsildar elinden azad ettiğini ilan etmiştir. O halk içinde bağışlar yağdırmaktan geri durmamıştır. Etrafında bulunanlar

²⁰⁹ Aka, *Mirza Şahrüh*, 286.

²¹⁰ Aka, *Mirza Şahrüh*, 286-287.

²¹¹ Aka, *Timur Ve Devleti*, 74.

arasında Yezd hâkimi Emir Çakmak'ın oğlu yanında Kadı Fazlullah ile Emir Şemseddin Muhammed, Eberkuh'tan seyyidler ve şeyhler ile beraber Mevlana Şemseddin Alaüddeve, Kirman'dan Emir Hacı Muhammed, Kaşan'dan Emir Muhammed, Natanz'dan Emir Hasan, Ardistan'dan önde gelen bazı şahsiyetler bulunuyordu. Bu şekilde etrafında toplananlar ile birlikte Sultan Muhammed, etrafında otuz bin kişi toplanmıştı. Bu sırada Fars merkezi olan Şiraz'da hüküm süren amcası İbrahim Sultan oğlu Mirza Abdullah kendisine biat etmiyordu. İlk olarak İsfahan'da Şah Alâeddin Muhammed'i bırakıp Sultan Muhammed, Şiraz'a gitmeye karar verdi.²¹²

Diğer taraftan Şahruh, İsfahan'dan vergilerin gelmemesinden dolayı Acem Irakı'na Yasavul Şah Mahmud'u durum hakkında bilgi alması için yollamıştır.²¹³ Durumu öğrenen Yasavul, Herat'a geri gelmiştir. Sultan Muhammed'in önü kesilmezse Irak'ın bütünü ile Horasan'ın Sultan Muhammed'in eline geçeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Şahruh daha önceleri oralarda hüküm süren şimdi Herat'ta olan Emir Çakmak'ın Yezd'e, Emir Tarhan'ın Eberkuh'a, Şah Mahmud'un Şiraz'a gidip oraları sağlamlaştırmalarını emretti.²¹⁴

Bu arada Gevherşad Hatun, Şahruh'u tahrik edip ve Irak'a gidip bu isyanın bastırılmasını ve başkalarında isyan etmemesi için Sultan Muhammed'in cezalandırılmasını istemiştir. Sultan Muhammed, Şiraz'ı muhasara ettiği zamanlarda Şahruh Herat'tan çıkmıştı. Onun hasta bir şekilde İsfahan ve Şiraz'a kadar bir seferi göze almasının nedeni Şahruh'u tahrik eden karısı Gevherşad Hatun olmuştur. Gevherşad Hatun, Şahruh'un bu seferden sağ olarak dönmeyeceğini anlamış ki başşehir Herat ve hazinelerin korumalığına Mirza Alaeddevle'yi bırakmıştır. Gevherşad yanına Mirza Abdüllatif'i de alarak Şahruh ile birlikte hedefine doğru yol almıştır.²¹⁵

Esasen Gevherşad Hatun, Sultan Muhammed üzerine sefer düzenlemek istemeyen kocasını ikna etmiştir. Ancak Şahruh, Rey şehrine vardığı zaman Sultan

²¹² Aka, *Mirza Şahruh*, 287-288.

²¹³ Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", 238; Aka, *Mirza Şahruh*, 288; Aka, *Timur ve Devleti*, 74.

²¹⁴ Aka, *Mirza Şahruh*, 288; Aka, *Timur Ve Devleti*, 74; Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa Ve Tarhaniler", 238-239.

²¹⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 74; Aka, *Mirza Şahruh*, 288-289; Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", 238.

Muhammed kaçmıştır. İsfahan’a da gelen Şahruh burada bazı emirleri tevkif ettikten sonra geri dönüp Save şehrine gelmiştir. Burada da Gevherşad’ın uyarılarıyla Kadı İmameddin, Şah Alâeddin Muhammed, Kadı İmameddin’in oğlu Mevlana Abdurrahman, Hacı Efdaleddin Terke, Emir Ahmed Çoban gibi önde gelenleri idam ettirmiştir. Aynı sene içerisinde Şahruh vefat etmiştir.²¹⁶

4.2.2.4. Gevherşad Hatun’un Hükümdar Tayin Etme Girişimleri

Eşi Şahruh vefat edince Gevherşad, bir taraftan torunu Abdullatif’e “*il ve ulusun başsız kaldığını*” söyleyerek yönetimi ele almasını isteyerek onun gönlünü almak istemiş²¹⁷ fakat bir yandan da gizlice payitahtta olan torunu Alaüddevle’ye Şahruh’un vefat ettiği bilgisini ulaştırmıştır. Bu bilgiyi alan Alaüddevle emirlerle yaptığı istişare sonunda adına hutbe okutsa da gelişen olaylar nedeniyle tahta oturması imkânsızdı ve Gevherşad’ın bütün çabaları boşa çıkmıştır. Bütün her şeyi kontrol altına alan Abdullatif, Alaüddevle’yi destekleyen Gevherşad ve onun destekçileri olan Tarhani Emirlerini hapsedmiştir. Bunların tutuklandığının bilgisini alan Alaüddevle ise hazineyi açıp topladığı şahıslar ile birlikte Gevherşad ve diğerlerini kurtarmıştır. İktidar koltuğuna oturan Uluğ Bey ve Abdullatif karşısında duramamış ve Herat’ı onlara bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Uluğ Bey ile görüşmesi beklenen Gevherşad torununu açıkça desteklediğinden dolayı yanında bulunan Tarhani emirleri ile birlikte torunu olan Muhammed Sultan’ın yanına sığınmışlardır.²¹⁸

4.2.2.5. Gevherşad’ın Tekrar Sahneye Çıkması ve Öldürülmesi

Gevherşad yerinde durmayıp oğlu Uluğ Bey ve haleflerinden sonra iktidarı ele geçiren Miranşah soyundan gelen Mirza Abu Said iktidarı ele geçirdikten sonra da işlere müdahil olmaya devam etmiştir. Herat’ta Timurlu mirzaların hiçbirinin şehirde hüküm süremediği bir hal ortaya çıkınca, Herat başıboş kalınca Gevherşad hemen ortaya çıkıp şehrin kontrolünü eline alıp asayişini sağlamış, şehrin yağmacılardan kurtarıp yağmalanmasını engellemiştir. Daha sonra iktidarı torunu olan Adaüddevle oğlu Mirza İbrahim’e teslim etmiştir. Herat şehrine doğru yürüyen

²¹⁶ Devletşah, Devletşah Tezkiresi, III, 473-474.

²¹⁷ Aka, *Mirza Şahruh*, 293-294; Alan, “Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler”, 240; Yüksel “Timurlularda Kadın”, 587.

²¹⁸ Aka, *Mirza Şahruh*, 293-296; Alan, “Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler”, 240-242; Yüksel “Timurlularda Kadın”, 587-588.

Abu Said Mirza 1457 yılında şehre girip Mirza İbrahim'in elinde olan Herat'ın iç kalesi olan İhtiyareddin kalesini ele geçirememiş ve muhasarayı devam ettirmiş, bir taraftan da şehirde iktidarını kurmaya çalışmıştır. Abu Said, millet tarafından sevilip sayılan Gevherşad'a gidip hürmet etmiştir. Ancak Herat'ın Gevherşad tarafından kontrol altına alınmasını birilerini rahatsız etmiştir. Bundan dolayı Gevherşad'ın Mirza İbrahim ile birlikte hareket ettiği ve muhasara altında kalanlara yardım ediyor söylentileri kendisine ulaşan Abu Said, Gevherşad'ın hayatta olduğu sürece Herat'ta iktidarı alamayacağını düşünerek Gevherşad'ın öldürülmesini istemiştir. Bunun sonucunda 1 ağustos 1457 senesinde öldürülmüştür.²¹⁹

4.2.3. Firuze Begim

4.4.2.3.1. Hüseyin Baykara'nın Annesi Firuze Begim Oğlunun Affedilmesini İstemesi ve Bu Af Vesilesi ile İlerde İktidarı Ele Geçirmesi

1450 senelerinin ilk yıllarında Emir Timur yöresinde güvenlik belli bir yere kadar sağlanmış gibi görünmekteydi. 1451 senesinden itibaren Ebu Said Semerkand'ı idareye başlamış, (Ebu'l Kasım Babür'ün (Baysungur oğlu) Semerkand'ı almak için seferler düzenlemiş; fakat bir sonuç alamayınca Babür'de Herat'a yerleşmiştir. Hüseyin Baykara o zamanlarda ondört yaşında bulunmaktaydı. Babür'ün 1454 senesinde Semerkand üzerine ikinci defa çıkmasına katılan Hüseyin Baykara, Babür ve Horasan'a geri gelmemiş ve Ebu Said'in yanında kalmıştır. Daha sonra çıkan bazı ayaklanmalardan dolayı Ebu Said yanında bulunan şehzadelerden kuşkulanmaya başlamasına neden olmuştur. Bu kuşkulamalardan dolayı Ebu Said Hüseyin Baykara ve 13 akrabası Semerkand Kalesi'nde tevkif edilmişlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begüm, oğlunun affedilmesi için Semerkand'a gitmiştir. Firuze Begüm, Şahruh tarafından öldürülen Sultan Hüseyin'in torunun kızıdır. Firuze Begüm kendisinin hanedan olduğu Ebu Said'in de yeğeni olduğundan ötürü Hüseyin Baykara bağışlandı. Ardından Babür'ün hizmetinde kaldı.²²⁰

Horasan hâkimi Babür vefat edince Hüseyin Baykara, gerçekleşecek olan, iktidar mücadelelerinde kendisi için herhangi bir mücadele de bulunmadı. Bu

²¹⁹ Alan, "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhaniler", 245-246; Yüksel "Timurlularda Kadın", 588.

²²⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 93.

zamanlarda Horasan'da çıkan karışık durumlarda sultanlık talebinde hak iddia eden farklı hanedan üyeleriyle birlikte bulunarak onlarla birlikte hareket etti. Hüseyin Baykara daha sonra Merv bölgesinde hüküm süren Mirza Sencer'in yanına gitti. Burada güzel bir şekilde misafir edilen Hüseyin Baykara, Merv hâkimi olan Mirza Sencer'in güvenini elde ettikten sonra Mirza Sencer'in kızı Bike Sultan Begüm ile izdivaç etmiştir. Hüseyin Baykara kendisine verilen Merv bölgesini idare etmeye başladı.²²¹ Kayınbabası olan Mirza Sencer, Meşhed'e gitmek zorunda kalınca damadı Hüseyin Baykara'yı kendi yerine vekil olarak tayin etmişti. Yakın emirleri olan Hasan Arlat, Hüseyin Baykara'nın Merv'e gelmesinden pek memnun değildi ve Hüseyin Baykara'ya açık açık hasımlık ediyordu. Hasan Arlat, Hüseyin Baykara'yı hapsedtirmek istedi. Fakat Hüseyin Baykara Merv'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Ali Yasavul ve altmış adamı Hüseyin Baykara'yı takip edip ona katıldılar. Ali Yasavul gelişen bu olumsuz durum karşısında Merv'i ele geçirmek için Hüseyin Baykara'yı ikna edip Merv'e yöneldiler ve şehri ele geçirdiler. Merv bölgesini ele geçiren Hüseyin Baykara, ilk olarak Hasan Arlat'ı tevkif etti. Ardından da Merv bölgesinde sultanlığını ilan etti.²²² Yukarıda bahsettiğimiz Firuze Begüm'ün araya girmesiyle affedilen Hüseyin Baykara sultanlığını ilan ederek Timurlu Devleti'nde kadınların etkilerinden birinin daha gerçekleşmesine neden olmuştur.

4.2.4. Hatice Begim

Hüseyin Baykara'nın karısı olan Hatice Begim, Müslüman olan bir emirin kızıydı. Timurlu haremde bulunan bir hanımdır. İlk zamanlar sultan Ebu Said haremde kuma olarak bulunmuş ve Ebu Said'den Ak Begim adında bir kızı olmuştur. Hatice Begim, Ebu Said'in vefatından sonra Hüseyin Baykara'nın haremine girmiş ve ona âşık olunca onu kumalıktan çıkarıp Begim derecesine çıkartmıştır. Hatice Begim bu dönemde siyasi olarak etkili biri olmuştur. Hatice Begim ile Hüseyin Baykara'nın bu izdivacından dört çocukları olmuştur. Bu evlatlarının isimleri şöyledir; Sultan Cihangir, Cihangir Hüseyin, Şah Mirza ve

²²¹ Aka, *Timur ve Devleti*, 95; Akbulut, *Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri*, 150.

²²² Akbulut, *Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri*, 150.

Muzaffer Hüseyin Mirza'dır. Hatice Begim, Hüseyin Baykara'nın siyasi olarak tesirinde kalmış ve Sultan Hüseyin Baykara ile de seferlere katılmıştır.²²³

4.2.4.1. Hatice Begim'in Hüseyin Baykara'yı Kışkırtması İle Torununu Öldürtmesi

Bu dönemde Hüseyin Baykara'yı üç yıl boyunca meşgul eden bir iç mesele vardı. Oğulları içerisinde en büyüğü olan Astarâbâd valisi Bediüzzaman'ın davranışı olmuştur. Çünkü Hüseyin Baykara'nın Hisar'a karşı açmış olduğu sefer sırasında Beddiüzzaman babasının isteği üzerine Astarâbâd'ta yerine oğlu Muhammed Mümin'i bırakmış ve babasının Hisar seferine katılmıştır. Hisar Seferinden sonra Beddiüzzaman Belh valiliğine atanmıştır. Aksine oğlu Muhammed Mümin'i Astarâbâd'da bırakılmayıp, buraya hükümdar Kendi evlatlarından Muhammed Hüseyin'i atamıştır. Bu gerçekleşen durum sonrası sultan ile evladının arasının bozulmasına sebebiyet vermiştir. İçlerinde Ali Şir Nevai'nin de bulunduğu elçi grubu, özellikle Hüseyin Baykara'nın tutumundan dolayı baba ile evladını barıştıramadılar. Bu mücadeleler devam ederken, Muhammed Mümin, Muhammed Hüseyin tarafından ele geçirilerek Herat'ta bulunan İhtiyareddin kalesinde gözaltına alınmış (Eylül 1497), ardından Muhammed Hüseyin'in validesi Hatice Begim'nin çevirdiği siyasi oyunlar ile Hüseyin Baykara'nın sarhoş olduğu bir anda bu torunun öldürülmesi emrini vermiş, Sultan Baykara aylıncaya kadar düşüncesini değiştirmeye kadar emir yerine getirilmiş ve torun öldürülmüştü.²²⁴

Bu çerçevede Hüseyin Baykara karısının tesiriyle torununu öldürmüş ve ne kadar pişman olmuş ise de fayda sağlamamıştır. Bunun sonucunda oğlu Bediüzzaman'ın intikam almak için başlattığı taht mücadelesine engel olamamıştır. Hatice Begim oğlunu ilerde hükümdar yapabilirim düşüncesiyle tahta ortak olabilecek evlatların ortadan kaldırılmasını düşünmüş ve bu nedenle baba ile evladın mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Fakat Özbek Han'ın Herat'ı ele geçirmesiyle iktidardaki yerini kaybetmiştir.²²⁵

²²³ Pirim Kadirov, *Son Timurlu*, Çev: Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004) I, 188; Aka, *Timur ve Devleti*, 101; Koçak, *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 45.

²²⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 101.

²²⁵ Koçak, *Siyasi Ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*, 46.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARAKOYUN DEVLETİ

5.1. KARAKOYUNLU DEVLETİ'NDE HATUNLARIN SİYASETE ETKİLERİ

Karakoyunlu Devleti'nde hatunlar önemli bir yere sahip olmuşlardır. Hatunlar, devletin hem iç siyasetine hem de dış siyasetine müdahale etmişlerdir. Bazen evlatları ve kocaları arasında çıkan olumsuzlukları çözmede nüfuzlarını kullanmışlar. Bazen de saltanatın sürekliliği için ciddi gayretler içinde olmuşlardır. Karakoyunlu Devleti'nde hatunların isimleri fermanlarda kitabelerde ve vakıf kayıtlarında olması, onların devlet yönetiminde büyük bir güce sahip olduklarını göstermektedir. Örneğin Hatun Can Begüm ile eşinin adının geçtiği bir ferman bulunmaktadır. Ermeni ve Hristiyan din adamlarının vergilerin muaf olması ile ilgili fermana Cihanşah ve eşinin adının geçmesi Hatun Can Begüm'ün devlet içinde önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.²²⁶

Karakoyunlu Devleti'nde hatunlar, sadece devlet içerisindeki siyasete müdahil kalmamış bazen de elçilik rolünde bulunmuşlardır. Sultan Cihanşah'ın eşi Hatun Can Begüm, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasında elçilik görevi yürütmüştür. Nitekim o, Uzun Hasan Akçakale'den Aynu'l-Arus'a yetiştiğinde Can Begüm Hatun elçilik heyetiyle birlikte Uzun Hasan'ın yanına gitmiştir. Hatun Can Begüm'ün birlikte olduğu heyet barış içinde uğraşmış olsa da bu elçilik barışla sonlanmamıştır.²²⁷

Karakoyunlu Devleti'nde hatunlar, dış siyasetin yanında ülke içerisinde meydana gelen siyasi hadiselerle de müdahil olmuşlardır ve sorunları çözmek için çaba sarf etmişlerdir. Sultan Cihanşah'ın eşlerinden olan Hatun Can Begüm, Sultan Cihanşah'ın kendisine karşı isyan eden oğlu Hasan Ali'yi öldürmek istediği durumda araya girmiş ve Hasan Ali'yi ölümden kurtarmıştır. Şöyle ki Hatun Can Begüm, Sultan Cihanşah'tan Hasan Ali'nin affedilmesi ricasında bulunmuştur. Sultan, Hatun

²²⁶ Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, (Aralık 2011), 287.

²²⁷ İlknur Gündoğdu, *Anadolu Beyliklerinde Kadın'ın Siyasi ve Sosyal Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 180.

Can Begüm'ün ricasını kırmayarak Hasan Ali'nin canını bağışlamış, ancak sürgün ettirmiştir.²²⁸ Bir başka konu da Şiraz'da isyan eden Cihanşah'ın oğullarından Pir Budak meseledir. Cihanşah bu oğlu üzerine gitmeye karar verdiğinde zor bir durumda kaldığını anlayan Pir Budak pederi Cihanşah'a mektup yazarak daha fazla kanın dökülmemesini istemiş ve annesi Hatun Can Begüm oğluna öğütlerde bulunmuş ve Bağdat'a geri dönmesini sağlamıştır.²²⁹

Karakoyunlu hatunları saltanat mücadelelerinde de etkili olmuşlardır. Hatun Can Begüm kocası Sultan Cihanşah'ın vefatından sonra ortaya çıkan saltanat mücadelelerine müdahil olmuştu. Nitekim Mirza İskender'in oğullarının isyan haberini alan Hasan Ali etrafına topladıkları askerler ile beraber Tebriz'e girdi. Hatun Can Begüm, Hasan Ali'yi desteklemiş ve kardeşi Kasım'ı yollayıp Hüseyin Ali'yi öldürtüp saltanat koltuğunu Hasan Ali'ye teslim etmede yardımcı olmuştur.²³⁰

Karakoyunlu Devleti'nde Hatun Can Begüm gibi İskender Mirza'nın kızları Arayış Begüm ve Şahsaray Begüm de devletin iç ve dış işlerine karışmışlardır. Hasan Ali'nin sultanlığını ilan etmesinden sonra bu iki kız kardeş, Hasan Ali'ye karşı, kendi kardeşleri Hüseyin Ali'yi desteklemişlerdir ve o, bu iki kız kardeşin yardımıyla hükümdarlığını elde etmiştir.²³¹ Yukarıda anlattığımız gibi Hatun Can Begüm komutasında bir orduyu Tebriz'e gönderip Hüseyin Ali'yi öldürmüştür. Anlaşıldığı üzere hatunlar devletin yöneticisini seçme babında da etkili olmuşlardır. Hatunlar sadece yönetim konusunda değil diğer devletlerle akrabalık tesis etmede ön plana çıkmaktadır. Timurlu Şahruh'ın torunu olan Muhammed ile Cihanşah arasında meydana gelen husumet sonra yapılan barış sonucunda Cihanşah'ın kızlarından biri Sultan Muhammed ile evlenmiş ve süt hakkı olarak Sultaniye, Kazvin ve Hemedan şehirleri alınmıştır.²³²

²²⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 388-389; Ebubekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, 1.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 234-235.

²²⁹ Arayancan, "Akkoyunlu Ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun", 289.

²³⁰ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 284-285; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 75; Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", 290.

²³¹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 443.

²³² Kazım Paydaş, "Karakoyunlular" *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık, Osman Çetin, 1.bs. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9, 392.

5.2. KARAKOYUNLULAR DEVLETİ'NDE KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

5.2.1. Hatun Can Begüm

Hatun Can Begüm Cihanşah'ın zevcesidir. Bu izdivaçtan Pir Budak, Muhammedi Mirza, Ebu Yusuf Mirza, Ebu'l-Kasım Mirza, Ferruhzad Mirza adlarında oğulları ve Devlet Sultan isminde kızı vardır. Hatun Can Begüm Karakoyunlu Devleti'nde bazen iç siyasette etkili olmuş bazen de dış siyasette önemli rolleri üstelenmiştir. Oğulları arasında çıkan sıkıntıları çözüm noktasında çabalamış, bazen de iktidarın sürekliliğini sağlamak için ciddi gayretlerde de bulunmuştur.²³³

5.2.1.1. Cihanşah'ın Oğlu Hasan Ali'nin İsyan Etmesi

Cihanşah'ın oğlu olan Hasan Ali 15 yıl civarında Makü Kalesi'nde hapis ve bağlı kaldı. Sultan Cihanşah, Horasan'daki iken Hasan Ali Azerbaycan'da isyan etti. Hasan Ali hapisten kurtulduktan sonra Emir Arabşah ve Mahmud Beğ Akkoyunlu'yu da hapisten kurtararak Tebriz'e gitti. Burada bulunan emirlerin eşlerini, emirlerine ve hizmetkârlarına verdi. Şehirde bulunan ahalinin kızlarını da herkese dağıttı. Sultan hazine komutanı ve muhafız kaledarları mektuplar yazarak bunlara gönderip yanına çağırdı. Çevredeki serseri ve ayak takımından meydana gelen kişiler ona yöneldiler.²³⁴

Hasan Ali, Gevaş yöresine gidip orada yaşayan halkı soyup, oniki gün boyunca Akovantz köyünde konaklamış, Ağuna köyünden iki sal getirip Aktamar'ı alabilmek için mücadelelerde bulunmuş fakat bu girişimi başarılı olamamıştır. Sultan Cihanşah, Horasan taraflarına bulunduğu sırada Katolikos Zakarya bölgenin Hasan Ali tarafından zarar verildiğini ona haber vermiştir. Cihanşah'ın kulağına gelen oğlunun bu isyanı üzerine Horasan'dan çıkıp Tebriz'e doğru yönelmiştir. Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali adamlarından Emir Kılıç ve Mahmud Beğ Akkoyunu Erdebil bölgesine göndermiştir. Fakat Hasan Ali'nin yanında bulunan bu emirler Cihanşah'tan korktukları için Hasan Ali'nin bu emrini yerine getirmeyip Cihanşah'ın yanına gittiler. Cihanşah, Tebriz'e akınlar için bir ordu göndermiştir. Babasının

²³³ Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", 287.

²³⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 387-388; Ebubekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 233-234.

yolda olduğunu öğrenen Hasan Ali kalabalık ordusuyla Gürcistan tarafına doğru yönelmiştir. Hasan Ali babasının uzak olduğunu öğrenince Hasan Oğul komutasında bahadırlardan oluşan bir kuvveti Tebriz'e göndermiştir. Cihanşah'ın ordusuyla Hasan Ali'nin gönderdiği kuvvetler Şur Suyu'nun çevresinde karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Hasan Ali'nin ordusu yenilmiştir. Hasan Oğul'un da içinde bulunduğu askerlerin çoğunluğu öldürmüştür.²³⁵

Hasan Ali, kuvvetlerinin yenildiğini duyunca Makü kalesi'ne sığınmıştır. Burada Sultan Cihanşah, Hasan Ali'ye bir mektup yazarak *“Eğer kendi emirini ve vezirini katledip onların kellelerini başkente gönderirsen, biz sana aman verip suçlarının üzerini af örtüsüyle örteriz”* içerikli bir mektup gönderdi. Hasan Ali, babasının bu mektubunu alınca vezirinin ve emirlerin bazılarının öldürüp kafalarını babasına gönderdi. Bunun yanında *“Kız kardeşimin gelip beni dünyanın sığındığı dergâha götürsün”* diye bir istekte bulundu.²³⁶

Cihanşah, Hasan Ali'nin kızkardeşlerinden birini yollamış ve Sehend Yaylağı'na getirmiştir. Hasan Ali daha sonra babasının meclisine de katılmıştır. Mecliste olan Emir Arabşah, Hasan Ali'nin babası için söylediği kötü sözleri meclis toplantısında gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerden sonra Sultan Cihanşah, Hasan Ali'yi birkaç kez merkezden uzaklaştırmak ve daha fazlasını yapmayı bile düşünmüştür. Hatta emirlerini öldürtmek istemiş ise de Hasan Ali'nin üvey annesi olan Hatun Can Begüm araya girip Hasan Ali'nin bağışlanmasını dileği için affedilmiştir.²³⁷

5.2.1.2. Hatun Can Begüm'ün Cihanşah ile Pir Budak Mirza Arasında Elçilik Yapması

Cihanşah'ın İsfahan'dan çıkıp Şiraz'a doğru hareket ettiği bir zamanda Pir Budak'ın Neyriz sınırına takriben elli fersah olan Şulistan'a kadar set çektiği, uygunluk bakımından her yere burçlar yapıp kale kapıları koydurduğu bilgisi gelmişti.²³⁸ Pir Budak buradan Şiraz bölgesine doğru hareket etmiştir. Fars tarafına

²³⁵ Ayşe Atıcı Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi (Siyaset-Tekilat-İktisad-Din-Kültür)*, (Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 153-154; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 388.

²³⁶ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 234-235; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 388-389.

²³⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 389; Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 235; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi*, 154-155.

²³⁸ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 236; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 412.

dönerken Yezd'e ulaştığında Satılmış el-Şıracı'yı vergi memuru olarak görevlendirmiş, babasının Kanber el-Hazenci ismindeki darugasının eşi ve çocuklarına saldırmaya çalışmıştı. Babasıyla Pir Budak'ın arasının açılmasındaki ilk sebep bu olmuştu. Pir Budak, Kanber el-Hazenci'nin karısı ve çocuklarını katledip başlarını da yem çuvallarına koyarak babasına yollamış, ardından orda olan biten haller hakkında haberler göndermiştir. Bunun üzerine Pir Budak'tan Satılmış'ı yollamasını isteyen Cihanşah'ın bu isteği de yerine getirilmemiş ve bunun üzerine²³⁹ Cihanşah, sefer hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Oğlunun isyanını bastırmak için Şiraz'a doğru yola çıkan Cihanşah, Dehene-i Ney'de oğlunun yolları kapattığını gördükten sonra başka bölgeye yönelerek Serdsir yöresini yağmalamıştır.²⁴⁰

Cihanşah'ın kendisine epeyce yaklaşmakta olduğunu hisseden Pir Budak, Girivah Mahin ve Teng-i Burak çevresine gitmiştir.²⁴¹ Cihanşah'ın birliklerinden bir grup, Pir Budak'ın adamlarından bir grubu ele geçirmiştir. Pir Budak, Muhammed Ali Şeker, Emir Tarhan ve Şadi Bey'i bin beşyüz süvariyle savaşa gönderdi. Buna karşı Cihanşah, Muhammed Mirza, Ebu'l Feth-i Bistam, Emir Şah Ali, Emir Ali Şeker ile Kasım Pervaneci'yi beş bin atlı askerleriyle Pir Budak'ın ordusuna karşı yola çıkardı. Bu iki ordu birbirileriyle karşı karşıya gelmiş ve çetin bir savaş olmuştu. Pir Budak'ın adamlarından Tarhan kaçmıştı. Muhammed Ali Şeker ve Şadi Bey ile birlikte takriben üç yüz kişi yakalanmıştı. Muhammed Ali Şeker ile Şadi Bey dışında hepsini öldürdüler. Bu iki şahıstan söz alarak bunları Pir Budak'ın yanına yolladılar.²⁴²

Daha sonra Şadi Bey'in oğlu olan İbrahim Şah Bey, onların ileri gelenlerine yakınlığı ve dostluk yoluyla emanet edilmiş olan kale kapısından kaçıp yani Pir Budak'ın yanından kaçarak Cihanşah'ın yanına geldi. İbrahim Şah Bey'in kaçıışı, Pir Budak'ın sarsılmasına Cihanşah'ın Şiraz'ı alma umudunun gerçekleşmesine ve gıda darlığından ve pahalılığın kurtulmasına neden oldu. Şadi Bey'in oğlunun kaçması barışın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Pir Budak'ın annesi olan Hatun Can Begüm bu barışın elçisi olmuştur.²⁴³ Hatun Can Begüm, Şiraz'a giderek evladına nasihatler

²³⁹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi*, 156.

²⁴⁰ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 236.

²⁴¹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi*, 156.

²⁴² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 413; Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 238.

²⁴³ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 238-239; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 413.

vermiş ve Bağdat bölgesine geri döndürmüş, oğlu ile kocası arasında gerçekleşen anlaşmada aracılık yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Pir Budak, Şiraz'ı teslim edip Şuşter bölgesine gidecekti. Ayrıca Cihanşah'a kayıtsız şartsız itaat edecekti.²⁴⁴

5.2.1.3. Hatun Can Begüm'ün Hasan Ali'nin Tahta Çıkmasına Yardım Etmesi ve Hasan Ali Tarafından Öldürülmesi

Sultan Cihanşah'ın vefatından sonra Makü Kalesi'nde hapiste olan Hasan Ali, babasının öldüğünü öğrenince kaleden çıkmış, belli bir müddet adamlarının toplanmasını bekledikten bir süre sonra iki-üç bin civarında bir orduyla başkent Tebriz'e yürümüştü. Burada bulunan emirlerden Şeyh Hacı Bey Gavurdi ve Hacı Hasan Ağaçeri, Hasan Ali'ye katılmışlardır.²⁴⁵ Bu sırada babası Cihanşah'ın Alıncak Kalesi'nde olan elli bin tümen civarındaki hazinesi gelmişti. Gelen hazineyi dağıtan Hasan Ali'nin etrafında ikiyüz bin kişilik bir ordu toplanmıştı. Hasan Ali bir taraftan savaş hazırlıkları yaparken bir yandan da Karakoyunlular'ı tekrar teşkilatlandırmaya gayret gösteriyordu.²⁴⁶ Bunlar yaşanırken başkent Tebriz'de İskender Bey'in kızları Arayiş ve Şah Saray kardeşleri Hüseyin Ali'nin hükümdarlığını ilan etmişlerdi. Cihanşah'ın karısı Hatun Can Begüm, kardeşleri Kasım ve Hüseyin'i yollamıştı. Hasan Ali'nin askerleri tarafından Hüseyin Ali Sahip-Abad'da öldürölüp, İskender'in kızlarını hapsedirtmiştir. Şehri de Hasan Ali'ye teslim etmiştir. Hasan Ali'nin daha önce hayatını kurtaran ve şehri kendisine teslim eden üvey annesini Cihanşah'ın eşini ve diğer çocukların validesi olan Hatun Can Begüm'e Emir Nimettulah-ı Sani'yi yollayıp Cuşin Kalesinde öldürtmüştür.²⁴⁷

5.2.2. Arayiş Begüm ve Şahsaray Begüm (İskender Mirza'nın Kızları)

5.2.2.1 Arayiş Begüm ve Şahsaray Begüm'ün Asayışı Sağlamaya Çalışmaları

Uzun Hasan'ın bir süre karışmadığı Karakoyunlu bölgesi, Azerbaycan ve Irak yörelerinde durumlar karışmış ve taht mücadeleleri ortaya çıkmıştı. Tebriz'de Sultan Cihanşah'ın evlatlarının olmayışında yaşanan karmaşık durum esnasında İskender Mirza'nın kızları Arayiş Begüm ve Şahsaray Begüm meydana çıkıp

²⁴⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 389; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi*, 157.

²⁴⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 444.

²⁴⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 444; Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 94.

²⁴⁷ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 283-285; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 444-445; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi*, 189.

yönetimi ele aldılar. Daha sonra kısa süreliğine saltanat tahtına çıktı. O ilk olarak Horasan'ın Timurlu hükümdarı olan Ebu Said Gürekan adına hutbe okutmuştur. Başkent Tebriz dışında çok yerde Karakoyunlu emirler ve şehzadeler bağımsızlıklarını tebliğ ediyorlardı. Sultaniye'de Şah Mansur-ı Şehsüvar bağımsızlığını ilan etmiş diğer bölgeler olan Tarum'da Zeynelbidin-i Şeyh Hacı Irakî, Kazvin bölgesinde Sultan Muhammed Lahici, Rey bölgesinde Rüstemdarlılar ve Kum'da daruga olan Şah Veli Koz bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²⁴⁸

Başkent Tebriz'in idaresinin İskender'in kızlarının eline geçtiğinin haberini alan ve o an Hoy'da kışlamakta olan Sultan Cihanşah'ın ailesi Hemen oradan ayrılıp Meraga yöresine doğru gittiler. Kardeşleri Kasım ve Hamza'yı başkent Tebriz üzerine yolladılar. Tahta oturan Arayış Begüm bunları karşılamaya çıksa da ordusunun bir kılıç sallamadan dağılmasından dolayı esir düştü. Mirza Kasım ve Hamza, başkent Tebriz'i yağma ettikten sonra Meraga'ya geri dönmüşlerdir.²⁴⁹

²⁴⁸ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 443-444; İlhan Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 1.bs. (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 93.

²⁴⁹ Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 93-94.

ALTINCI BÖLÜM

AKKOYUNLU DEVLETİ

6.1. AKKOYUNLU DEVLETİ'NDE KADINLARIN SİYASETE ETKİLERİ

Akkoyunlu Devleti'nde kadınlar önemli bir yere sahipti. Akkoyunlu hatunları arasında kendi köşelerinde oturanların yanında adından söz ettiren hanımlarda vardı. Bu hanımlar diplomasiden iktidar mücadelesine kadar devlet içinde ve dışında siyaset hayatında büyük roller almışlardır. Saltanat üyesi kadınlar ve özellikle sultanların valideleri veya sultanların eşleri, sultanlar ve kendi evlatları üstünde önemli bir etkiye sahiptirler. Sarayda kadınlar emirlerin üzerinde büyük etkiye sahip oldukları için genellikle emirler ile ortak hedefleri bulunmaktaydı. Kadınlar veliaht şartlarını taşıyan kendi evlatlarını tahta geçirmek için emirlerin gruplar üzerindeki etkilerinden faydalanmışlardır. Emirler de bu şekilde kadınların gözdeleri olmuşlar ve menfaatleri yönünde faydalanmışlardır.²⁵⁰

Akkoyunlular'da kadınların önemli bir konuma sahip olanların etkisi her alanda hissedilmiştir. Akkoyunlu hatunları, siyasi toplumsal ve kültürel alanlarda aktiftiler. Kadınlar, kardeşler arasında aracı olup kan dökülmesini ve savaş anında hükümdarın kaderlerindeki kararı almalarında büyük başarılar göstermişlerdir. Akkoyunlu Devleti idaresinde kadınların barış antlaşmalarındaki rolü, devlet idaresinde kadınların ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.²⁵¹ Osman Bey Memlükler hâkimiyetinde olan Harput Kalesi'ni muhasara altına aldığı anda bölgenin halkını sıkıntıya koyunca Selçuk Hatun, Harput valisi Süleyman Bey'inde yaralanmasından itibaren Selçuk Hatun onun nökerlerine iltifat etmiş ve onlardan kaleyi satmalarını istedi. Selçuk Hatun bu diyaloglardan başarılı bir şekilde çıkıp ve kalenin satışını gerçekleştirmiştir. Osman Bey de onlara mal vererek kalenin idaresini almıştır.²⁵²

²⁵⁰ Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu" *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, ed. Burak Kocaoğlu, (Ankara, 2019), 422.

²⁵¹ İsmail Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu der İran*, Tahran 1392/2013, 80.

²⁵² Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 107.

Sultanlar kadar sultan hanımları da devlet işleriyle meşgul olmuşlardır. Akkoyunlu sultan eşleri için “*Mehdi-i Ulya*” lakabı kullanılmıştır.²⁵³ Hükümdarın hanımları şehzadelerin tahta çıkmasını etkileyen en önemli öğeydi. Kara Yülük Osman Bey vefat ettikten sonra beyliğin başına geçmek için mücadele eden Ali Bey, Timurlular’ın yardımıyla beyliği eline alsa da Akkoyunlu Devleti emirleri tarafından kabul edilmemiştir. Ali Bey’in rakibi olan, Kara Yülük Osman Bey’in eşi Selçuk Hatun, çocukları Mahmud Bey, Mehmed Bey ve emir-i divan İbrahim İdris bulunmaktaydı. Bu şahıslar yardımlarını Ali Bey üzerinden alıp Hamza Bey’i desteklemişlerdir ve Selçuk Hatun ve Akkoyunlu beylerinin yardımlarıyla beyliğin başına Hamza Bey oturmuşlardır.²⁵⁴

Akkoyunlu Devleti’ndeki hatunlar sultan seçiminde de etkiliydiler. Gürcistan seferinden sonra ölüm döşeğinde olan Uzun Hasan’ın durumunu gören eşi Selçukşah Begüm evladı olup Şiraz’da bulunan Sultan Halil’i hükümdar yapmak için ona haber yollayıp, başkent Tebriz’e gelmesini isteyerek ve Tebriz’e gelen oğlu Halil Sultan’ın tahta oturmasını sağlamıştır. Sultan Halil, tahta oturduktan sonra annesi ve kardeşi Yakub’u Tebriz’den uzaklaştırmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri de annesinin Uzun Hasan Dönemi’nde devlet işlerindeki etkisi ve büyük divanda önemli bir yer edinmesiydi.²⁵⁵

Elçilik konusunda da önemli bir yere sahip olan hatunlar, diplomasiyi etkili bir şekilde kullanmışlardır. Diplomasi de en etkili kadınlardan biri olarak Uzun Hasan’ın annesi Saray Hatun karşımıza çıkmaktadır. Saray Hatun devlet işlerinde yardımcı olmuş ve elçilik görevlerinde önemli roller üstlenmiştir. Saray Hatun, Akkoyunlu ve Karakoyunlu mücadelelerinde sulh sağlanması için çalışmıştır. Karakoyunlu Sultan Cihanşah’ın huzurunda görevlerini yerine getirmiş bu anlaşma sağlanamayınca oğlu Uzun Hasan’a haber gönderip Karakoyunlu Devleti’ne müdahale etmesinde rol oynamıştır.²⁵⁶

Saray Hatun, Uzun Hasan ve Fatih Sultan Mehmed ile Trabzon üzerinde çıkan anlaşmazlık süresi zarfında diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Trabzon

²⁵³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 547.

²⁵⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 225; İlhan Erdem, "Osman Bey'in ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32, 2002, 106.

²⁵⁵ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 111.

²⁵⁶ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 137-138.

İmparatoru, Sultan Hasan'dan Fatih Sultan Mehmed ile mücadele edebilmek için yardım isteğinde bulunmasının üzerine aralarında bir ittifak olmuştur. Fatih'in Uzun Hasan üzerine savaş hazırlığı yaptığı zamanlarda Akkoyunlu elçilik heyeti ve Sultan Hasan'ın validesi Saray Hatun, Osmanlı ordugâhına gelmişlerdir. Saray Hatun, Fatih Sultan Mehmed'e oğlu Uzun Hasan'ın yaptıklarından dolayı özür dilemiş ve onu affetmesini istemiştir. Saray Hatun'ın bu görüşmeleri sonucunda Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında bir anlaşma yapılmıştır.²⁵⁷

Selçukşah Begüm'ün daha önceki birçok hatundan üstün olduğu onun emirlerinin ulusun emirleri tarafından uygulandığı, eşi uzun Hasan'ın vefatından sonra Yakub'un Halil Sultan'dan tahtı almasıyla beraber Selçukşah Begüm'ün etkisinin zirvede olduğu dönemdir. Memluk hükümdarının onu kardeşi olarak gördüğü, Osmanlı sultanının ise onu anne olarak gördüğü söylenmektedir. Akkoyunlu Devleti'ne gelen elçiler kendileri ile birlikte Selçukşah Hatun için özel bir elçi getirmeden Akkoyunlu sarayına girmediği belirtilmektedir. Osmanlı ve Memluk hükümdarları onu tanıması ve ona saygı göstermesi onun devlet idaresinde etkisinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Selçukşah Begüm devlet işleriyle o kadar meşgul olmuşki Bağdat yolu ile hacca gitmesi için izin verilmiş, fakat devlet işleriyle o kadar ilgilendiği için bir sıkıntı çıkar diye hacca gitmemiştir.²⁵⁸ Akkoyunlu devletinde saray kadınlarının önemli bir gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sultan Hasan'ın eşi Despina Hatun'un geçimini idame etmesi Harput'un gelirlerini Despina Hatun'a bırakmıştır. Despina Hatun eşinden ayrı yaşamayı kabul ettiğinden dolayı kızları ile beraber uzun sürede burada yaşamıştır.²⁵⁹

Akkoyunlu kadınları devlet idaresinde etkiliydiler. Devlet iç ve dış politikasında önemli roller üstlenmişlerdir. Üstlendikleri bu önemli rolleri başarılı bir şekilde yerine getirmişlerdir. Akkoyunlu sarayındaki bu kadınların siyasete katılmaları elçilik vazifelerini yapmaları ve sultanlar kadar söz hakkına sahip olmaları devlet içinde ve dışında etkin olduklarının göstergesidir.

²⁵⁷ Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", 295-296.

²⁵⁸ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 112.

²⁵⁹ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 113.

6.2. AKKOYUNLULAR'DA KADINLARIN SAVAŞA ETKİLERİ

6.2.2. Saray Hatun

Saray Hatun, Akkoyunlu ailesinden Pir Ali Bey'in kızıdır. Pir Ali Bey, Uzun Hasan'ın babasının amcası idi. Saray Hatun, zeki, politikayı seven, etkileyici bir konuşma yapısına sahip aydın bir hanımdı.²⁶⁰ Saray Hatun, Ali Bey ile evlendirilmiş ve bu evlilikten yedi erkek çocuğu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Uzun Hasan, Cihangir, Hüseyin, Cihanşah, İskender, İbrahim, Üveys ve kızı ise Safevi Şeyhi Cüneyd ile evlendirilen Hatice Begüm Hatun'dur. Saray Hatun'un doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ölümüyle ilgili tarih kesin olmamakla birlikte 1465 senesidir. Saray Hatun ismi farklı şekilde de geçmektedir. Bunlar Sare Hatun, Sara Hatun, Saray Hatun/Hanım gibi çeşitli şekillerde geçmektedir.²⁶¹ Saray Hatun eşi Ali Bey'in vefatından sonra devletin sürekliliği için çok mücadele etmiş ve önemli görevleri üstlenmiştir. Dış siyasette elçilik görevini üstlenerek Memluk, Karakoyunlu ve Osmanlı hükümdarlarıyla görüşmüş ve birden fazla anlaşmalar yapmıştır. Diplomasideki gayreti ve zekâsından dolayı anlaşmalar imzalanmıştır. Karakoyunlu ve Osmanlı sultanları Saray Hatun'u saygıyla karşılamışlar. İç siyasette evlatları arasında çıkan olumsuzluklarda yine Saray Hatun sahneye çıkmış ve elçilikte başarısını burada kanıtlamıştır.²⁶²

6.2.2.1. Uzun Hasan ile Kardeşi Cihangir Mirza Arasında Elçilik Yapması ve Barış ile Sonuçlanması

Uzun Hasan, bütün kardeşlerinin hâkim olduğu yerleri, kendi bölgesine katmaya başladığı zaman Cihangir Mirza dışında bütün kardeşleri Uzun Hasan'ın hâkimiyetini kabullendiler. Akkoyunlu siyasi birliğini sağlamaya çalışan Uzun Hasan tahtı ele geçirmesinden sonraki senelerde Cihangir Mirza ve akrabaları ile olan sorunları sadece gidermek için değil, hâkimiyet alanını genişletmek ve iktidar gücünü de garanti altına almak için pek çok sayıda seferlere çıkmıştır.²⁶³

Sultan Hasan, başkent Diyarbekir'de iktidarını tam olarak sağlama aldıktan itibaren, şehrin darugaliğine Ebu Bekir'i tayin etmiş ve daha sonra Beşiri bölgesine

²⁶⁰ Kazım Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, 1.bs. (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2022), 39.

²⁶¹ Arayancan, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi Ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", 291.

²⁶² Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu", 423.

²⁶³ Paydaş, *Uzun Hasan Ve Otlukbeli Savaşı*, 54-55.

hareket etmiştir. Hasan Bey Hattah ve Mehrani kalelerin hâkimi olan Şahin Bey'i çağırması, fakat bu çağrıya Şahin Bey uymamıştır. Gelişen bu durum karşısında Hasan Bey kaleleri bu şahıstan aldı. Hasan Bey böyle başarılı politikalar elde ederken kıtlık meydana geldi. Hasan Bey'in hayvanlarının birçoğu telef olması sebebiyle Hasan Bey zor duruma düşmüştür. Cihangir Mirza, Hasan Bey'in zor duruma düştüğünü görünce kardeşi Üveys ile beraber Urfa'ya gitti. Sultan Hasan onların üzerine yürüdü. Sultan Hasan'ın emirleri Mardin şehrini yağmalamak isteselerde Uzun Hasan buna müsaade etmedi. Daha sonra saldırıya geçip Urfa vilayetine gidip orada savaşı başlattı. O arada Emir-i Ahur Kasım'ın idaresinde Mardin şehrine giden bir ordu Nusaybin ile Mardin'in bazı köylerini yağmalayarak geri dönmüştür. Cullab bölgesine gelen Uzun Hasan Bey, Urfa ile Şam ahalisinin iletişimini kesmek için Akça Han yolundan Suruç bölgesine geldi. Cihangir Mirza bu durum karşısında Urfa'yı terk edip Mardin şehrine geldi.²⁶⁴

Sultan Hasan, Urfa'yı ele geçirdikten sonra Beni Rebia Araplarını yenip yağmaladı. Bu yağmala sonunda eline çok mal geçmiş ve malların çokluğundan halk arasında ucuzluk başladı. Sultan Hasan, Hub yurdunda Üveys Bey'in de kaçıp Cihangir Mirza'ya katıldığı haberini alınca, Urfa vilayetini Muhammed Koca Hacı'ya bırakıp Rasulayn'a gitti. Resulayn'dan Mardin şehrine saldırdı. Cihangir Mirza sulh için elçi göndermişti. Sultan Hasan barışa razı olsa da emirler bunu kabul etmedi.²⁶⁵

Uzun Hasan'ın ordusu Mardin'e saldırdı. Cihangir Mirza'nın askerleri savaş için meydana çıktılar. Üveys Bey birliğinin başında Cihangir Mirza'da merkezi noktada konumlanmıştı. Yapılan muharebede Cihangir Mirza galip geldi. Daha sonra uzun Hasan'ın nökerleri hızlı şekilde gelip Cihangir Mirza'nın sayı olarak altmış civarında nökerlerini attan düşürüp esir aldılar. Bu savaşta Cihangir Mirza'nın emirlerinin bir grubu öldürüldü. Bir grubu da esir alındılar. Uzun Hasan, Mardin Kalesi'ni muhasara etmiştir. Burada çetin mücadeleler olmuştur. Bu mücadelelerden bir müddet sonra Saray Hatun, evlatlarının arasını bulmak için Kadı Ahmed'i yanına alarak Cihangir Mirza'dan ayrılıp, Uzun Hasan'ın yanına geldi. Saray Hatun'un aray

²⁶⁴ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 143; Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, 55.

²⁶⁵ Paydaş, *Uzun Hasan Ve Otlukbeli Savaşı*, 55.

bulmasıyla kardeşler husumete son verdiler. İç siyasette başarılı olan Saray Hatun burada da kardeşler arasında savaşı bitirip iç siyaseti dizayn ettiğini görüyoruz.²⁶⁶

6.2.2.2. Cihangir Mirza'nın İtaat Altına Alınması ve Saray Hatun'un Barış Görüşmeleri

Akkoyunlu Devleti'nde siyasi birliği kurmaya devam eden Uzun Hasan'ın günden güne artan başarısı karşısında, tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Cihangir Mirza, çareyi Karakoyunlu Cihanşah'ın yanına gitmekte buldu. Uzun Hasan kardeşinin bu durumu karşısında rahatsız oldu ve bir elçi göndererek Cihangir Mirza'ya; *"Biz aynı anadan ve babadan iki kardeşiz. Görevimiz, bundan sonra birbirimize karşı, karşılıklı kardeşlik ve dostluk yolunu tutacağımıza, muhalefete ve düşmanlığa son verip o gibi işlerden geri duracağımıza dair söz verip yemin etmektir. Aramızda eskiden beri düşmanlık olan Karakoyunlu'ya katılarak bağlarımızı koparmak doğru olmaz."* içerikli mesaj gönderdi.

Yola çıkan elçi Cihangir Mirza'ya yetişmeden vefat etti. Uzun Hasan'ın mektubunu alamayan Cihangir Mirza, Cihanşah'ın yanına gitmiştir. Yolladığı elçinin zehirlenerek öldürüldüğünün bilgisini alan Sultan Hasan, Nusaybin'e geldi. Oradayken annesi Saray Hatun kendisinin yanına gelmiştir. Uzun Hasan'ın elçisinin ölümü hakkında açıklamalar yapmış ve evlatları aralarında bir sulh yapılması için çabalamıştır. Uzun Hasan annesine; *"Akkoyunlu ve Karakoyunlu nökerleri birbirine gelip gitmekte ve sığınmaktadırlar. İki taraf arasında bu tür gelip gitmeler her zaman olmaktadır. Fakat bizim hanedanımızdan büyük emirler Karakoyunlu'ya gitmemişlerdir. Kardeşim Cihangir Mirza'nın, Sultan Cihanşah Bey'e katılması doğru değildir. Yapılacak olan şudur ki Cihangir Mirza oğlunu benim yanıma göndersin kendisi de güvenlik ve emniyet içinde Mardin'e yerleşsin. O zaman hiçbir yaratığın, onun huzurunu ve rahatını bozmak için yanaşmaya imkân olmaz"* dedi.²⁶⁷

Cihangir Mirza, Uzun Hasan'dan gelecek bu istekleri reddetmiştir. Sultan Hasan, Mardin'de bulunan Cihangir'in adamlarını o yöreden uzaklaştırmıştır. Yapılan mücadelede Cihangir'in ordusunda Pir Hacı ve Pir Mihma öldürülmüş, Uzun Hasan'ın ordusunda bulunan Muhammed Halil İnak ve İsa Bey öldürülmüştür. Bu mücadeleden sonra yenilgiye uğrayan Cihangir Mirza tekrar annesi Saray Hatun'un

²⁶⁶ Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 144; Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, 56.

²⁶⁷ Paydaş, *Uzun Hasan Ve Otlukbeli Savaşı*, 59-60.

yanına gelip kardeşi Uzun Hasan ile anlaşmak için annesini elçi olarak yanına yollamak istemiştir. Uzun Hasan'ın yanına giden Saray Hatun'a Uzun Hasan tekrar daha önceki isteğini yinelemiştir. Oğullarından birinin veya Hamza'nın rehine olarak göndermesini istemiştir.²⁶⁸

Uzun Hasan, Karakoyunlular ve Cihangir Mirza kuvvetlerini yenip Mardin'i muhasara altına almıştır. Mardin halkı, zor durumda kalınca çareyi Cihangir'in yanına giderek, *“Kardeşini dinle ve rehin olarak oğlunu ona ver, eğer Uzun Hasan bize karşı savaşa devam ederse ona karşı daha fazla direnmeyiz”* demişlerdir. Mardin bölgesinde tahıl bitince Saray Hatun, evlatları arasında sulh yapmak için çok çabalamış ve Mardin halkının bu isteği ile Saray Hatun'un gayretleriyle Cihangir oğlu Ali Han'ı Uzun Hasan'a yollamış ve aralarında anlaşma olmuştur. Anlaşmaya göre Diyarbakir Uzun Hasan'a bırakılmış, Cihangir Mirza'ya Mardin verilmiştir. Kardeşler arasındaki sorunlar, zekâsı ve siyaseti iyi bilmesi Saray Hatun'un girişimleri bir süreliğine de olsa sona ermiştir.²⁶⁹

6.2.2.3. Saray Hatun'un Uzun Hasan'a Haber Göndermesi ve Hasan Ali'ye Karşı Harekete Geçmesini İstemesi

Uzun Hasan, Sultan Cihanşah'a karşı zaferden sonra Diyarbakir'de dinlenirken bir taraftan da diplomasi faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Uzun Hasan, Bağdat'ın alınması için oğlu Uğurlu Muhammed Bey'i göndermiştir. Fakat Uğurlu Muhammed babasına yazdığı mektupta Azerbaycan'dan önce Bağdat'a yürümesini istedi. Uzun Hasan, oğlunun bu isteği üzerine Bağdat üzerine yürüdü. Sultan Hasan, Bağdat muhasarası ile meşgul iken annesi Saray Hatun oğluna haber göndermiş ve *“Hasan Ali, Cihanşah'ın bütün ülkesini kuşattı ve yanından birçok asker topladı. Sen ise Bağdat üzerindesin ne zamana kadar bu devam edecek? En iyisi sen Bağdat'ı terk edip en uygununu düşün”* bu durum karşısında Uzun Hasan hemen kuşatmayı kaldırdı. Yolda Hasan Ali'nin intikam yeminleriyle yazılan mektubu Uzun Hasan'ın eline ulaşmıştı.²⁷⁰

²⁶⁸ Arayancan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemi İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, 295.

²⁶⁹ Arayancan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemi İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, 295.

²⁷⁰ Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, 138-139.

Uzun Hasan Bey Azerbaycan'a yönelince Hasan Ali, barış teklifinde bulundu, fakat Uzun Hasan bu barış teklifini ciddiye almadı. Sultan Hasan, Karakoyunlular'ın bulunduğu Merend bölgesine ulaştı ve Karakoyunlar'ı muhasara altına aldı. Burada üs olarak kullandığı yerde gizlenen Hasan Ali gizlendiği üssü terk ederek kaçtı.²⁷¹ Bu iki ordunun karşılaşmasında Hasan Ali'nin ordusu tarumar olmuştur. Hasan Ali Berdea yoluyla Azerbaycan gidip Ebu Said'e sığınmıştır. Ebu Said, Hasan Ali'nin kışkırtmasıyla Azerbaycan'a girmiş ve Uzun Hasan ile savaşmış, bu savaş onun hayatına mal olmuştur. Hamisinden mahrum kalan Hasan Ali, Hemedan tarafına kaçarken Akkoyunlu kuvvetlerinin eline geçeceği sırada intihar edip hayatına son vermiştir. Onun vefatından sonra Uzun Hasan 1469'da Kirman ve 1470 senesinde Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Karakoyunlular'a son vermiştir.²⁷²

6.2.2.4. Saray Hatun'un Oğlu Uzun Hasan ile Fatih Sultan Mehmed Arasında Elçilik Yapması

Uzun Hasan, Trabzon-Rum İmparatoru David'in ricasıyla yeğeni Murad Bey'i İstanbul'a yollamıştır. Trabzon imparatorluğunun Osmanlı hazinesine ödediği verginin affedilmesini istemiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, karısı Despina Hatun'a çeyiz olarak verilen Kapadokya'nın teslim edilmesini de talep etmiştir. Buna karşılık olarak Fatih; *"Haydi, siz gidiniz, ben gelecek sene kendim gelip, padişahınızın benden istediği şeyleri beraber getireceğim ve borcumu ödeyeceğim"* içerikli mesaj göndermiştir.²⁷³

Uzun Hasan, Fatih'e yolladığı elçinin olumsuz bir şekilde dönmesi üzerine hemen Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Koyulhisar'ı zapt etmiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Han, Uzun Hasan Bey'e bir elçi yollayıp barış istemişti. Fakat Uzun Hasan'dan bu kaleyi almak için girişimleri olumsuz olmuştu.²⁷⁴

Fatih Sultan Mehmed kuvvetli bir orduyla Trabzon'a hareket etti. İlk olarak Koyulhisar'ı aldı. Uzun Hasan'ın amcazadesi olan Hurşit Bey'in kuvvetleri ile Gedik

²⁷¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 451;Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 282; Paydaş, *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*, 139-141.

²⁷² Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 61.

²⁷³ Yaşar Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri" *Belleten Dergisi*, XLIX, 194, (Ağustos, 1985), 298.

²⁷⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırma Dergisi*, 2/2, 1964, 75-76; Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", 300.

Ahmed Paşa yönetimi arasında önemli bir mücadele olmuş ise de Hurşit Bey'in ordusu yenildi. Fatih Sultan Mehmed bu durum karşısında Trabzon'a hareket etmeyi bir kenara bırakmış ve Akkoyunlular üzerine Erzincan tarafına gelmiş²⁷⁵ Yassıçemen denilen bölgede ordugâhını yerleştirip kurmuştur. Ancak Uzun Hasan kendisini yeterince güçlü hissetmediğinden dolayı annesi Saray Hatun'u bir elçi heyetiyle Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş ve barış talebinde bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmed, Saray Hatun'un bu ricasını kabul etmiş Uzun Hasan ile savaşmaktan vazgeçmiştir. Böylelikle Saray Hatun'un dış siyaseti etkili olmuş ve devleti savaşmaktan kurtarmıştır.²⁷⁶

6.2.1. Selçukşah Begüm

Akkoyunlu Devleti'nin önemli kadınlarından biridir. Kaynaklarda nerede ve hangi tarihte dünyaya geldiği ve çocukluğuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Uzun Hasan'ın ilk zevcesi olarak bilinmektedir. Selçukşah Begüm, Uzun Hasan'ın amcası kızıdır, babasının adı Muhammed'dir. Uzun Hasan onbeş yaşındayken Selçukşah Begüm ile izdivacını gerçekleştirmiştir. Uzun Hasan bu hatunu, ilk eşi olma sebebiyle çok sevmiş ve diğer eşlerinde onu ayrı bir kefeye koymuştur. Uzun Hasan'ın Selçuk Begüm'den dört evladı vardır. Bunların isimleri Halil, Yusuf, Yakup ve Mesih'tir.²⁷⁷

6.2.1.1. Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan'ı Oğluna Karşı Kışkırtması ve Uğurlu Mehmed'in İsyan Etmesi

Uzun Hasan son Gürcistan seferinden sonra hastalandığı ve vefat etmiş dedikoduları çıkmasından dolayı Akkoyunlu tahtı iki hak sahibi olan Halil ve Uğurlu Mehmed'in hasımlığını arttırmıştır. En büyük oğul olan Uğurlu Mehmed, Şiraz'da vali olarak görev yapmaktaydı. Babasından sonra da Akkoyunluların hükümdarı olmak istiyordu. Yaş olarak da hak sahibi kendisini görüyordu. Ancak onun hükümdar olmasını istemeyen ve engellemek için çaba sarf eden biri vardı. Bu şahsiyet Uzun Hasan'ın ilk eşi olan ve Halil ve Yakub'un annesi olan Selçukşah

²⁷⁵ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Ter. İsmet Parmaksızoğlu, 1. Bs.,(İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 3, 50-51.

²⁷⁶ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 3,51;Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 85-86.

²⁷⁷ Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm Ya Da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/20, (Aralık 2019), 2-3.

Begüm'dü.²⁷⁸ O, kendi evlatları Halil ve Yakub'un önünü açmak için Akkoyunlu sarayında siyasi entrikalara girişmişti. Selçukşah Begüm devamlı Uğurlu Mehmed hakkında Uzun Hasan'a olumsuz şeyler söyleyerek babayı evladın soğutmuştur. Bu olumsuz söylemler karşısında Şiraz'da valilik yapan Uğurlu Mehmed buradan alınarak Bağdat valiliğine tayin edilmiştir. Böyle bir atamanın yapılma sebebi Uğurlu Mehmed'in başkent Tebriz'den uzak kalması için yapılmıştır. Bu tayinden sonra kendisini güvende hissetmeyen Uğurlu Mehmed, Otlukbeli Savaşı'nın ardından babasına karşı isyan etmiş ve Memluk Devleti'ne sığınmış ve onlardan yardım talebinde bulunmuştu. Uzun Hasan'ın Suriye üzerindeki emellerini anlayan Memluk sultanı, Uğurlu Mehmed'in bu sığınmasından istifade etmek düşüncesiyle, Uğurlu Mehmed'in istediği askeri yardımı verip, şehzadeyi Irak tarafına yollamıştır.²⁷⁹

Bunun üzerine Uğurlu Mehmed harekete geçti. Uzun Hasan, Sultaniye taraflarında iken, oğlunun Şiraz'ı ele geçirdiği bilgisini aldığı gibi kuvvetleriyle birlikte Şiraz'a yöneldi. Uğurlu Mehmed babasının büyük bir kuvvetle kendisine doğru geldiğini haber alınca Şiraz'dan hemen kaçarak Osmanlı topraklarına iltica etti.²⁸⁰ Fatih Sultan Mehmed bunun Akkoyunlular'ın iç işlerine karışmak için iyi bir fırsat olduğunu düşünerek Uğurlu Mehmed'i iyi karşılamıştır. Onu, kızı Gevherşah Sultan ile evlendirerek Akkoyunlu hududunda bulunan Sivas bölgesine tayin etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in böyle bir hareket yapmasının en büyük nedeni vakti geldiğinde Akkoyunlu tahtı için onu harekete geçirme planıdır.²⁸¹

Uzun Hasan üçüncü Gürcistan seferinde hastalanması taht mücadelelerini tekrar alevlendirdi. Selçukşah Begüm'ün grubu bir taraftan Şehzade Halil'i Şiraz'dan çağırılmış bir taraftan da Uğurlu Mehmed'in ortadan kaldırma planını yapmışlardır. Bu plana göre zamanın büyük komutanlarından Erzincan valisi Bayındırlı Emir Bey, 1477 senesinde Uğurlu Mehmed Bey'e haber göndererek babasının vefat ettiğini kendisini taht mücadelesinde destekleyeceğini bildirmiş ve Erzincan'a çağırmıştır.²⁸² Tahtın kendisine verileceğini söyleyen beylere inanarak Erzincan'a gelen Uğurlu

²⁷⁸ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Ter. İsmet Parmaksızoğlu, 1. Bs., (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 3, 330; Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 120.

²⁷⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 411; Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 120.

²⁸⁰ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 3, 331; Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 120.

²⁸¹ Kazım Paydaş, "Osmanlılara Sığınmış Önemli Bir Akkoyunlu Şahzadesi: Uğurlu Mehmed Bey", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 100, Sayı 199, İstanbul, 2012, 47-48.

²⁸² Paydaş, "Osmanlılara Sığınmış Önemli Bir Akkoyunlu Şahzadesi: Uğurlu Mehmed Bey", 48.

Mehmed babasının hayatta olduğunu ve kendisini harekete geçiren beylerin verdikleri haberlerin aldatma olduğunu anlamış ve bu zorunlu savaştan kaçamadığından babasının ordusuna mağlup olmuş ve 1477 senesinde Erzincan’da öldürülmüştür.²⁸³

6.2.1.2. Yakub Bey’in Sultan Halil’e Karşı Saltanat Mücadelesine Girişmesi ve Selçukşah Begüm’ün Etkisi

Sultan Halil hükümdar olduktan sonra kendisine karşı yapılan isyanların en büyüğünü biraderi Yakup tarafından meydana gelecektir. Batı bölgesinde Yakup Bey adına girişilen isyan Sultan Halil için daha büyük tehdit olmaktadır. Bu isyanın yapıcıları olan Selçukşah Begüm, Gazi İsa, Bayındır ve Süleyman Beyler, Akkoyunlu iktidar noktasının Azerbaycan’a taşınması nedeniyle önemsiz bir konuma gelen eski merkez Diyarbekir’deki askeri emirleri kışkırtarak işe koyulmuşlardır.²⁸⁴

Halil Bey, hükümdar olduktan sonra ilk işi saraydan validesi Selçukşah Begüm ve kardeşi Yakup Bey’i uzaklaştırmak olmuştur. Buradaki amacı annesi Selçukşah Begüm’ün devlet idaresine karışmasını önlemek ve Yakub Bey’i de tahtta geçmesini engellemektir. Fakat Sultan Halil’in iktidarı eline aldıktan sonra politikalar konusunda izlediği yanlış yollar ile en büyük desteği gördüğü annesinin Selçukşah Begüm’ün kırılıp küsmesine, annesinin artık Yakub’un destekçisi olmasına neden olmuştur. Daha sonra da saltanat mensuplarının kaybetmesine engel olamamıştır. İlk zamanlar Halil Sultan’ı destekleyen annesi Selçukşah Begüm aklını kullanarak yaptığı hareketlerle doğu Anadolu beylerini Yakub Bey tarafına çekerek isyan ateşini alevlendirmiştir.²⁸⁵

1478 senesi ilkbahar mevsiminde Yakup Bey yaylağa gitmek için Diyarbekir’den ayrılmıştır. Çıktığı bu yolculuk esnasında çeşitli kabileler ve ordular ona katılmıştı. Yaylak beyleri hediyeler getirerek Yakub Bey’e bağlı olduklarını göstermek için gelmişlerdir. Yakup Bey’de bu hediyeler karşılığında onlara kaftanlar vermiştir. Bağlılık gösteren beyler, Hasan Ali Bey, İlaldı Bey Çepni ve Bekr Bey, Abar Irmağı taraflarında Yakub Bey’e katılmışlardır. Pambuklu Irmağı’na yetiştikleri vakit haberciler Selçukşah Begüm’ün Bitlis yöresini geçtiğinin haberlerini

²⁸³ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü’t-Tevârih*, 3, 331-332; Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 121.

²⁸⁴ Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 125.

²⁸⁵ Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, 593; Arayancan, “Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm Ya Da Mehd-İ Ulya: Selçukşah Begüm”, 4-5.

getirmişlerdi. Beşiri’de oğlu ile görüşen Selçukşah Begüm, Sultan Halil’in kendisiyle iyi bir diyalog kurmadığını söyleyerek bu konuyu görüşmek ile toplantı düzenlendi. Hacı Ağaç yurdunda emirler görüş bildirerek Akkoyunlu tahtının Yakub Bey’den daha ne kadar yoksun bırakılacağını söyleyerek Yakub Bey’in Tebriz’e yürümesi konusunda karara vardılar. Uzun tartışmalardan sonra Tebriz’e yürüme kararı alan Yakub Bey, orduyu hazırlayıp bağlılıklarını sürdürmeleri için beylere yemin ettirdi.²⁸⁶

Hoy Çayı vadisindeki Merend yöresinde iki ordu karşı karşıya geldi. Sultan Halil’in ordusu iki kat askere sahip olmasına rağmen Yakub Bey’in ordusuna yenildi. Bayındır Bey, Halil’in karargâhına girmiş onu attan düşürdükten sonra kafasını keserek hayatına son vermiştir.²⁸⁷ Yakub Bey’in bu savaşı kazanıp iktidarı ele geçirmesinde en etkili kişi hiç şüphesiz annesi Selçukşah Begüm’dür. O, iki evladı arasında kalmak zorunda kalmış ise de Yakub Bey’i tercih etmiştir.²⁸⁸

Halil Sultan annesiyle iyi ilişkiler kuramadı, ancak Halil Sultan’dan sonra Yakub’un tahtı ele geçirmesiyle Selçukşah Begüm, gücünün zirvesine çıkmıştı. Mısır sultanı Selçukşah Begüm’e kardeş, Osmanlı hükümdarı ona anne diye hitap etmekteydi. Ülkelerden gelen elçiler Selçukşah Begüm için özel elçi getirmeden Akkoyunlu sarayına gelmiyorlardı. Devlet işleriyle o kadar ilgilidir ki Bağdat üzerinden hacca gitmesi için sultandan izin ve para verilmesine rağmen devlet idaresinde bir sıkıntı olur diye gitmemiştir.²⁸⁹

6.2.1.3. Selçukşah Begüm’ün Yusuf Mirza’yı Sultan Yapmaya çalışması ve Vefatı

Selçukşah Begüm, Oğullarından birini yok etmek için zehirle karıştırılmış bir tas şerbet yaptırmıştı. Bu şerbet kâsesini ortada bırakıp, önemli bir iş için oradan ayrılmıştı. Bu sırada sultan Yakup kardeşi Yusuf Mirza ile avdan gelip saraya girdiklerinde çok susamış olduklarından o kâsedan Yakup Bey içtikten sonra kalanı da Yusuf Mirza’ya vermişti. Anneleri Selçukşah Begüm, çocuklarının zehri içtiğini

²⁸⁶ Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 125-126.

²⁸⁷ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü’t-Tevârih*, 3, 333; Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Türkmen Hükümdarı Sultan Yakub ve Dönemi (1478-1490) (Siyasi Tarih, Sanat Şair ve Âlimler)*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2023, 36.

²⁸⁸ Arayancan, “Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm Ya Da Mehd-İ Ulya: Selçukşah Begüm”, 5.

²⁸⁹ İlhan Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 145.

görünce kalanı da kendisi içip 1490 senesinin Kasım ayında ölmüştür. Diğer bir görüşte Selçukşah Begüm'ün Yusuf Mirza'yı çok sevdiğinden, o şerbeti Yakup Bey için hazırladığı ve padişahlığı Yusuf Mirza'ya devrettirmek istediğini, Yakup Mirza'nın şerbetten içtikten sonra, annesi ile kardeşine de içmeleri için sunduğunu, onların da bundan kaçınamayarak içmiş olduklarını belirtmektedir.²⁹⁰

6.2.3. Thedora (Despina Hatun)

Trabzon-Rum Devleti hâkimi Kalo İoannes, Osmanlıların kendisini sıkıştırmalarından dolayı Sultan Hasan'a yardım talebinde bulunmuştu. Bu zamanda Kalo İoannes'ın kızının güzelliği her yere yayılmış ve Akkoyunlu sarayına da ulaşmıştı. Seyyahlara göre Despina'nın güzelliğinin büyüklüğü İran'ın bütün bölgelerine ulaşmıştı. Sultan Hasan'da Prenses Despina'nın namından etkilenmiş ve yardım talebinde bulunmak amacıyla gelen Kalo İoannes'ın elçisine, “*Trabzon-Rum Devleti hükümdarı eğer kızını kendisine eş olarak verirse, Trabzon-Rum devletine yardımında bulanabileceğini*” söylemiştir. Kalo İoannes bu teklifi şartlı olarak kabul etti. Böylece Despina Hristiyanlık inancını sürdürecektir ve yanında papaz bulundurabilecekti.²⁹¹

Kalo İoannes, Sultan Hasan ile yapmayı düşündüğü ittifakın şartları yerine gelmeden öldü. Kalo İoannes'ın 4 yaşında bir oğlu vardı ve veliaht bırakmıştı. Fakat ittifak sürecini kardeşi David sürdürmeye çalışmıştır. Kalo İoannes'ın oğlunu ortadan kaldırmış ve kendisi idareyi ele almıştır. David anlaşmaların gereği olarak Despina'yı 1458 senesinde Uzun Hasan'a göndermiştir ve bu izdivaç gerçekleşmiştir.²⁹²

6.2.3.1. Despina'nın Kocas Uzun Hasan'ı Savaşa İkna Etmesi

Venedik Cumhuriyeti, Osmanlılara karşı Akkoyunluların desteğini devam ettirebilmek için Tebriz'e elçi göndermeyi düşündüler ve bu işin kimin yapabilecekleri konusunda en uygun kişi olarak Uzun Hasan'ın eşi Thedora diğer ismi Despina Hatun'un yeğeni olan Caterino Zeno'yı belirlemişlerdir. Venedikli

²⁹⁰ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 3, 335; İlhan Erdem, vd., *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, 145.

²⁹¹ Paydaş, *Uzun Hasan Ve Otlukbeli Savaşı*, 95; Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", 298.

²⁹² Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 3,47; Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", 74; Paydaş, *Uzun Hasan Ve Otlukbeli Savaşı*, 95; Yaşar Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", 294-298.

yöneticiler Uzun Hasan'ı bu hatunun aracılığıyla etkileyebileceklerini düşündüler ve bunu da başardılar. Caterino Zeno, Tebriz'e geldiği vakit teyzesi Despina Hatun'la görüşmek istemiş fakat bu görüşme isteği olumsuz sonuçlanmıştır. Çünkü Haremdeki hanımların yabancılarla görüşmesine izin verilmemesiydi. Daha sonra Uzun Hasan'ın izniyle teyze-yeğen görüşmesine müsaade edildi.²⁹³

Despina Hatun yeğenini güzel bir şekilde karşıladı ve yeğenlerinin yaşayıp yaşamadığı konusunda bilgi aldı, durumlarını öğrendi ve ailesinin hakkında bilgiler aldı. Caterino'nun gelme sebebini öğrenen Despina Hatun, onlara gereken yardımı sağlayacağını söylemiş ve eşi Uzun Hasan üzerindeki etkisini kullanacağına dair söz vermiştir. Hakikaten de Despina Hatun Osmanlılara karşı savaşın açılması konusunda Hasan Bey'i etkileme konusunda önemli bir güce sahipti. Venedik elçisi Despina Hatun'un yeğeni olması hasebiyle Uzun Hasan ile iyi ilişkiler geliştirmişti. Bu ilişkiler sayesinde Caterino istediği zaman saraya girip çıkabilmekteydi. Bu ayrıcalık ne bir Müslümana ne de başka hiç kimseye verilmemiştir. Bu ayrıcalık Uzun Hasan'ın akrabalarına dahi verilmemiştir. Venediklilerin, elçi olarak Caterino Zeno'yu seçmelerinin ne kadar isabetli bir karar verdikleri daha sonra ortaya çıkmıştır. Despina Hatun Osmanlılara karşı savaşması için kocasını ikna etmiştir. Caterino Zeno'ya göre Despina Hatun babasının ölümünden Osmanlıları sorumlu tutmaktaydı. Bu yüzden onları sorumlu olarak görmekteydi. Bu nedenle Sultan Uzun Hasan'ı Osmanlı'ya karşı savaş açılması konusunda o kadar bastırdı ki sonunda amacına ulaştı.²⁹⁴

²⁹³ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler Ve Sarayda Hatunların Konumu", 417-418.

²⁹⁴ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler Ve Sarayda Hatunların Konumu", 418.

SONUÇ

Bu çalışma, Ortaçağ Türk dünyasında kadınların siyasete ve savaşlara etkilerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Türk tarihinin bu döneminde, genellikle erkek liderlerin cesareti ve stratejisi üzerine odaklanılmış ve kadınların siyasi ve askeri rolleri genellikle göz ardı edilmiştir. Ancak, bu çalışma Ortaçağ Türk devletlerinde kadınların etkisini, siyasette ve savaşlarda oynadıkları rolleri daha derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Türk devletleri tarihinin her döneminde önemli bir yere sahip olan kadınlar siyasi ve idari hayatta son derece etkili oldukları görölmektedir. Hanedan üyesi kadınların söz hakkının olması ve hiçbir sınırlama olmaması nedeniyle kadınların devlet işlerine ve siyasetine müdahale ederek birçok olumlu ve olumsuzlukların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Hatunlar yönetimde daha çok kendi çıkarları için mücadele etmişlerdir. Bu çıkarları doğrultusunda ortaya çıkan hırsları ile devlet siyasetinin şekillenmesine neden olmuştur.

Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, kadınların Ortaçağ Türk dünyasındaki siyasi ve askeri etkilerinin önemli olduğu görölmektedir. Siyaset alanında, bazı kadınlar siyasi liderlik pozisyonlarında yer alarak devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Özellikle, Altuncan Hatun gibi bazı kadınlar, devletin siyasetini şekillendirmiş ve devleti kurtaran bir hatun olarak tarihe adını yazdırmıştır.

Ortaçağ Türk devletinde kadınların taht mücadelelerinde, idari meselelerde, devletlerin arasındaki ilişkilerde ve askeri meselelerde kadınların aktif rol oynadıkları görölmektedir. Ortaçağ Türk devletinde etkin rol oynayan kadınlar devletin başına geçecek veliaht belirleme konusunda en büyük etkenlerden biri haline gelmişlerdir. Kendi çocuklarını sultan yapmak için veliaht seçme konusunda etkin roller oynamışlardır. İdari bir kısım yetkilere sahip olan kadınlar iktidara karşı gerçekteşen taht mücadelelerinde taraf tutarak olayların şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Ortaçağ Türk devletlerinde siyasi evlilikler ile devletlerarası ilişkiler iyi tutulmak istenmiş, hâkimiyet sahasını genişletmek ve otoritelerini arttırmak istemişlerdir. Fakat bu evlilikler bazen olumlu sonuçlar doğurmadığı gibi olumsuzluklara da neden olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak Ortaçağ Türk devletinde kadınların savaşlara etkileri başlıklı tez konumuzun araştırmasında kadınların doğrudan ve ya da dolaylı olarak devletin siyasi ve yönetiminde etkili olduklarını, hanedan üyesi kadınların geçmişten gelen Türk kültürünün kendilerine verdiği yetki ve imkânlardan kuvvet alarak yönetim ve siyaset arenasında kendilerinin büründükleri rolleri aktif olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ortaçağ Türk dünyasında kadınların siyasete ve savaşlara etkisi, Türk tarihindeki genel anlayışı derinleştirmekte ve kadınların tarihsel rollerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu çalışma ile bu alandaki literatüre farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmış ve kadınların siyasi ve savaşlara etkilerinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac, Gregory. *Abû'l Farac Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1999. I-II.
- Ahmed bin Mahmud. *Selçukname*. Haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Kervan Kitapçılık 1977. II.
- Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh*. 1.bs. İstanbul: Kronik Yayınları. 2022.
- Aka, İsmail. *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2001.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2000.
- Akbulut, Şahin. *Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri*. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2013.
- Alan, Hayrunnisa. "Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa Ve Tarhaniler". *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*. ed. M. Ersan v.dğr. izmir: Beta Yayıncılık. 1999. 231-248.
- Altınay, Ramazan. Çeçen, Esra. "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kadınların Yönetim Üzerindeki etkileri: Moğol İstilasın Kadar. *Uluslararası Tarih Araştırma Dergisi*, 15/2. Mayıs 2023. 347-359.
- Arabşah, İbni. Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela). Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları. 2012.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm Ya Da Mehd-i Ulya: Selçukşah Begüm". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 7/20. Aralık 2019. 1-11.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. "Akkoyunlu Ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi Ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm Ve Sara Hatun". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 29. Aralık 2011. 285-301.
- Arayancan, Ayşe Atıcı. *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah Ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010).
- Ayan, Ergin. "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/3 2015. 1-29.
- Ayan, Ergin. *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*. 1.bs. Ankara: Gece Kitaplığı. 2017.
- Bayındır, Abdullah. *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*. Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- Baykal, Bekir Sıtkı. "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi". *Tarih Araştırma Dergisi*. 2/2. 1964. 67-81.
- Bıçak, Sedat. *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 2007.

- Can, Sevim. *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1038)*. 2. bs. İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları. 2008.
- Ceceli, Gülseren. "Harezmşahlar Devleti Siyasi Hayatında Kadının Yeri Ve Önemi". *Ortaçağda Kadın*. Ed. Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi. 2011. 483-520.
- Ceylan, Asil. Selçuklu Hanedanına Yaraşır Bir Kadın "Altuncan Hatun". *Türk Dünyasında Alp Kadın Uluslararası Sempozyum E-bildiri Kitabı*. 8-10 Mart 2022. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi. 2022, 78-83.
- Çay, Abdulhaluk. *II. kılıç Arslan*. 1.bs. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1987.
- Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1996.
- Devletşah. *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü's- Şuarâ)*. Çev. Necati Lugal. İstanbul: Kervan Yayınları. 1977. III.
- Ebubekr-i Tihranî. *Kitab-ı Diyarbekriyye*. çev. Mürsel Öztürk. 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2014.
- Erdem, İlhan, vd.. *Akkoyunlu Devlet Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*. 1. bs. Ankara: Birleşik Yayınevi. 2007.
- Erdem, İlhan. "Osman Bey'in ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. S.32. 2002. 104-131.
- Fazlullah, Reşîdü'd-dîn. *Cami'ü't Tevârih Selçuklu Devleti*. çev. Erkan Göksu. H.Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları. 2010.
- Gündoğdu, İlknur. *Anadolu Beyliklerinde Kadın'ın Siyasi Ve Sosyal Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2006.
- Hasanzâde, İsmail. *Hükümet-i Türkmenan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu der İran*. Tahran 1392/2013.
- Hoca Saadettin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. Ter. İsmet Parmaksızoğlu. 1. Bs. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1979. 3.
- İbnü'l- Esir. *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları. 1991. X.
- İbnü'l-Esir. *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987. Cilt XII.
- İbnü'l-Esir. *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları. 1991. Cilt IX.
- İbnü'l-Esir. *İslam Tarihi El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi*. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları. 1991. Cilt XI.
- Kaçın, Bülent. *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*. 1.bs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. 2017.

- Kadirovi Pirim. *Son Timurlu*. Çev: Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları. 2004. I.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmşahlar Devleti Tarihi 485-618/1092-1221*. 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. 1.bs. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. 1972.
- Kalânîsî. İbnü'l-'nin Zeylû Tarih-İ Dimaşk Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. Çev. Ali Sevim, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*. XXIX. 33. 2008.1-42.
- Kapaşahin, Muhittin. “Büyük Selçuklu Sultanları İle Abbasi Halifelerinin İlişkileri”. *International Journal Of History*. 4/4. Kasım 2012. 191-218.
- Kitapçı, Zekeriya. *Ortadoğu ve Eski Hilafet ülkelerinde aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*. 4.bs. Konya: Yedi Kubbe Yayınları. 2014.
- Koçak, Muhammed Emin. *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2020.
- Köymen, Mehmet Altan. *Tuğrul Bey ve Zamanı*. 1.bs. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1976.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi*. 1. Aralık 2016. 173-190.
- Küçükyıldız, Nagehan. *Timurlular Döneminde Kadın*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 2022.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1993.
- Metin, Tülay. “Türkiye Selçuklu Siyasi Hayatında Kadının Rolü Üzerine”. *Ortaçağda Kadın*, Ed.Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi. 2011. 470-483.
- Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhand. *Hârezmşâhlar Ravzatu's S-safa*. Çev. Erkan Göksu. 1.bs. İstanbul: Kronik Yayıncılık. 2012.
- Oruç, Züriye. “Sultan Melikşah’ın Eşlerinden Çağrı Bey’in Torunu Zübeyde Hatun”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 36/1 2021. 317-334.
- Özaydın, Abdülkerim. “Müeyyidülmülk”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2020. 31. 488-489.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi 498-511/1105-1118*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1990.
- Paydaş, Kazım. “Ak-Koyunlu Devleti’nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu”. *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*. ed. Burak Kocaoğlu. Ankara. 2019. 413-428.
- Paydaş, Kazım. “Karakoyunlular” *İslam Tarihi Ve Medeniyeti*. ed. Muhammet Hanefi Palabıyık. Osman Çetin. 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları. 2018. 375-406.

- Paydaş, Kazım. “Osmanlılara Sığınmış Önemli Bir Akkoyunlu Şahzadesi: Uğurlu Mehmed Bey”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Cilt 100, Sayı 199. İstanbul 2012. 41-54.
- Paydaş, Kazım. *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2003.
- Paydaş, Kazım. *Ak-Koyunlu Türkmen Hükümdarı Sultan Yakub ve Dönemi 1478-1490 Siyasi Tarih, Sanat Şair ve Âlimler*. Bilge Kültür-Sanat Yayınları. İstanbul 2023.
- Paydaş, Kazım. *Uzun Hasan ve Otlukbeli Savaşı*. 1.bs. İstanbul: Bilge Yayıncılık. 2022.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Büyük Selçuklu devleti” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Yusuf Ayönü, Mehmet Ersan. İstanbul: Siyer Yayınları. 2018. 17-103.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1999. I. 109.
- Selçuk, Hava. *Türk Tarihinde Kadın Ve Savaş*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları. 2014.
- Sertkaya, Pınar. *Türk Tarihinde Terkenler*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2011.
- Sevim, Ali vd. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1995.
- Sıbt İbnü’l Cevzî’nin Mirâtü’z Zaman fî Tarihi’ 1-Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler Sultan Alparslan Dönemi. Çev. Ali Sevim. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX, 23.1998.1-51.
- Sıbt İbnü’l Cevzî’nin Mirâtü’z Zaman fî Tarihi’ 1-Âyan Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi, Çev. Ali Sevim. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*. XX. 24. 1999. 1-75.
- Sıbt İbnü’l Cevzî’nin Mirâtü’z Zaman fî Tarihi’ 1-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler. Çev. Ali Sevim. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*. XVIII. 22. 1997. 1-90.
- Şengün, Gülşah. *Büyük Selçuklularda Kadınların Yönetimdeki Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.
- Taneri, Aydın. *Harzemşahlar*. 1.bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1993.
- Tural, Murat. “Büyük Selçukluların İnhitâtında Nizamü’l-Mülk’ün Oğulları Faktörü”. *Tarih Araştırma Dergisi*. 39/67. Mart 2020. 99-116.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. 15.bs İstanbul: Ötüken Neşriyat. 2012.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanda Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969. Cilt I.

- Tütmez, Kübra. *Timurlu Devleti'nde Hanedan Üyelerinin Katli*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.
- Uslu, Recep. "Gevher Şad" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1996. 14. 42-43.
- Üçok, Bahriye. *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın hükümdarlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1981.
- Vurgun, Nagehan. *Harezmşah Devleti'nin Dış Politikası*. Doktora Tezi. Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021.
- Yazar, Nurullah. *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*,1. bs. Ankara: Otto Yayınlar. 2017.
- Yezdi, Şerefüddin Ali. *Emir Timur Zafername*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları. 2013.
- Yıldız, Merve Soylu. *Harezmşahlar'da Hâkimiyet Anlayışı ve Prensipleri*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.
- Yücel, Yaşar. "Fatih'in Trabzon'u Fethi öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri". *Belleten Dergisi*. XLIX. 194. Ağustos.1985. 287-312.
- Yüksel, Musa Şamil. "Timurlularda Kadın". *Ortaçağda Kadın*. Ed. Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi. 2011. 569-593.